

ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Зміст:

Петро Самотній: Великодні спогади	257	Йосип Позначанок: Синок	278
П. Самотній: * * *	257	П. Самотній: За що?	279
Ольга Ярославна: Учителеві	258	Іван Бар-да: Як хочеться жити...	288
Ол. Дамаскін: Ів „Слів від серця“	258	Павло Лось: Юда	288
Олег Зувавський: В рідній оселі	258	М. Р.: Срібний покіс	294
М. Солдатенко: Шляхи життя	258	Прот. Яків Кравчук: Преподобний Нестор — Прабатько української Історії	301
Я. Г.: До сонця, вітру і весни...	259	Леонід Маслов: Юрій Нарбут	304
Ю. Ч.: * * *	259	Я. К.: 2000-ліття щоденників	307
Валеріян Тарноградський * * *	259	С. Лединський: Колись і тепер	312
Ольга Ярославна: Чи ще пам'ятаєте?	260	Н. Волинець: Дніпрова Чайка	315
Райнер Марія Рільке: Закохана	260	Іван Федорівський: Музейництво в Січеславі	316
Я. Мова: З весняних настроїв	260	Літературні й україністичні матеріали по газетах	317
Кітс: Ода про осінь	261	Рецензії	318
Карл Шльос: * * *	261	Хроніка	319
Наталена Королева: Хрест	262		
Мих. Рябокінь: А колеса крутяться	270		

Т Р А В Е Н Ь

КНИЖКА 5 (118)

РІЧНИК X

ПРАГА 1943

ЦІНА 1— RM

Великодні спогади

Дві великодні скоро настали,
 Як ще води снігові текли
 Ми квіток у лісу назбирали
 І додому мерціи принесли.
 Перші квіти весни золоті!
 Як любив я вас часто збирати
 І вінками з травни молоді
 Мою лобу хатинку убрати
 Я поставлю в червонім кувшині
 На віконці букет завашний
 Хай сміються ті проліски сині,
 Як цей соняшний день весняний!
 Хай урветься кривь шибочку вітер,
 Перегорне сторінки книжок.
 Йжні пахощі близького літа!
 Світлі помисли юних думок!
 А у хаті під обравом Божим
 Вже парують пишениші булки,
 Туди мати по звичці їх ложить,
 Каже: будуть смачні і пухкі...
 На віконці кисіль загусає,
 А в макитрі на маслі ріжки...
 Там сестра з чавунця витягав
 Великодні оті крашанки.
 Завтра сядемо всі ми сім'єю
 За великим старинним столом
 І налле тоді батько тіві,
 Що тебе зогріває теплом,
 І налле, та не вип'є, поставить...
 „Де ви, де мої любі сини,
 Чи хоч раз хто із вас привітає
 У цей день волоски свини!
 Бідолашні вигнанці. Не знаю.
 Дай же Боже вам все пережить
 І вернутись до рідного краю,
 Щоб від горя хоч трохи спочить“.
 Сльози ринули раптом на щони
 І ридання почувись гучні
 „Не вертатися вам, одинокі,
 І не бачать вас більше мені?“
 Потім ввійняв маленький платочок
 Вітер сльози і вишив до дна

„На й тобі ж на здоров'я свиночок,
 Моя радість і втіха одна...“
 Взяв я чарку, а сльози на віях...
 Жалко бідного, ледве стерпів,
 Він вдається все більше синів
 Дожидаючи рідних синів...
 ... А за сльозою плакала мати:
 „Та хочби ж хоч один та вернувся.
 Поки вмру буду вас виглядати,
 Рано й пізно на шлях подивлюсь“.
 „Ну вже годі! — промовив мій тато —
 Що допоможуть ці сльози сумні
 Не одним же прийшлося страдати
 На тяжкій, на кривавій війні!
 ... Сонце любо в віконечко сяло
 І сміялося небо вгорі
 Тож до нього дитя простягало
 Рученята біленькі свої
 І кричало: мамусю, гуляти!
 Он-де сірий кицун сидить...“
 І бере його на руки мати
 Одяга і в садочок спінить...
 Моя люба маленька дитино,
 Веселила ти часто мене,
 Як те сонечко в пасмурну днину,
 Ти сіяло часами ясне.
 Я валишу, бувало, читати
 І на тебе не раз подивлюсь
 Та й спитаю малого: де тато?
 Чому досі в боїв не вернувся
 І сумую, траплялось, порою
 Бо печальні думки напливуть,
 Що зоставешся ти сиротою
 І всі люди тебе осміють.
 О, нещасна маленька дитино,
 Ти смієшся, радієш весь час,
 Та колись у недобру годину
 Ти сльозою заллєшся не раз,
 Як розкаже тобі твоя мати
 Про нещасного батька твого
 Що стріляв із важкої гармати
 І додому чомусь не прийшов.

* * *

Ніч пливе голуба над рікою,
 Край містка осокови смутні...
 Не журися, дівчино, ва мною,
 Давши клятву на вірність мені!

Жаль тривогою бився у груди,
 Розривалося серце сумне.
 Чи тебе ще я бачити буду

І чи ти ще зустрінеш мене?!

.....
 ..
 Весня, весня, як згублені мрії
 Вам до нас уже ні, не вертат'!
 Сиротами край греблі сумної
 Осокови схилившись стоять.

Березень 1943. р.

Учителеві

Присвячую М. Г. Кузьменкові.

Ми приходили в дім твій, як в храм,
З чистим серцем в розкритих долонях.
І страждання й жалі ти собі забирав,
А анесидля і смуток прогонив.

Ми лишали твій дім, повні вщерть
І снаги, і завягтя й відваги.
Чи хто думав тоді в нас про смерть,
Несучи повні груди наснаги?

Дарував ти живим від життя
Свого творчого щедрі дарунки,
А у вічну путь тільки взяв
Ясноту кришталевої думки.

Із страждань і жалів, що збирав,
Наче скарб, наче слюви-перлини,
Ми сплели, — ти хотів цього й ждав, —
Як із терну, вінок в домовину.

Ми прийшли тепер в дім цей, як в храм,
Тебе вярядить в довгу дорогу
І сказати: Прощай! Ти віддав
Все, що мав за життя дорогого.

Ти валивши нас повними вщерть
Волі творчої, зросту і змагу.
Чи хто дума тепер в нас про смерть,
Несучи повні груди наснаги!

Весна 1942.

В рідній оселі

Отут, за вікнами оцими,
Моя дитяство проплило.
А мов недавно так було
Все те, що вгадками лихими
На душу попелом лягло...

Мене тут стріли перші грози,
Що так не радісні були —
Вони з собою принесли
Не цвіт рясний, а біль і слюви
І в смуток серце сповили.

Та все ж безмежно дорогими
Лишилися стіни цих кімнат,
Низенькі двері й вікна в сад,
Де між деревами густими
Сплітався дикий виноград...

Тепер там зовсім опустіло —
Мабуть безжалісна рука
Якогось влого хижака
Дерев столітніх не жаліла
І не минула ні пеняка.

Остались прутки тендітні...
Та все ж то паростки життя!
І як не буде вороття
Грозі лихій — вони розвіють,
Й минуле зникне в небуття...

Листопад 1942. Хомуць.

ОЛ. ДАМАСКІН

Із „Слів від серця“

Нащо співають про тугу серця, —
Співали досить про любов...
Хай краде у музичнім-скерцо
Зросте симфонія будов.

Любов у мріях не шукати,
Бо не знайти її. У світ,
У працю вийду я із хати
І землякам пішло привіт.

І праця буде нам, як пісня,
Як джерело, як рідний степ...
Зоря у небі вийде пісня
І край оновлений зросте.

І, може, як останній камінь
Я покладу в одній в будов,
Діючись в тепломі любили
Мені щось скаже про любов.

м. Лубні.

М. СОЛДАТЕНКО

Шляхи життя

Десь над ставом шепчуть верболови
І грає сонце в синій глибині,
Цвітуть кульбаби рясно по дорозі
І тоне поле у веленій млі.

Кольсь давно там босими ногами
Топтав я квіти і покоси трав,
І повен щастя й юної вабави
Про всі в житті невгоди забував.

Тепер не те... Хоч трави зеленіють,
Цвітуть кульбаби рясно, як тоді,
І тихі води хвилями темніють
І плава листя тихо на воді, —

А роки вже покляли свій відбиток,
Лягли на голову важким сріблом,
Холодним дум без міри довгий явток
Повис над зморщенням моїм чолом.

Ковчоп 30. 8. 42.

До сонця, вітру і весни...

До сонця, вітру і весни
 Душа співає із колыски.
 Душа сміється: ще гріані
 Не сяють війни в ній, і блиски,
 Що десь тривожать стільки душ,
 Душі байдужі карооїв.
 Мов квітка з невідомих суш
 В ній розцвіта блакитній спойі.
 Гудуть, мов бджола, літні дні,
 І вітер пеститься, і лине.
 У снів рожевім полоні
 Усміхнена душа дитини.
 О, дум весняних каламуті!
 В ній сміх, мов срібний ляс, в ній слюви...
 Ще мудреці колась підуть
 Облито нею чорний розум.
 Шумлять жита, роки — росте.
 Малює сон краї безкраї.
 Але чого ж це рідний степ
 Немов од сорому згорав?
 І очі тмаряться, і щось
 В душі палав незбагненне:
 Батьківщини хлоп'я зелене
 Шука в ярах, у гуці лав.
 В траві, у квітах, в зіллі дикім,
 Що пахне про любов і смерть,

В легендах, наче в синіх ріках,
 В піснях, де кров повно вцертъ.
 Отак росте із рідним мітом,
 А серце тугою давенить.
 Внизу — жита, вгорі блакить,
 А Ти? — За обр'яма світу.
 Ні... Будеш. Кров'ю нацвітеш
 У день якийсь в зеленім лузі
 Цвістимеш... Цвітом попливеш
 По всій землі в весняній тузі.
 Глянь, — скрізь могила, мов горба,
 Глянь, як кругом грізнів жито,
 Свята країна боротьби,
 Тебе сам Бог не може вбити.
 І хлопець під ворожий глум
 Розпізнав геройські кості
 І віжками дитячих дум
 Проходить вперше муки простір.
 Гудуть, мов бджола, літні дні,
 І вітер пеститься, і лине
 Не в снів рожевім полоні
 Задумана душа хлопчани.
 Це Ти, Батьківщино, в полон
 Береш і душу, й тіло юне
 І творчість, і любов, і сон,
 І все життя безсмертнострувне.

Ю. Ч.

* * *

Як тільки сонце за горами
 Сховається в сламацький дім,
 Червоний промінь з вівчарями
 Жартує в ставі сріблянім.

Вечірній гимн гостелюбно
 Дзвенить весною за селом,
 Де феї весело й шумливо
 Танцюють в любім чаклуном.

В драговині, в квилінням ласим,
 Співа до вірки жабеня,
 Як водяник на черепасі
 Плаве за щастям вавманя.

І місяць — коник волохатий —
 Крізь сміх дивується весні,
 Що кіт ошатний і вусатий
 Шукав шлюбу на вічні.

ВАЛЕРІАН ТАРНОГРАДСЬКИЙ

* * *

На схід плвуть хмарки безжурні
 В небес прозорій глибині...
 Я вас вгадав, квітки пурпурні,
 Весня та молодости дні.

Моїм бажанням і надіям
 Життя дало суворий гарт:
 Стало крила сніам та мріям...
 Невжеж я кращого не варт?

Пливить, плвить, хмарки пурпурні
 В прозорій неба глибині,
 Знайте, наче дні безжурні,
 Краса та молодости дні...

Чи ще пам'ятаєте?

Колишній просвітянській молоді присвячую.

Чи забули, чи ще пам'ятаєте:
Ночі воряні, синь вечорів...
Соловейкову пісню влітали ми
В наш замріяний, лагідний спів.

У саду, запашними свічадами
Колывав повноцвітний бузок,
Світотині бродили і чарами
Сповивали тремтливий листок.

Серцем чистим, душею одкритою
Всі ми вірили, всі, як один,
Що всміхається слівми омита
Воля-воленька... Нам, молодим,

Увижались просторі. І справді ми
Вдовж і впоперек міряли край
У своєму жали наче вайдами:
То в Сибір, то в Нарим повертай!

Чи забули, чи ще пам'ятаєте
Сморід камер, анущання катів?
Під їх лайку брудну там влітали ми
Клич-погрову у рідний мотив.

І цієї весни ровцвітатимуть,
Як годі, повноцвітно квітки,
З них вагнулим будем спілати ми
Росяні, смарагдові вінки.

Як про муку й облуду повідаєм,
То й трава припаде до землі
Соловейко притихне між вітами,
Навіть камінь заплаче німий

Чи забули, чи ще пам'ятаєте:
Ночі воряні, синь вечорів,
Тоді в спів соловейка влітали ми
Наш наївний і лагідний спів.

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ

Закохана

Ось вікно моє. Щойно від сна я
прокинулася. Злітає він з віч.
Здавалось, я вгору вринаю.
Куди життя моє сягає?
І де починається ніч?

Здається, моє „я“ небавре
ще оточує скрізь мене,
неначе кришталь проворе,
темне, глибоке і мовчаніє.

Здається, у собі я ворі
вмістила. бив неба всього:
таке моє серце просторе,
яке відпустило його,

кого починала любити,
кого, може, вдержала б я.
Письменами ще не покрита,
спогляда мене доля моя.

О, якби наді мною глибини,
що під ними, як обшир води,
я, запашна луговина.
коливаюсь сюди і туди!

Кличу й боюсь, що почує
хтось ваклики ті
і на вагин мене рокує:
ровчинитись в чужому бутті.

Перекл. Юр. Клен.

Я. МОВА

З весняних настроїв

Я впав, я сліпну... Боже, що це буде?
В очах, у грудях соняшні мечі.

І вже весна, рікою пливучи,
Об гострі криги ранить білі груди.

І вже в очах країни золоті,
Предивні авірі, незнайомі люди,
І хтось мене мов на руках несе,
І я не знаю, звідки це усе.

Ні, вже й боги, мабуть, не оборонять
Від шалу мрій розбурхане життя.

Ровкрию серце. Хай туди летять
Метелики, вовулі, жайвороння,

Хай вітер силе білі пелюстки
Мені на очі мрійні і палкі,

Я ж молодий, як перший день весняний,
І серця біль мені іще незаний

Ці дві біляві тануть в свій млі,
Ці ночі, наче чорні кораблі,

Пливуть у даль, щоб більше не вернуться.
Але в душі! О, скільки там отрути

Солодкої залишиться навік!

Нехай проходить місяць, рік і вік, —

А ми не зможем юних днів забути

І вацвілі, старечі, смертні сні

Мережить будем квітами весни.

Ода про осінь

Серпанків мдистих, стиглості година
 І сонця плодоносного дружина,
 Вона снує в ним нязку тайних рад, —
 Як яблоні старі, що між домами,
 Благословить доспілими плодами;
 У китці прибрати виноград,
 Що вітям вкрив хати, повивсь листами
 Аж до солом'яних на гору стріх;
 Як гарбузи проадмухать, а в горіх
 Налита солодоців вщерть, до краю
 Достиглість довершить, додять до гаю
 Нові квітки осінні для бджоли,
 Щоб брати пил свій бжілоники могли,
 І думали, що на землі ще літо,
 Хоч соти медом вже давно залито.

Хто не візнав тебе в довіллі твою,
 Шукав тебе десь у краю чужому,
 А ти сидиш безжурна на току
 Біля зерна, і вітер овіває
 Твою голівку, а кучерями грає;
 Або ти спиш під житом в холодку
 І гострий серп з тобою спочиває;
 А то, набравши в ношу колосків,
 Несеш її, тримаючи рукою

На голові вдовж прикрих берегів
 З прозорою, поточною воддю;
 Або над просом, звідки лише сік,
 Стоїш мовчана, тиха, нерухлива, —
 Слідкуєш ти, уважна, терпелива,
 Щоб до краплини звідтам він одтік.

Де весняні пісні? . . . — приспи той спомин,
 У тебе, осінь, пісня єсть своя.
 В той час, коли вгасає світло дня,
 І сонце кидає останній промінь,
 Горять на небі хмари наче пломінь
 І рожевіє на землі стерня, —
 Тоді дрібненькі мушечки роями
 Збираються край стау над кущами
 І з вітром враз наверх і вниз летять
 І жалібненько-жалібно скиглять;
 Тоді ягнята мекать журливо
 Над річкою, а цвіркуни в плотах
 Цвірінькають не в лад і галасливо;
 Тоді в трисвята й пліства по садах
 Свій спій веде, і ніжно і вабливо,
 А ластівки, щебечуть в небесах,
 Збираючись до купи полохливо.

Перекл. М. Сл.

КАРЛ ШЛЬОС

* * *

В старім садку шепочуть
 (яка ж то темна ніч!),
 в старім садку шепочуть
 лавки, що ждуть на нас охочо.
 Лавки прекрасні, наче смерть,
 а водограї повні вщерть.

Старих дерев ряди
 (яка ж то темна ніч!),
 старих дерев ряди
 шепочуть: „не ходи!“

Дерева лугами
 навустріч чорними струмками.

О, не ходи! ❖ мрячнім часі
 (яка ж то темна ніч!),
 у мрячнім часі
 всі амії ласі,
 всі яблука так ясно гнутьсь
 і з чорного галуває пнутьсь.

Перекл. Юр. Клен.

Якщо хочете,

щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше
 замовлення, пишть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

ХРЕСТ

(Життєпис сучасниці)

— „No me llama Estrella,
Llama me — Soledad!“

(іспанська пісня)¹⁾

I.

ОПКУН

Дону Еугенію Крейхеллі де Кастро Лачерді і Медіна Челі лишилось пробути в Кордові тільки п'ять днів. І про це, здавалося, нагадували молодому старшині королівської гарди п'ять пальців «Фатьминої руки» — символ п'яти мусульманських чеснот, що ним гоїно прикрашені кордованські будови.

— Якщо не вхопиш щастя рішучим рухом, — раз у раз повторював собі Еугенію, — життя твоє лишиться на вік благально-простягнутою рукою...

П'ять днів!

А по них — знов Мадрид... почесні варті в королівському палаці... паради, забави, товариське життя... блискуче й порожнє, як мильні баньки, що ними бавляться діти.

З інтенсивно синього неба спека лилась потоком розтопленого металю, наповнюючи собою по береги вуличку, подібну до пересохлого уеду²⁾ пустині.

Дон Еугенію заблукав у старій Кордові, залутавшись у своїх думках, пекучих, як цей день. На нерівному бруку нога підкнулась об камінь, що, мабуть, там лежав ще за часів каліфів.

В заглибленню стіни блимнуло — майже безбарвне у сліпучому сонці — світелко лампади перед статуєю Пресвятої Діви.

Молодий старшина відсалютував святому зображенню, — як велить звичай — по військовому — немов прапору.

Перебіг поглядом заплетений гірляндю кучерявий арабський надпис на червоно цеглястому фаянсі маврського орнаменту:

— «Наша доля завішена у нас на шиї» — виголошував посвятний вірш.

— Як амулет, чи як ярмо? — всміхнувся дон Еугенію.

І ще раз повторив собі, як повторював протягом всього того місяця своєї відпустки, що провів його в Кордові:

— Мушу від'їхати! Мушу... Щоб більш ніколи не зустрінути на своєму життєвому шляху донї Анґустіас де Рохас і Карраско. —

Ішов, як прочанин до Мекки: не приймаючи жадних вражінь, не відчуваючи ані нестерпної спеки.

Спинився лише перед закресленою підковою брамою, затягнутою тонкою філіграною кованих, залізних ґрат.

¹⁾ „Не називай мене Естрелля (Зоря), зови мене — Самітність!“

²⁾ уед — рівчак в пустині,

Таємною омегою зачиняла ця брама білі, без вікон, стіни монументального чотирьохкутника.

Серед африцької пустині він міг би бути посвятним пам'ятником — могилою святого марабу,^{*)} або фортецею.

В Кордові ж це був тільки старовинний палац, в якому замкнулась гордість старого роду.

Здавалось: ще панує над Кордовою розквіт Маврської доби, так недоторкані часом, сміялись над ним кам'яні і фаянсові мережева орнаментальних фризів.

Тільки герб над брамою-омегою нагадував про реконквісту:⁴⁾ зелений дуб на срібному полі. Навколо, на тарчі, на золоті бордюру — дев'ять блакитних зорь.

Герб роду де Рохас і Карраско.

Рука молодого старшини взяла бронзове колатало — молоток, що заміняло дзвінок.

— Сеньор граф, дон Антоніо де Рохас поверне до дому коло п'ятої години. Сеньора графиня дома і приймає.

Слуга впровадив дону Еугенію в малий двір — патію⁵⁾ виложений блідою мозаїкою, немов застелений тебрізьким килимом, якого не стерли тисячі-тисяч ніг, що пройшли ним протягом століть.

Кришталеві пасма співучих фонтанів падали, розмотуючись безупинно, до мармурового басейну, по середині.

Білі, мережані аркади колумнад вкривали блакитні скарби тіні і прохолоди.

— Чи ж перестала бути мусульманкою Кордова? Що, власне, в ній християнського, крім дзвонів церковних веж, що замінили спів муедзидів?

Всі ці дні неспокою й горячкових мрій дон Еугенію жив, як у сні. Дійсність здавалася неймовірною, як спотворений образ.

— Ангустіас де Рохас і Карраско — дружина дон Антоніо? Як можна вірити подібній фантазмагорії! Таки ж цілою істотою відчує дон Еугенію: Ангустіас є половиною його душі! Стародавня ж — мусульманська Кордова замкнула їх у зачароване коло своїх обіймів і нашіптує:

— Це — ваша доля! Ви створені один для одного. А дон Антоніо — фікція, порожній згук, на який не відповідає ні серце, ні душа донї Ангустіас...

Прохолодою невеликого сальону пливе аромат гірких мигдалів й відбивається від холодного мармуру стін, вилжених мозаїкою з перламутру, міді і порфіру.

Довня Ангустіас напів вкрита квітами олеандру. Саме вкладає до високих веселково-переливчастих Венеціанських ваз галузки з металово твердим листям, з темно-рожевими квітами.

І Еугеніюві здається, що від слів донї Ангустіас ніє — як від олеандрового квіття — легенькою, вкритою гіркістю.

— Щаслива людина? — підхоплює нитку розмови господиня. —

*) мусульманський святий чернець,

4) реконквіста — відібрання Іспанії в поворотом від Маврів.

5) патію — внутрішній двір, управлений як садок, звичайно служить „сальоном“ під відкритим небом еспанським родинам.

Це — антитеза дон Хуана де Маранья, цього вічно неситого коханням ловця примари. — Щастя! Щаслива людина — це блаженна й бідна істота єдиного кохання, цього райського овоча з Дерева Життя... Така людина споживає той райський овоч, як хліб щоденний. А за нього варто втратити й Рай!

Слова донї Ангустиас згучать дискретним й ніби загрозуючим викликом. Як згук меча, витягнутого до мовчазного бою. Еугеніо хотів би глянути у вічі молодій жінці.

— Чи ж би про себе говорила вона, приховуючись за образом дон Хуана?

Але таємниці ховає зиниці й серце донї Ангустиас.

Ах так! Про приятельку!.. Мілягрос, таку «бувшу щасливу»... — про Мілягрос де Лара, що недавно овдовіла...

— Скількох жінок вдовство перетворює до невпізнання! Жиючи бо у щасливому подружжі, вони звикають не виходити з дому й з волі дружини. Овдовівши ж, не можуть отямитись, впізнавши, що мають власну волю та уміння керувати нею й що поза стінами подружнього житла — є повний життя світ...

Доном Еугеніо на мить немов оволодіває демон, так міцно обхоплює його палке бажання побачити донью Ангустиас вдовою:

— Здивованою відкриттям власної волі, якою — напевно! — керувати вона уміє!

Еугеніові здається: він чує спів своєї шпади, що виривається з мирного сну. Блискавка могутнього удару розсікає нітьму непевности і вагань, в яких Еугеніо задихається, як у душній ночі, переобтяженій пахощами жасминів й електрикою близької громовиці.

Буря б'є в серце океанським прибоєм. Пурпурова імла заволікує зір. Раптом, ледве чутний подих торкається обличчя. Прозора рука лягла на чоло.

— Ангустиас? —

Між ним і Ангустиас стоїть прозора постать, легка, як «Марїїна пряжа», що її носить вітром в осені. Нерухома, лагідна вона, немов заслоняє собою донью Ангустиас.

— Кляра!.. Сестра... спалахнуло в серці Еугеніо. І постелилась кадильним димом. Але з уст не вирвалось ані слова. Лише холодом провіяло всі кості.

Майже п'ять літ спить уже Клярита в могилі, в далекій землі, загубленій в перламутровій імлі, серед безкраїх лісів...

Але думка вривається. Обличчя бо донї Ангустиас стало безкровною, алебастровою маскою. Побачила й вона колишню подругу? Прочитала Еугеніове бажання?

Раптом нечутно розлетілись двері сальону, пропускаючи доктора родини де Рохас. Вираз офіційної кондоленції, повної пошани, сповіщав нещастя раніш, як прозвучали слова:

— При повороті додому, цілком уже близько, ані чверть години не лишалось, кінь сеньора графа злякався без жадної видимої причини. Прудко й несподівано кигнувся в бік, звівся на задні ноги. І їздець — один з найліпших на всю Іспанію! — не втримався в сідлі. Машталіри, що супроводжували сеньора графа, привезли до Кордови лише його мерве тіло.

Анґустіас де Рохас і Карраско була вдовою.

Сім місяців, один за одним клали дні, як каміння, з яких вироста-ла стіна між доньєю Анґустіас і Еугеніо.

Від менту, коли Смерть пересікла мережево безнадійних мрій, Ан-ґустіас і Еугеніо більше не бачились.

Вдова замкнулась, як султанша, за мурами свого Кордованського палацу. Стала невидимою навіть для найближчих кривих.

Еугеніо повернув до Мадриду, не змінившись назовні. Хиба став мовчазнішим.

Намагався зтерти з пам'яті й саму згадку на донью Анґустіас.

Здавалося: ображає нею мертвого, який не може більше оборонити ані своєї дружини, ані своєї чести.

Невжеж бажання може вбити на віддаленню нічого не підозріваю-чу людину? І думка — страшніша за шпаду зброя?

Дон Еугеніо намагається тікати від самого себе й від своїх думок. Намагається розвіяти їх не в товаристві, а в блуканнях Мадридом, ви-кликаючи в пам'яті людей, що вчинили з «міста Семи Зорь» скорочену формулу історичного життя Еспанії.

Та ж доля немов сміється з молодого старшини. Коли здавалось, — що біль не такий вже пекучий — раптом виринав перед очима герб мі-ста Мадриду: дерево з ведмедем у стовбура. А на бордюрі тарчі: — Сім Зорь...

І з новою силою вирисовувалось геральдичне дерево Кордовансько-го палацу. Приспана більість гризла душу з відновленою силою, немов гриз її той геральдичний звір.

А дев'ять лазуревих зорь горіли ранами не на золоті тарчі, а в са-мій душі.

Щоб не бачити в денному світлі цих спокусливих зорь, Еугеніо че-ренис свої блукання на ніч, під спокійний погляд зорь справжнього не-ба. Уникав денного Мадриду з його повними згуків і барв вулицями.

Не хотів бачити вогнених бликів квітів у вікнах домів та у волос-сю жіноцтва. Того характерного для Мадриду жіноцтва, в масі якого цілковито зникають негарні й старі жінки, лишавочи вражіння, що тільки молода й гарна жінка, як Геній міста — безіменна й невловима, — присуття скрізь, від тіні соборних склепінь, і до тіні дерев.

— Дерев без овочів, сеньор падре! — згадав обурені слова старої Хосефи, своєї пістунки, яка ділилась мадрридськими вражіннями зі своїм сільським сповідником.

Тоді Кляріта приправлялась до свого першого причастя...

Від згадок про дитинство на душі проясніло. Стало тепло й тихо. Здається, аж ніч злагоднила й дихнула весняним подихом. Уже бо ми-нули дні лукавих, мадрридських вітрів, тих, що то:

— «свічки не згасять, але людину вб'ють».

— Завтра Зелений Четвер! — пропливло думкою Еугеніо. І втопи-лось в тихих акордах арфи. Звуки бризнули з бічної вулички.

— Un perillo *) Por amor de Dios!
озвався старечий голос, вловивши згук Еугеніових кроків.

*) дрібна монетка;

Струнка, дівоча постать схилена була у ніг сліпого музики, підвелась й простягла до молодого старшини немов з бронзи відлиту руку.

— Благослови мене, падре, раніш, як відійдеш далеко-далеко...

Тверда «хота» співала віолончелевою струною в горлі дівчини. Сумніву не було: говорила циганка.

Еугенію оглянув дівчину. — Все той ж «символ Мадриду!» — молода й миловидна. У тм'яному освітленню лямпади перед Христовою Мукою, обличчя циганки закреслювалось блискучим трикутником низького чола, між двома крилами розділеного проділом волосся.

Блиснули іскри довгих, шкляних сережок.

Була це зряча поводитирка сліпого арфеника:

— Тут немає священика, піпа, ⁷⁾ — озвався Еугенію.

Але гітаніта притакнула головою.

— На тобі священнича одежа! — вказала пальцем. — Швидко одягнеш її і пойдеш далеко-далеко... благослови ж Марікіту! Перше бо священниче благословіння приносить щастя, ти ж це знаєш!

— Най тебе Господь благословить! — поважно промовив Еугенію й простяг циганці монету.

Але гітаніта грошей не взяла. Лише поцілувала руку. Еугенію раптом відчув смертельну втому. Вертав додому не помічаючи ні часу, ні вулиць. Ніби дрімав.

— Так, мабуть, сплять у поході — ідучи... мляво ворухнулась згадка колись читаного.

Не міг цілком струсити з себе цього стану ще й ранком, прокинувшись від міцного, хоч і не довгого сну.

Розвіялась ця млявість, лише коли дзвони урочистим хоралом відзвонили на Глогія й замовкли до Білої Суботи, а вулицями озвалися деревляні колатала.

Здавалось: мертві встали з гробів. І б'ють у позбавлені тіла груди кістками рук.

Свідчать проти живих, що не дотримують ніде й ніколи великої заповіді:

— Любіть один одного! —

У Зелений Четвер дон Еугенію мав варту в королівському палаці, в «Салі Колюми», що має віттар.

В зловісно-кошмарному мовчанню відбулась церемонія «руйнування віттарів».

Без співу й без світла увійшло духовенство й рука священика зірвала з віттаря покрови. Свічники, падаючи, глухо стукнули об мармур престолу, прикритого скрученим у безладді убрусом.

По боках віттаря, двома рядами завмерли в мовчанню порожньої салі, дванадцять жебраків та дванадцять жебрачок.

За хрестом, на високому держальні, як військо за прапором, увійшли хор і ченці — різних орденів й різних барв.

Між папським нунцієм і мадридським архієпископом повільно ступала королева регентка — Марія-Христина.⁸⁾

— Ante diem festum Paschae — перед днем Свята Пасхи — згу-

⁷⁾ Нінья — „дитина“, назва, яку дають в Іспанії і дорослим дівчатам.

⁸⁾ Мати тоді ще малого дон Альфонса XIII.

чать чорнечі голоси, аскетичні, майже суворі, без жадної лагідності. Не намагаються створити зі співу гармонійної краси. Сила залету понад марними принадами життя жене їх могутньою бурею.

Королева виступає наперед, з лляним рушником в руках. За нею шустять шовковими тренами двірські дами.

Дукеси, контеси, маркези схиляються з поклоном і роззувають жабрачок. І родинні дорожчості грандес кидають приташені іскри при кожному руху поклони.

Марія-Христина схиляє праве коліно, як перед вівтарем. Йї, володарці Іспанії, не вільно ставати на ліве коліно... Так бо чинять лише перед королем, коли він уділяє милість. Обережно, помалу, немов доторкається до тяжко-хворого, королева обмиває губкою ноги кожної жабрачки.

Мадридський архієпископ тримає золоту миску. Представник папи ллє на губку воду зі золотого жбану старої, маврської праці.

У приписаній етикетом позі завмер коло колумни молодий старшина.

Духовим зором він бачить не королеву Марію-Христину, а свого далекого предка, дон-Карльоса,^{*)} що зрікся особистого щастя й подався у далеку країну — Valinana,^{**)} старих, арабських мандрівників, щоб виполоти там кукіль альбігойської отрути, яку заніс туди ж член їхнього роду — Гульєльмо де Кастро.

— Чи ж чарівною силою притягає — манить до себе наш рід ця таємнича «Valinana?»

От і Марія-Кляра, сестра, понесла туди вогник свого серця — й свого життя. —

На мить, молодому старшині видається, що він тримає в руці не шаблю свою, а свічку дон-Карльосову, з якою пішов той далекий предок — самотній і босий — до гробу Господнього.

А в серці відгуком лунає:

— Заповідь нову даю вам — любіть один одного...»

Чи-ж не казав Євгенію його новий брат — дружина Марії Кляри:

— Стільки в нашому краю ворожнечі, стільки злоби, вічних суперечок, взаємно відплачених кривд... Тільки героїзм смертий на любові може утворити там нове життя...

Героїзм?..

Він, — Євгенію, — вояк. То-ж героїзм є сенс і мета його життя!

А любов?..

На мить спалахнула в заграві сліпучого сонця чарівниця — Кордова. І згасла, немов перегоріла на попіл.

Вогненний меч Ангела Смерти розсік веселкове мережево мрій. Азраїл став на сторожі коло брам Щастя і Кохання...

На мить, вплив в уяві ніжний — мов з місяшного сніва вирізблений профіль сестри. Тихим відгомонам озвались в серці слова улюбленої Кляриної пісні:

— «Шукала я щастя в княжому дворі...»

*) Дивн роман того-ж автора „Предок“.

**) „Valinana“ — назва Волині у арабських авторів.

І немов рука невидимого майстра перемняла Клярині риси. Вимоделиувала з них трагічно-сумне обличчя. Еугенію уже бачив його... так: в Севільї було це! В шпиталі Милосердія.

Це — смертельна маска дон Хуана де Маранья.

— Доти мав спрагу — висвітлює брат франтішкан й теплі нотки згучать в його голосі, — доки напував своє серце з криниці світських пристрастей й засліплений коханням не визнав Любови... Нині відпочиває у спокою його цілком нетлінне тіло. Немов вчора заснув. Кабалеро напевно знає, що брат Хуан де Маранья закінчив життя ченцем-франтішканом в нашому монастирі? І такого святого життя був, що уже двічі підносилось питання про його канонізацію...¹¹⁾ Чекаємо тільки чудес!

Занурений в свої думки, Еугенію не счувся, як саля стихла.

Вийшли й жебраки та жебрачки, щоб бути «королевиними гостями» на обіді в палаці.

Еугенію цілком самотній у салі Колюми.

Проти нього — лише також самотній — немов всіма покинений вітварь, зі збуреними покривами, розкиданими свічниками, згашеним світлом вічної лямпади...

І раптом — ніби власне Еугеніове серце запалюється ясним полум'ям... чи не від Карльосової свічки?

З недосяжних далей, летить подихом вітру тінь голосу предка:

— Іди за мною!..

— Іди за мною! — кличе зі срібної імлі й сестра Кляра.

А чорнець-франтішкан, брат Хуана де Маранья притакує рухом безхмарного свого чола, над яким розцвітає німб:

— Так, іди!

В лазурі теплого, майже літнього дня пливе:

— Заповідь нову даю вам: любіть один одного...

Змінившись з варті, дон Еугенію змінив й все своє життя.

Поклик знайшов його — як Учитель Своїх Унів: серед щоденних обов'язків біжного життя. Без переконувань, без вагань, без боротьби.

В дому ж чекав на молодого старшину лист з далекої Волині.

Старенький чорнець-тринітар, що доживав свого віку «на ласкавому хлібі» у Великих Борках — кляштор бо його було скасовано російською владою, — сповіщав про смерть пані дідички.

Лишилась сиротою маленька, п'ятиліта племінниця дон Еугеніова, — Марія-Стелля-Наталена, — донька його сестри, покійної пані Марії Кляри.

Батько дівчатка весь час перебуває у подорожах, шукаючи забуття своєї болісти.

Погляду на дитину, яка була причиною смерті своєї матери — знести не може.

В краю, отець Гауденцій не знає нікого, хто міг би заопікуватися дитиною. Ближчих кривних не має. Може б в Іспанії хтось знайшов-

¹¹⁾ Історично.

ся. Шкода бо дитини. Малі ще, але видко: не боязке, побожне. З такою вдачею могла б з неї бути добра чорниця-місіонарка...

Цього вечора Еугенію не блукав Мадридом. Дарма, що «*Madrugada*» ніч на Велику П'ятницю, — з її вдосвітніми процесіями викликає з дому майже все населення міста.

В натовпі мішаються й постать гранда з вузьким, характерним обличчям й вбогий продавач води, «галлего»¹²⁾ й гнучкий з рухами хижака гітано й дама загорнена у чорне мережево мантилі й пишна своєю красою «маха»¹³⁾ в барвистій, «манільській» хустці.

В повітрі кучерявляться мелодії — імпровізації «саети», розпливаючись широкими колами — як хвилі на воді. Проходять процесії за процесіями, з багато оздобленими статуями Святої Діви, з закривавленими зображеннями Христа...

Але Еугенію не має серед натовпу. Молодому старшині хочеться бути в тиші й самоті. Як втомленому тяжкою, намагавою подорожжю мандрівникові, що нарешті дібрався додому.

Попереднє життя лежить мертво — як Христос в гробі...

Еугенію всміхнувся до розгорненого на столі листа, як до живої істоти.

Марія-Стелля! — відшукав поглядом ім'я незнайомої істоти. І в голос вимовив ближчу собі, еспанську форму символічного наймення.¹⁴⁾ — Естрельїта! —

Відштовхнувши від брата спокусу, Клярра посилала йому маленьку «зірочку»... щоб не блукав за проміннями зорь герба Карраско!...

По Великодньому Тижню Еугенію вирушив у мандрівку по небіжку «Естрельїту».

Чекав в бібліотеці Великих Борків на Племінницю. І від педантично вишукуваних книг — як ряди вояків духа, — віяло на молодого старшину холодом.

Зломки барельєфів й мармурові бюсти ясніли ще холоднішою білтю, між зчорнілими портретами. Відчиненим вікном лилась напосна свіжістю прохолода весни, не теплішою за Андалузську зиму...

— Якою ж самотньою мусила почувати себе тут Клярїта!

Глянув вікном: чи не видно звідсі родинної гробниці, де відпочивав сестра?

Меркле-сіре — як «мертві» перли, — небо злегка порожевіло вечорнім рум'янцем.

Дощ висів на хмарах, як сльози на віях, що ось-ось стріпнуть їх дрібні діаманти.

Двері бібліотеки відхилилися. А в них французька вихователька нагадувала ще своїй вихованці:

— *Faites votre révérence, Noël!*¹⁵⁾

Дитина поважними очима, без усміху, але й без страху до незнайомої людини дивилась на свого вуйка.

¹²⁾ в провінції Галісія. Разом в Астурією, де найвбогіші частини Іспанії.

¹³⁾ маха — слугантка в люду.

¹⁴⁾ Stella зоря, Естрелья — зоря (по еспанському),

¹⁵⁾ Вклоніться!

Незвиклий до дітей Еугенію спробував нав'язати розмову фразою, яку, звичайно, вживають дорослі, знайомлючись з дітьми: —

— Як же тебе звати, маленька?

— «Ноель», як називала дівчинку французженка, підійшла ближче до вуйка. І, не забуваючи на необхідний «реверанс», поважно назвала себе:

— Chica.¹⁹⁾

Вихователька погіршено піднесла брови:

— Впертість цієї дитини переходить всі межі! Марно висвітлюю їй, що діти не сміють вигадувати своїх слів, а повинні лише повторювати ті, котрим їх навчають.

Але Еугенію не слухав французженки, враз зближений до дитини, яка озвалася еспанським словом. І перейшов на цю мову:

— Так ти говориш по еспанському? Знаєш, що ти — «chica»! Хто ж навчив тебе?

Виявилось однак, що Ноель ніколи не чула еспанської мови. Ма-ла ж бо всього кілька годин, коли вмерла її мати.

«Чіка» — слово власної її творчості. Це перше слово, що його дівчатко вимовило. І цим словом назвала себе, рішучо не згоджуючись з тим, що вона — Ноель.

— То — для інших! А «по справжньому», для себе, я — «Чіка»!

Еугенію притис до себе й поцілував дитину.

— Хто, як не голос крови міг підказати їй слово, котрим назвала б її мати?

Чорнець-тринітар сказав справно: дитину слід взяти «до дому». — Тут — самотність знищить її.

Бліде золоте вечірнього сонця всміхнулось поза завоем хмар. Запахло міцніш весняною, ледве розквітлою свіжістю молоденьких листочків. Горобці завзято відновили свій гамір, немов наганяючи пропущений час.

Ще того ж таки року, коли винні грона почали наливатись золотом нового вина, вуйко й племінниця вступили на новий життєвий шлях: Еугенію на теологічні студії в Римі, малу ж «Чіку» відвезено до кліштора в Піренеях. Дівчатко було ще занадто мале, щоб вступити як вихованка до школи, тож віддано дитину стародавнім звичаєм: «обдаткою» — офірваною Богові, щоб стала чорницею, коли дійде літ.

МИХАЙЛО РЯБОКІНЬ

А колеса крутяться

(Закінчення)

Дід Василь, з розсердя не витерпів, заговорив і собі; і до того обдуманого, що кожен почував себе дуже винним у непослушності, у своїх поступках, для яких бракувало сильної лайки, пекучого слова.

¹⁹⁾ «Чіка» — маленька, — слово, яким в Іспанії ослівлюють дітей.

— Чи ви Марка з Лаврентієм вперше бачите, чи вперше чуєте їхні бабські балачки, що так услухались усі в них нараз? Киньте їх під лихі нетри та ходімо скоріше до млину: ще до нас прив'яжуться. Самі ж бо знаєте їхню вдачу. У п'яних завжди злішають обличчя; зтискаються кулаки, скрегіт зубів. Ходім!.. — Закінчив, махнув рукою і сплюнув.

Послухались старого як один; до млину йшли пильно придивляючись під ноги, бо можна було посковзнутись і впасти. А вже в дверях дід Василь додав ще до своїх порад одну:

— Слухайтеся мене, темного, то ніколи не промахнетесь. З давних давен я чую, як люди кажуть: «Той, хто говорить, сріблом покриває, а той, хто мовчить, золотом сипе»; або ще й таке: «Краще з розумним завбити, ніж з дурним щось знайти». Зав'яжи спілку з п'яним дураком, то батьком і матір'ю не відкупишся.

Холоднеча також, але при тому й затишок, зустріли нашу кумпанію у мішках заваленому млині. Молоді дівчата сиділи на мішках, попримостювавшись і про щось цокотіли, а молодіці, овдовілі жінки збились у гурток і навипередки сипали одна одній свої пригоди від першого свисту снарядів до вступу німців у село. Наша ватага мабуть їх порадувала, бо коли ми опинились всередині, раптом усі закричали:

— Сюди! Сюди!.. Присідайте до нас! Охотніше чекатиметься мливо.

— А то, як бачите, наші мелники хотять залишити нас без борошна на саме Різдво. Хоч би посовістились трохи нас, баб-жаб. Позакадують ляльки й ходять від світання до смеркання з ними в зубах. Не захлинеється тим димом, ти кажи, ніхто.

— А що ж роблитимуть інше, молодичко? Такий час настав... Ми, бувало, як були молоді, ще не так курили... — десь аж ізза мішків подитячому протягнув дід Спиридон, круглолиций, білобородий, з торбинками під очима:

— Горілку пити, як не знаєте що, та з добренькою молодичкою ще нічку переспати. Не бійсь кров, мабуть, по-парубоцькому в вас переливається в жилах?

— Ех-хе-хе... Минулися, донько, літа, минулися і ночі, пройшла й та пора, коли вона переливалась.

— Ой, діду, діду, хоч я й беззуба баба, а ще б ти зі мною пограв. Чи неправду кажу? От скажи, не криючись душою, — так? Я не ривняю себе до отих верескливих дівчаток, — недалечко витрасалки отам сидять, — а тебе — до оцього парубка, що стоїть обабіч мене. — мені стало ніяково, стидно, не знайшлося місця для очей, — сховати на хвилину: вона своїм язиком укусила мене добре. Я зашарівся, але не ворухнувся дати втікача.

— Іди, безсовісна, геть з очей, не осміюй мене перед людьми. Претодобре місце знайшла для теревень, нічого собі кумпанію зібрала.

Оце вже були б почалися балачки точитись поміж стукання, коло коша, мелників, коли Сенька, один із них, поквапився запримирити:

— Годі шуміти! Кому черга молоти? Зараз піднімаємо заставки, пускаємо воду.

... І пішла вода потоками на колеса поверх намерзлого льоду, і посунулися люди до кошів зо всіх сторін. Спотикаються, силкуються,

тяжко дихають, піднімають телевасті мішки, несуть ближче до каменів. Рече вода в колесах вже, клекотить, розсипаючись, спішить до виходу на річку, скоріше збираючись линути поміж, покритими інешм, вербами, лозами.

— Слава Богу! — кажуть далекі завозяни.

Купи мішків біля каменів більшають, сяють червоними полосками, вникають у бчі синіми латками тлумачки різного збіжжя. Вже й холод висковзнув з кожного геть, і думки різні вивіялись навшпиньки. Лиш одне в душі засягло: — змолоти! якнайшвидше борошенця на розчину додому привезти, доставити. У одного жінка дома чекає, у другій — дрібненькі діти, а третій — сам собі і господар, і плугатар, і швачка, і прачка.

— Господи, допоможи! — шепчуть танчани.

Вода купчиться коло заставок, підкріплює свіжою силою м'язи. Зроблені проходи мельниками дають їй волю швидше прорвати застіжки, вирватись на безперешкідливий простір.

— Сипати!.. — дано мелником наказ.

... Засипано...

— А тепер, люди добрі, в мене до вас проханнячко невеличке є. Ви його постарайтесь чесно й мирно виконати, організовано приступити до своєї чеканки. Кому очерідь — той і меле. Не товпінться, не сваріться, не завважайте один одному. Змелете... Воли в ставку на всіх вистарчить. Ми вже всього доклали, щоб млин для Святків помолов.

Йому відповіли:

— Добре-добре... Цього нас не треба вчити; немаленькі, майже кожний собі розуму набив у голову за свої літа.

Вода стогне, натягається, і, здається, неначе лементить: «Друже, дужче, дужче мене запрягай у шори, більше накладай на мої плечі тяжкості, якщо хочеш мати з мене користь. Хто не совіститься, то той побере з своїх труднощів добро».

Розмірковують...

— Легше на душі, коли вже зерно на коші... — зітхає один чоловігя, окутавшись довжелезною — з парубоцтва — буркою, підперезавшись поводом від кантара. В ній він холоду не почував, бо герметично кругом закрита.

Дід Василь тільки цього й чекав:

— Не ваше, голубчику, засипалось, не ваше й змелеться...

На кольки він був завжди багатющий, щедрий, без них він не міг жити: назбиравши їх у голові силу-силенну, п'яніє від них: вони часто залежуються цілиною, бачить застелені очі туманом.

— Мені шкода? Ніколи!.. Коли б тільки я змолот... Після ж — і вагон засипай, нічого не скажу в гнів, а ще й допоможу. Я, брате, такий на вроду. Зл авід мене — боронь Боже! — нема, хіба тільки як... як сердитий, то й лихий, що тут толкувати.

Почав і я поглядати на мішки, — молоти. Походивши поміж людей, оглянувши вдесьте купи мішків та заклопотаних, зморених мельників, посунувся до завідуючого питати очерідь.

— Меле, Лаврентію... Змелемо сьогодні? Думаю — так, а ти? Ми ж з тобою куми, товариші...

— Обов'язково. Або пан, або пропав! Ти тільки рвись уперед до

коша, а я подумаю, яку тобі допомогу дати. Сили в нас хватить. Марку? Здужаємо опорожнити мішки в один мах, щоб швидше мука побігла на коряк, щоб швидше знову мішок до зав'язки наповнювався.

— Здужаємо... Головне: не падай духом! Тсс... Хтось виходить...

Так і затрусився я, як дослухав до краю розмову цих кумів, від яких нігде не маю проходу: «буде біда, буде біда...» — думки. Лаврентій і Марко змелять. І без череди при тому. Проти них не підійметься рука слабенької жінки, безсилої бабусі, чи хоч би й того діда Спиридона, потерпілого недавно від стида. Всі вони згодні ще четверту, п'яту ніч не спати, або лиш тихо все обійшлося. Мелники давно готові скоріш заплющити очі, щоб нічого не чути, або й зовсім вислизнути надвір з млина, пока зерно посипеться на камінь.

— Миріться собі... Ви ж люди, а не собаки. Наше діло — пустити воду, дай вам муку, — буде краще їм сказати, я це вже знаю, ніж устанавляти порядок. Добра чарка, гарний кусок сала, шматок хліба — давно своє сказали: «Мели за ким хочеш, нам не вчити, як мірку нести на кіш».

Куми зайшли в млин, піднімаючи ногами пиліугу за собою та розносячи її знову по всіх закутках, щілинах. Дехто закашляв, шморгнув носом. Більшість же зацікавилася, направила очі на них, чекаючи першого слова, стискуючи дихання.

Марко:

— Будьте здорові мої козаки, козачки!.. Як поживаєте? Мелемо якось помаленьку?..

Підійшов до мішка, який стояв біля вибірного ящика, набрав на долоню муки й почав її розтирати пальцями. Всі слідком кинулись за ним спостерігати.

— Добра мука. Гудити її — Божа кара. А діду Василю, і ви тут? Моє почтіннечко вам, прошу. Давно вже бачив вас. Здоровенькі ще? Закуріть, табак — перший сорт, сам робив.

Лаврентій шукав другої стежки для зближення з очікуючими — серед жінок: вони можуть помінати в задуманому ділі. «Укоськати їх!» — ось про що думав Лаврентій. Марко з чоловіками наведе порядки.

— Марфуню, чого це ти посиніла так? Змерала? Моя голубочко, моя перепілочко, нагріти тебе треба, щоб не домерзла, окутати гарячим духом всю.

— Тільки так, Лаврентію... Щоб не ти, то хто б мене закрив, хто б мене до серця пригорнув, приголубив?..

— Кинула в відповідь Марфа, чоловік якої ще десь на фронті, а може й неживий уже донебудь лежить у бомбовій ямі серед шляху, здержуючи на своїх грудях груди землі, тяжкі авта, шведські панцерники, танки.

Марко, порукавшись з частиною, хто був поближче, гукнув привітно:

— Де ж це господар?.. Я ще з ним не вітався. — Господаря й справді не було. Зник так, що ніхто й не бачив. Зате мелники завязди під рукою, в борошні, з червонястими очима. Кость Гордійович рідко коли заціканювався до роботи, десь попусту шлявся. Як майстер по мли-

нерству, звікував на мішках, сивої бороди дочекався; і ще думає не один мішок перемолоти.

— Кость Гордійович, драстуйте!.. — Марко побачив його коло третього каменю й пішов, коливаючись, до нього на рукотискання. Той почав обтріпуватись.

Марфа опинилась на руках у Лаврентія. Пручаючись, тяжко ди-хаючи, виривалась з його рук, бажаючи обминути сором, який устиг заллати лице червоною краскою, але все було пустим, марним: між си-люю чоловіка і жінки — велика відмінність.

— Що чути про твого милого? — розпитував він її. — Ніхто не да-вав звістки про нього? До ворожки ходила? Скучаєш? Ах, рибочко моя золотесенька, ти трусишся... Моя милесенька, моя дорогесенька, змер-зла, бідненька... Зогрійся ж у мене на руках, нажену геть мороз із те-бе. Мо-мо... мо-мо... спати, котику!..

— Іди к бісумбатькові, Лаврентію... Хто так гріє, хто? Здавив ме-не своїми обценьками так, що й дихати не можу. Пустя!.. До другої пішов би, годі коло мене вовтузитись. Геть!.. Геть...

— Гонити? Вже не хочеш? Боїшся, щоб чоловікові твоему не сказа-ли? Другі женяться, не дочекавшись їх із фронту, а ти ще за ним бід-каєшся? Погановато... Так-так... І не снилось мені таке.

— А щоб ти сказав, якби отак твоя жінка поступила? Бубну швид-ко стукав би? Знаємо таких, бачили, голубчику. Чого тільки вам, чоло-вікам, ребер ніхто не почував, щоб не рипались по чужих жінках?

— Що? Ов-во, я б знайшов словечко до розмови, але спершу б шу-кав макогона або доброго рогачилна. В мене довго нема панькатись, во-лочитись. Винна — отримуй, було — забувай, ще хотітимеш — без ніг, без кіс залишу. А якже з такими поступати? Дай жінці волю, то вона цілими тижнями хати не держатиметься, і дітей позабуває, а скотині щоб не дав їсти, то роги й копити поскладала б при жолубах. Хто, хто, а я до цього не дощу. Чоловікам — ще так-сяк, їм — все можна ро-бити: він — голова сім'ї, жінкам же — глухо-наглухо забороняється щось видумувати.

І життя, і мливо...

— Нічого, нічого, Лаврентію. Брешете, не підете й ви від дому ні-куди. Як чоловік — вже можна йти? А жінка не жива людина є, во-на не хоче нічого, тільки для мужчин всі вигоди-принади? І він, і во-на є люди, з одної плоті зродились.

— Скоро твоя черга, Марфо?..

І мливо, і відповідь...

— Говорив я, Костю Гордійовичу, з завідуючим млином. Мені за-раз молоти: черга — Марко готовив до коша шлях. — Він вам нічого не казав?

— Та я вже знаю про це, але в першу чергу молотимуть полонені, яких завтра з села відправляємо в дорогу. Оце недавно получили від старости сіль-управи записку. Вот таке діло. Помелять вони, тоді ме-ли, ти. Їх не можна відпихати всторону...

— Ні, таки я мелю перший, як собі ви хочете: мені завідуючий ка-зав...

Дивлячись на всю прегидку гру кумів, мені відому, я весь трусив-ся, обхвачений чорними думами. У грудях ворухалось серце: хтось че-

кас, мерзне за нещасну годину млива, не спить по ночах, а такі хитруни мелять, не встигну навіть і стій млина роздивитись. «Той, хто не майже, той завжди скрипить, хто не лукавить, той ззаду сидить», — пригадав я слова Івана Котляревського з його оперети, започаткувача нової української літератури. «Наталка Полтавка». Як не старий цей вираз; але завжди свіжий по своєму змісту.

Чарка, добре слово з шматом сала — мелять (ще раз повторюю це). Прохання, уговорювання, чекання — все залишається без уваги, вони безсильні, кволі.

Полонені стоять з тлумачками біля одного коша (одного з трьох) і чекають його опорожнення. З диким болем вони дивляться на Лаврентія й Марку, які, не переносячи на своїх плечах ніякого тяжіння, бешкетують помаленьку дома, кинувши господарство на жінок та старих матерів.

— Ти ще не змолот? І досі ходиш сюди? Уже ж більше, як три неділі, як твое завезено молотись... Не міг ніяк увильнутись без черги? Що ж ти тоді варт? Яка дурна дівчина тебе любить і старається вийти заміж? От остолоп, от нетямур... — причепився до мене Марко, підійшовши, в арештою, майже шепотом, запитав:

— Де твій мішок? — Ще й у бік штовхнув: — Покажи мені його! Я тобі зараз змелю, і без ніякої черги. Добро хочу тобі зробити, щоб колись згадував і мене, і дітей моїх. Чуєш? Де?! Ти в мене найлуччий сусіда, тебе найбільше поважаю, як розумного, як чесного, як несварливого. Ще як був живий твій батько, то я з ним повсігда товаришував, чарку пив, з однієї калитки табак курили — самосад. А співали!.. Здайся на мене, все зроблю для тебе, ти ж тільки скажеш мені опісля: спасибі!

— Нічого, Марку, не буде; ти тільки язиком можеш молоти. І не думай нічого: я не хочу. Згодився? Добре? Щоб знав. Більше чекав, а менше — тим паче.

— Як? Ти що? Злякався? Скоріш показуй!.. Що сказано — буде зроблено.

— Он перед тобою. Кабельом телефонним зв'язаний. Але — прошу тебе! — не зачіпай його, нехай він лежить до своєї пори. Я й сам змелю. Не хочу, щоб люди докоряли мені ізза тебе.

— Дур-рак... Дур-ра-чи-ще!.. Тебе з біди вириваю, допомогу даю, а ти...

Лаврентій, грізний на обличчі, не дав Маркові закінчити висловлення.

І з'єднавши себе одною думкою, відхватили мого мішка з пшеницею на руки, викинули на кіш, лиш почав дзвонити попереджувальний дзвінок про пустоту в ньому.

— Марку, Лаврентію, що ви робите, куди мого мішка прете? — закричав я до них, — Камінь же — для полонених!

Полонені зірвались на ноги...

— Який твій? Ти вже осліп? Чого б це ми коло твого мішка трудилися? В мене нема чужих.

Марко ледви не проковтнув мене очима в той час, коли я їм кинув таку несподіванку.

— Куди це так лаштуєтесь, друзі? Охолодіть свою кров: ми сипемо. А як не хочете з нами щитатись — шлях до поліції недалекій.

— Ми нікого не признаємо! — крикнув Лаврентій.

— Здійміть мішка! Змолоти не вдасться... — голос полоненого дужчав.

— Побачимо...

— Здійміть!

— Відійди від коша, чоловіче добрий, бо як перетягну раз по потилиці, то й мами своєї не побачиш, не тільки коша. — Злився Марко.

Полонений, що шукав між несвоїми людьми свій бідолашницький захист, як ужалений, знервовано швидко заговорив:

— А ти хто? — Другий полонений хрунав суху кукурудзу — я тобі зробив якусь неприємність, чи може помішав виспатись? Чи може я тебе слідкую куди ти ходиш, готовлю якусь пастку? Що ти з мене хочеш?

— Я? Я є простий колгоспник, — Лаврентій.

— Не сип! Май совість: ти дома, а ми на чужині. Як змелемо, то тоді й сип. Нам у дорогу треба виражатись, хто зна куди йти.

Мельник мовчав, дитячими пальцями вигортав на камінь останні залишки зерна.

— Сипать!

У гичці мішка залутався в той час Марко, як гукнув мельник: шукав зав'язки, щоб швидше розв'язати його, сердився сам на себе, а Лаврентій з усієї сили пхав наверх за різки, надимаючись.

Та задум не вдався: другий полонений кошом скочив до мішка і силою міцного удара збив його з коша на під, відкинувши разом і Марка з ним. Лаврентій остовпів, трохи прилякався, але зібравши всю відвагу докупи назад, закричав по-божевільному:

Взялись за барки, Марко замахав кулаками, скинув піджака.

— Сипать! Сипать! Камінь пустий ходить. Швидше! Чия черга! Сипать!..

— Вийдіть з млина, щезніть, смотолоки! Вон з нашої землі!

Полетіли гудзики, затріщали шви. Наріст бурі, бурі, для пам'яті. Накочуються грізні хвилі, піняться, скачуть, падають, розбиваються, рокочуть...

Не очікували люди такого нападу на полонених, на цих бездомних бідаків, які ще не добрались до рідних закутків та не почули такої влади в руках, як Марко й Лаврентій, — односельчани мої. Кожен дивився на чужаків легковажно, хотів знати наслідків закінчення, а найбільше — перемоги над ними.

Полонені знали про це добре, тому й не ставали упористо до оборони. Вони, рідна часточка нашої крові, закивали головами й проказали:

— Люди добрі! Своїх людей б'єте? Не даєте йому кусочка хліба з'їсти, останню сорочку зриваєте з нас? Дякуємо, сердечно дякуємо. За що? За те, що ви і ми — українці, за те, що ви з Уманщини, а ми з Дінця? Яку вину ми маємо перед вами? Хто наші батьки та матері?

— Темний народ, темні і діла його. Своя земля, свої люди, своє небо, а не дають прожити, хотять живцем закопати в могилу. Хотів добра? Ніколи... Утопить, убить, затоптати — така в колгоспника ме-

та. Він, крім себе, до всіх лехий, нікого не бачить, навіть і свого носа...

Вислід прийшов і до млина зайшли три добрих дядьки і відкинули руки Марка, Лаврентія від нещасних. Аж засвітало від цього поступку кожному в очах. Совісно стало перед переможеними переможцям (так я їх називаю), совісно, бо, відчувши над собою ще сильніших, зашарілись накінець.

— Бити? Своїх? Братів? А наші де? Не там, де й вони були?

— Так батьки наші робити не вчили...

— Бог не велів...

— Що вони винні, хоч би й ці хлопці? А може й наші діти спотикаються денебудь отак, завжди винувними, грішниками, голодними, з тлумачками, і їм не дають змолоти... Га?

Дід Василь і дід Спиридон найпізніше встрягли до розмови — словесної колотнечі.

— Марку, а ти давно прийшов додому? Чого приволікся? Хіба б ми тут без тебе не обійшлись б?

— Ще й як! Але, бачите, його закортіло до жінки, до дітей. Він не захотів іти туди, де не при звичайся, де не чути тих пісень, які сьогодні горлалив. Там скука буде, а тут — відрода. Що краще? Конечню — останє. Де ви бачили покинути Україну, своє село?..

— Лаврентію, Марку, — мовчите? Чого б це? Такі балакуни здорові й браз замовкли...

— У мене хата, жінка, діти, стара мати. — Покинув без хліба, без палива, без одежі, як до фронту йшов, куди мені вириватись? Тільки додому! — відказував Марко. — Ще щось?..

— А вони то безбачченки, без матерів жили, багатше за вас? Стідно вам, ой, стідно...

Хитали головами. Гудили...

— Сім'ю залишив: Марко без хліба, і я, в обох — ні трісочки дров на подвір'ях.

... Побігли за поліцією. Полонені — надворі, не мелять — курять, курять і журяться, говорять, поглядають на став, шукаючи привабливої нанорами для спостереження.

Лаврентій, дочувшись в клетоті балачок, що пішли за поліцією, примружив око, цмокнув. Марко замітив. Сказав йому:

— Ходім трохи на воадух. У цьому млині задушитись можна: пиль... пиль... пилюка... І сваряться до того. На воздусі свіжіше якось, веселіше...

Сміх...

— Що за люди... Що за люди... За нізащо були б побилися. Грає кров, господи, хвилюється по тілу. А потім і в кулак вливається. Штовхати готовляться... І наших синів доля така. Нема додому, не йдуть... Де вони? Звідкіль виглядати? Боже праведний, Боже любий, спаси дітей наших від смерти, відведи від гріха. Нехай вони ще поживуть, будуть чесними. Не штука вмерти...

«... — Де ж ти мене поховаєш, голубе сивенький?..

... — В рівчаку, мила, в рівчаку, мила,
в рівчаку, еге-гей, моя чорнобрива!..»

— Поплентались співаки, поколивались мелники... По свіжому воздуху...

Стояла ніч... — Холодно! — Колеса крутились і далі... — Зоряно! — Зажурено, швидко розкидаючись водою.

...Балачки... Балачки... Сварки...

— Сипать! — голос мельника.

Борошно цівчилось і даліше на коряк, м'яке і біле, а з коряка в мішок.

— Сипать!..

...Вибирають...

А я стояв і думав про останню подію та про свій мішок.

Опуст шумить... Млине гуркоче...

А колеса крутяться...

ІОСИП ПОЗИЧАНЮК

С И Н О К

На дворі пнеться голчаста трава, півень сидить на ворині і виглядається одним оком у вікно, потім щось клюнув біля лапок. Десь у третьому дворі кукурікнуло. Наслухує. Ще заспівало. А — а, дрібнота якась, перевелися його сусіди. Еге, і ще кивиркає. Гребінчастий, з великим зеленкуватим пером у хвості, люто б'є крильми й дереться на весь дзвоб, видихнув усе, аж нахилився. Хай чує стрепіхата неміч, як треба кукурікати.

Синок сперся руками на стіл, ніби читає. Річки ниточками синіми, як на ялинці шпильок — так їх багато. Мамо, оце Буг? Ма, тиж мені сама казала. Як тут усі річки то наша Володавка де?

Ген там, за вориною рілля, скло блищить, а на межі бренть торішне бадилля, бруньки пахнуть на сонці.

Знову водить пальчиком по ниточках річок, доріг, по горошинках міст. Дійшов аж до самого низу.

— А в цьому Дніпрі, що ти казала, є щупаки? Хай татко приїде, підем з ним по рибу... Правда, тітко Лесю?

Вона дивиться на нього зі стіни, як півонія з руги, в стрічках а мережка аж очі бере. Тітка Леся каже «так» і дивиться за ним — от куди він повернеться, а вона очі за ним водить.

Сонце уже в застільному вікні, розбруньковується чіпкий бузок.

— Ма, ходім сьогодні до колії. Бач ти не водиш мене, а Катруся вже не хоче. Вона, каже, що тато не приїде, бо він за Дніпром...

Дивиться на малу.

— Як пішов тато то було літо, а тепер знов літо, а тата нема... Ма, ходім до стації, може приїде сьогодні. Мамусю, скажи мені щось, чуєш? Бач яка ти. Мамусю, чого ж ти обернулась, га, мамусю? Я за ним сам піду...

Синок підбігає до лавки, чіпляє блискучу бомбу до боку, готується до походу...

З а щ о ?

На вечір вітер з степу прилинув, вдарив сердито в закошлані верховіття старих ясенів, адригнувся ліс і шум страшний, як невиразне ридання старого діда, покотівся вглиб, збуджуючи сонне гайвороння, що задрімало було на чорних верхах похмурих дубів. Ніч падала темна й зловіща, широким крилом своїм здіймаючи землю.

— Спочинь! Спочинь!.. — квелили тихесенько лози біля річки. А явори гули горою тужно: «Горе, тобі, земля! Не спочинеш! Ой, не буде спокою!»

Темніло. Хмари пливли чорні, мов крила орлині, важкі й грозові низько, наче зачерпнути хотіли краями своїми верхів'я столітнього лісу. А він злився на їх гарчав по-звірячому дико, не виразно. Моторошно робилось на душі від того гудіння. Скоріше б у теплий закуточок до світла, до тепла. Та годі про те й думати! Сьогодні тобі він друг...

Левонтій ішов повільно, кроки його заглушував шум дерев. Довкола, ніби лісові привиди товпились силуети кущів, ба струхлих пнів. Невидимі лісові духи роями кружляли над його головою, злорадно реготали танцюючи на плечах. Але його ніщо не лякало. В душі був відчай...

— Будь ви прокляті, бузувіри! За що спокою не маю! За що, мов злодій той, никаю день і ніч по халцах лісових, ховаюсь. Ніби від звірів диких... За що? За те хіба, що добрим господарем був, мав землю, скотину... Але ж я своїм потом нажив їх, своєю кров'ю... Розорили! Де ж правда? Прокляте Богом життя! Важкий і протяжний подих вирвався з грудей. Його підхопив вітер і жбурнув кудись у темінь. Без вісті!

Нігде нікого. Порожньо. Став, озирнувся. Дерев тільки хитаються, стогнуть. Вітер горне долом опале листя. Воно припадало до ніг, залітало під поли прожоклого сіряка. Горнеться, мов і йому холодно, мов і воно бездомне.

Знову пішов. Повільно, озираючись. Побачить хто — пропав. Люди тепер — гірше звірів стали...

... Скоро ліс порідшав, замаячили по під горою хуторянські постройкі. Собака завив, певно в Зведеника, сусіди.

Поміж кущами пробрався до саду. Увійшов між старі липи, що закраю, від яру. Став, обхопивши стовбур однієї, прислухавсь. Нікого.

Вітер подужчав. Садок шумів глухо, розначливо, ніби кликав: «Левонтію? Га, Левонтію, де ти? Ой, де ти. Сумно без тебе нам!..» Не бачать. Темно. А він тут стоїть, слухає їх, а крикнуть, привітатись голосно боїться. Може, недай Господи стережуть ті іроди, зразу схоплять. Шостий день уже не був дома. По лісах все ховався. На Попівщині ліс темний, скільки хоч шукай — не знайдеш! Та поки ж скнисть отам в голоді, на дощах. Пішов. Хоч на одну ніч. Хоч до світанку!.. Взяти, що, як? Може втихомирилось...

— А що ж це Марина, спить вже. Не світиться! — думав, як підкрадався до хати...

... Ніби крізь сон почула Марина тихесенький стукіт у крайнє вікно, що з саду. Раз, потім ще раз. І чує вона хтось шепотить тихо: Марино, а Марино! Відчини. Це я, Левонтій.

Швиденько схопилася з ліжка, до вікна припала, дивиться. Хіба він?

«Хто там? — питає злякано. — Чого треба?»

— Це я, Левко, відчини!

Вітер напирив на двері, ніби хто дуже плече підставляв, торигав, хотів відчинити...

Легенько цокнув засув і Левко опинився в темних сінях. Зразу до Марини: «Ну що, як тут? Давно були?.. Шукують все людоїди прокляті! Га, ну ж? — Була нетерплячка.

«Ох, Боже мій! — важко здихнула дружина. — Не питай! Страх, що робиться. Вчора Івана Низового забрали. Нічю заскочили в хату, перерили все, перекидали, не дали навіть і їсти взяти на дорогу — погнали... За що? Бог його знає! Кажуть, десь сказав щось. Проти!..

А це вже чула, між людей поговорі пішов — будуть на Сибір виселяти. Вже й списки є.

Кривий з Безруким понаписували... Ковалю першого, балакають. Якова Линчука, Гоцала... А там, хто знає, може й нас не мине лиха година...

... Ніч. Вітер стукає віконницями. Шкрябають о покрівлю гілля старих груш, розгрібають стару солому, наче злодії. А садок шумить... Знайомий, рідний Левкові той шум. Як він до нього звик! Скільки раз солодко засипав заколисаний ним у своїй затишній хатині! Тепер він не дає заснути. Тривожно. Щось загрозливе вчувається йому в тому шумові.

Сидить Левко край столу з темені очі вступив у тьмяну цяточку світла, що крізь віконницю пробивається. Поруч Марина, стривожена, неспокійна.

— Раз пішло на те — не жди вже добра. Підстерезуть — заправлять дальше світу.

Розорять... Іди по-під тинню... Світ — за очі! Хоч би сама ще?! Воно ж, мале!..

Прокинувся від задуми Левко, підійшов до коду, нахилився над постеллю. Там спала дочка його, Люба... Поцілував у лоба, прикрив ряденцем. Згадав:

... Ніч. Далека фронтова ніч. Сполохи пожеж. Грім від розривів бомб. Небо зловіще...

— ... Товариші, воля! І серце горіло, хотілось жити. Тільки жити! Сонце зійшло, привітало землю... Там воля!

А з днем привезли з України листи. Дочка родилась! В щасливий час жити будеш!!! І з радости хотілось кричати: дочка, дочка!.. Як — воля!..

І ось тепер... За що я борюся? Краще б тоді був згинув в ту ніч, осяяну відблисками пожеж, як перед ворожими окопами телефонний дріт натягав. Поки не чув воля, поки не знав дочка!

... Десь поруч синуло прапнеллю, завило люто каміння... Упав у воронку, притуливсь, обнімаючи землю...

... Спогади проти волі лізли в голову. Він їх відгонив і не міг. Намагався ще раз осягнути, що діється. Та розум, здавалось, йому зраджував. Кривий, паскудний Шура, що пас раніше сільську череду тепер селом управляє... Голова! Ех, бодай вас собаки поїли! Людським хлібом вигодувався, тепер ти ворог, тебе в могилу, в Сибір... Прийде ще на вас година та, ще встанемо! Не ми, так діти наші. Чекайте!

Вдень спав в терниках біля Крутого Яру, ночі ждав. Вітер затих, перестав тянути свій тужливий шум старий ліс. Левко лежав і перебирав у пам'яті своє минуле.

... Дитинство, літа юнацькі... Степ, нива рідна, весною за плугом, як тільки вітер у слід співає. Безжуро й весело так на душі! Подаль брат Петро пахає... Йосип той ще малий, до школи ходить...

Гей, весно-молодось! Де ти? Перелетіла, передзвеніла. Чи то тільки сон?!

... Листя падає з ясенів додолу. Кружляє, метеликами сідає Левкові на груди. Він бере його в руки, хвилину дивиться... З'являється думка: В'яне. Так і моє життя. Воно — в пору, а я?!

Підвівся, сів обхопивши руками коліна, притуливсь до них обличчям... Хотів ні про що не думати. А думки лізли, мов змії, і жалили мозок. Що там дома, на хуторі? Може немає вже, забрали, вивезли. Ні, піду!..

Виліз з лігва, пішов понад краєм яру.

Сонце зайшло, а небо вже починало хмаритись...

... Спав міцно. Снилось, брат приходив, приніс якісь сукні білі. Сховай! просив, — заберуть.

Хто забере? — питав Левко. А!.. — догадався...

Вже на світ благословляло. Марина тільки-но встала. Сніданок готувати, як проти вікна щось мигнуло. Ніби пройшов хто.

Прислухалась — тихо...

— Левонтіє, чуєш, Левко, вставай! — зашепотіла алякано.

Він стривожено підвів голову.

— Вставай, там хтось ходить. Попід віконню.

Серце стукає часто і тривожно: тук, тук... Чує щось. Недобре чує...

Ледве встиг Левко натягти на плечі сіряк, як у двері постукали. Шугнув під піч.

Згодом голос Марини: хто там? В сінях.

— Відчиняй. — владний, короткий окрик. — Ну, чого ж, отвориай!..

Догадалась: вони!

Відкрила. Увійшли: Безрукий, Коба, ще хтось невідомий у темному плащі, а наганом у руці...

Серце в Марини, як не вискочить: Пронав! Пронав! Знайдуть!

Безрукий зразу до неї: Ну, молодиця, де чоловік? Сховала вже! Ге-ге, не сховаш!

Провокатор, где он? Ну, вилазь! — гукав на всю кімнату. Шастали по углах, зазирали під під, перекидали подушки, лантухи, одежу.

«Підгляділи, вражі! Пропав!» — ні жива, ні мертва сиділа на лавці і тільки слідила за їх руками Марина.

Знайшли. Бідна плакала, благала не забирати, не кидати її самотню. Мов божевільна стала. Серце з грудей виривалось. Тепер кінець! Кінець! Кінець!

Левко спокійно мовив: Не плач! Не благай — даремно. Тепер я вже не пораджу тобі ні в чому... Живи, як Бог дасть. Прощай. Не журись, не суши себе... Може побачимось... І ні слова більше. Поцілував дочку сонну і вийшов під конвоєм у сіре світання... Безрукий, аж сміявся від радості. Клінав п'яними очима... Нічаво, значить. Подсліділі. Ха! ха.

Темна постать в плащі добавила: Да хорошіє люди помоглі не долго заботься с етім суб'єктом...»

«Хтось доніс» — подумав Левко. Марина не знала, що їй робить. Може йти вслід, просить, молиться. Та Левонтій, вже надворі, вблагав: Останьсь. Не поможеш. Куди ти в ніч... Дочка ж сама!.. А пустять, то прийду. Що я зробив? Чим завинив? Хіба... — та й не доказав.

Знав, не вертатись. Нізащо людей позабирали. А за ті слова!.. Ні, вони йому не простять!

— Прощай, Марино! Бережи дочку!

Вгадав Левко — не пустили. Де там! Тієї ж ночі відвезли в М., у в'язницю. Ніхто не знав, що було з ним після. Марина деякий час посила передачі, цілими днями просижувала під дверима тюрми, але побачитись з Левком не вдалось.

«Політичеській!.. Нельзя теперь! Обожді еше денек! там увидим...»

Сміявся проклятий жид. А вона вірила, ждала. Ждала, аж поки одного дня прийшла і їй сказали: «Нет такого! Уходи отсюда!» І випхали за двері...

Кинулась по селищу питать, не бачили, не знаєте? Вивезли, кажуть. Куди? — ніхто не знав...

Багато ждала, багато сліз пролила ждучи. Вітер за вікном виз, ще більше суму прибавляв.

Та садок шумів...

Одного вечора прибігає Боря, Петра, брата Левкового, син. Тут же, на хуторі, жили...

— «Ідіть, тьотю, тато звав нащось...»

Схопилась, побігла. Ніби чула що.

Петро з станції саме вернувся, хліба зароблять ходив, то чув десь, що Левонтій вже аж у Гадячі.

— У Гадячі! Ой, Господи! Ну, а як же їм там? —

Сплеснула руками Марина і полилась сльозами.

— Звісно як. Голодують. Бачиш, тепер сами хліба не маємо, а там!..» — Петро безнадійно махнув рукою. — Біда Марино. Податі страшні, істі скоро нічого буде — буде й мені те, що Левкові.

Де взять? А їх же 4... Ходили вчора Петька з Борею в Талайвку — нізчим вернулись. Ніхто не дав. Немає. Всіх розорили, всі бурлаками стали...»

Замовк, дивився мовчки кудись у вікно. Марина плакала утираючи рукавом сльози. Біля порога стояла Ганна, жінка Петрова і теж плакала.

Діти десь у ліс побігли, гриби збирати...

Прошло ще з місяць. Надворі зима. Сніг пада, дороги заносить. Іде Марина полем, а вітер з ніг збиває, дух замирає в грудях. Наче Катерина Шевченкова... А позад неї ухопившись за полу свитини біжить дочка. Заливається сльозами Марина, промовляє на вітер:

«Що ж ми тепер робитимем доню? Тата забрали, а це вже й з хати вигонять.

Продали, наче свою власну. І нікому заступитись за нас грішних. Боже ти мій милосердний! За що караємось? Де ти, не бачиш наших сліз, не покараєш нехристів смертю лютою!..»

Падають сльози і тануть на снігу. А вітер слова відносить, кидає ними об мерзале поле, котить клубами з снігом зміщуючи.

Вже й хутор в імлі зник...

Навесну прийшов лист від Левка. Через людей передав... «Голоду! — писав, — Вишліть, якщо можна. Хоч сухарів, хоч буряків сушених. Та не гайтесь, скоріше. Тут уже передадуть...»

Щось тривожне чулося в тому голосі.

Ганна заспокоювала Марину, але даремно. Серце було чуткіше вуха. Вже не плакала, кинулась мерщій по людях, діставати сухарів, сальця, — бо свого нічого вже не було. Поміняла останнє баранно — сяк-так настигалась. Зладнали посилочку, відніс Петро Федотович на пошту, здав...

А незадовго після того прийшло сповіщення: помер...

З того часу минуло близько 10 років.

Одного погожого липневого дня по Старо-Більській вулиці в Гадячі ішов юнак років під 20, середнього росту, білявий, в рудому вицвілому від сонця костюмі з купою книжок під рукою. Це був студент-заочник Держ. Педінституту Борис Лісовський, що всього як два тяжкі перебував у Гадячі на сесії заочників. Бути слухачем закладу він не мав змоги. Мусив сам на себе заробляти гроші, для прожиття і для науки. Часто на самому черстовому хлібові, а не рідко й так, без нічого. Бувало й ніч заставала за книжкою в бібліотеці сільської школи, де працював. Тоді він замикав на ключ двері, залазив у шафу і підмостивши під голову купу книжок засипляв міцним сном втомленої людини. Прокидався ранком в порожній кімнаті, сам, тривожно озирався довкола. З стіни мовчки дивились Шекспір, Шевченко, Золя... «Чому таке життя? —

Питання родилось десь у глибині душі одноразово з смутком самотності, недосипу ночей, голоду шлунку... Але довкола така гнітюча тиша.

«Народ замучений мовчить!..» — сумно хитав головою Тарас...
Докірливо так!

Повільними кроками міряв вулицю Лісовський. Над містом плив-
ло пекуче сонце.

Зрідка хмари плентались, мов мандрівці бездомні... Кудись за
Псьол...

Нарешті підійшов до сірого кам'яного будинка, обнесеного зокола
високими мурами.

По них розмірено крокував вартовий.

Тюрма. Вже в Гадячі чув від друзів, що в ній сидів один час Т. Г.
Шевченко. Говорили, навіть його малюнок викарбуваний на кам'яній
стіні в камері, лишився дотепер.

Він нігде в літературі не зустрічав факту, щоб Шевченко в гадяч-
ській в'язниці сидів.

Вирішив сходить оглянути, щоб пересвідчитись.

Поки вартовий ходив брати дозвіл на вхід, стояв Лісовий під ка-
м'яним муром і дивився на сірі стіни в'язниці.

Іржаві залізні ґрати вікон сами впивались в нього своїми темними
зловіщими очима.

Ніби благали помилування, ніби просили світла, простору. А спо-
за них лунали відчайдушні крики засуджених на смерть в'язнів...

І враз Лісовий відчув, як душа його страшно похолола опанована
невиразно-гнітючим почуттям якогось жаху і жалю до тих смертників.
Він знав, як багато між них безвинних гине. Як його рідний дядько
Левонтій... Може за цими мурами й він помер... Хто знає? Хто ска-
же? А за що загинув? Такий чоловік хорош був? Добрий...

Очі раптом загорілись дивним блиском. Щось здавило душу тяжке,
мов камінь, давучий клубок чогось іржавого підкотився до горла, за-
бив подих...

Ринули сльози і затьмарили погляд...

Він поточився і вхопившись руками за мур притуливсь до нього і
вже ридав...

Тінь його рідного дядька, Левка, встала перед очима, наче живий
образ.

«Замучили! Замучили, кати прокляті! Тепер уже не встать. А доч-
ка, жінка?... Чи живі?!..»

Садок? Друже, і досі ждеш?! Не жди! Не шуми сумно!» — він чув
голос, чув так виразно, ясно...

О, прокляті! Тікай звідси. Вони й тебе запруть, тікай! Тікай!..»

Почулися кроки вартового. Швидко змахнув сльози і пішов йому
на зустріч.

«Іншим разом. Не тепер тільки! Завтра прийду!» — тамуючи ри-
дання, що рвались з душі на верх, звернувся Лісовський до вартового
і мерцій кинувся за двері. Вартовий в недорозумінні стояв і дивився
йому вслід:

Що за дивний відвідувач...

Не озирався. Ішов швидко вгору по Короленківській. До Псьлі...
Освіжитись!

На віях блищали сльози, а руки в кулаки стискалися: Прокляті!

Як хочеться жити ...

Поле. Вічноживуче українське поле, на якому без кінця-краю віки-вічні пишається, аж усміхається, розкішний врожай. Через два тижні, які нетерпеливо переживаються голодним людом, які найважче переживаються українським голодним хліборобом, свята земля оголятиметься від густого дорідного врожаю, на який, мов акули, роззявили свої роти жида й москалі. Колись в таку найвідраднішу пору року український хлібороб, підготовляючись до жнив благов Бога, щоб оберег врожай від бур, від граду. Сьогодні українські хлібороби, схиливши свої надмірно обважнілі голови, повільно, мов старці, йдуть на поле не милуватися розкішним врожаем, щоб відпрацювати своїми спухлими руками десять грам тухлих висівок, розведених у теплій воді. Сьогодні неділя. Люди йдуть не до церкви помолитись Богові, порадувати душу і дати відпочинок рукам. З горщиками, з мисками, спотикаючись, люди йдуть на поле ради того, щоб хоч закропитись чимбудь.

— Важко... Дуже важко мені... Прийдеться залізти якомсь на буряки... — Стогнувши, ледве говорив Гриць до своєї дружини... — вмерти... Як хочеться жити...

Жінка мовчала. Вона навіть не чула, що її чоловік, радячись, скаржився. Їй хотілося якнайскоріше вмерти, щоб не дивитися на грішний світ. Як невільниківі, який роками томиться в смердючій в'язниці, хочеться вловити якнайбільшого повітря, побачити сонце, відчутти запах полів, садів, на віки-вічні покинути в'язницю.

Гриць покинув напівживу свою дружину на голих дошках, які служили замість ліжка, вийшов надвір. Він «поспішав» у поле, щоб закропитися хоч чимнебудь і, може, жінці принести кілька ложечок. Йдучи селом, Гриць не бачив нікого, хоч і немало людей, голодних, нещасних, з ним зустрічалися. Деякі віталися, але Гриць не чув: його вуха відмовились ловити найвеселішу мову, наймузичніші звуки. Його вуха ловили і сприймали одне: «хліб», «їсти».

«Сьогодні буде обід лише для тих, хто працюватиме на колгоспних буряках, рятуватиме біле золото від ворогів-бурянів».

Гриць, йдучи повз колгоспної брами, на якій висіло полотнище з цим сталінським гаслом, не бачив цього гасла для голодних. Грицеві очі, хоч широко розкриті, відмовлялись бачити будьщо: вони вловлювали лише ті речі, які можна їсти, які були подібні до харчів. Гриць йшов без ніякого знаряддя: він не мав сили про це думати. Всі органи чуття відмовились працювати, лише один шлунок, мов пересохла земля води, вимагав їсти. Йдучи, Гриць не відчував втоми: його тіло не відчувало болів, навіть не відчувалось, чи взагалі існують органи тіла. У Грицевому виснаженому тілі залишалася живуча душа, яка ніяк не хотіла покидати нещасного, надмірно вимученого працюю і голодом тіла. Йдучи дуже повільно, Гриць не мав сили уявити, що таким повільним рухом йому прийшлося 6 днів кільки добиватись до бур'янів. Він, мов той вимучений дитьми метелик, який б'ється до світла і попадає в обійми полум'я і зникає. Гриць йшов в обійми смерті. Гриць не уяв-

ляє, що він вже не йде, а лежить на широкому шляху під розкішною пшеницею. Грицеві мов увісні снувалося, що ось-ось їстиме хліб.

Поле. Секретар райпарткому Галін, Бердичевський Гальтман, із своєю дружиною Грунею Гершківною ще зранку виїхали легковою автомашиною, щоб оглянути врожай, наслідки виснажених людських рук, щоб налюбуватися найціннішим багатством, на яке покладали свої пазури ненажери, на яке заготовлено Сталінські склепи. Галінову голову найбільш мозолила одна цікавість: «Покажу Груні Гершківні штучно-вимушених колгоспників-гайдамаків». Галін вважав себе царем над тридцятьма селами, над тисячами чесних українців.

Галінова машина мчала поміж розкішними хлібами. Машина, проївши, зупинялася: Груня Гершківна любивалася розкішною українською природою, людським надбанням.

— Як я себе почуваю... — Розглядаючись навкруг, насолоджувалась Груня. — Це все наше... Це витвір геніяльного генія Карла Маркса... Як радісно... Наша нація — гордість єврейської нації... Невмируща слава в тисячолітній історії...

Галін не розмовляв і не відповідав: за нього говорили і відповідали наслідки політики большевицької партії. Машина зупинилась. Галін зійшов з машини.

— Ти куди?

Галін не відповідав: за нього говорив ще живий людський труп, над яким, насвистуючи, стояв Галін.

Гриць, відкинувши в пшеницю горщик, лежав обличчям до сонця. Його обросле опухле обличчя забрзкло. Галінові стало бридко: він скривився.

— Ледар притворюється.

Гриць не ворухнувся, тільки відкрив очі. Йому здавалося, що вже роздають їжу.

Груня потрудилася зійти з машини.

— Це людина?

— Ні. Це колгоспник.

— Ага... — Груня кругом оглянула Гриця. — Які ці колхозники ледачі... Щоб мав робити на комуністичне общество... — задивилась на горщик. — Яку велику посуду взяв. Коли всім наповнювати такі величезні горшки, то скоро об'їдять нашу соціалістичну державу. Навіщо Сталінська партія їх держить на світі...

Галін сподівався, що може, Груня зжаліється над колгоспником і дасть партію, що своєю політикою створила голодну смерть. Почувши задоволення своєї дружини, Галін поспішив ліквідувати помилки партії.

— Сьогодні їх не буде, — штовхнув Гриця ніском чобота в лівий бік. — Ми їх всіх ще живими позакопуємо.

Машина мчала до села. Галін спішив дати розпорядження по сільрадах, щоб, замість хліба, годували хліборобів сирою землею.

Гриць заплакав. Він відчув пекучий біль коло серця від сильного жидівського вдару. З Грицевих очей викотилось дві сльозини і зупинились на блискучому обличчі. Сонце, підійшовши високо, заглядало в

заросше Грицеве обличчя: неначе нарочито гріло, щоб висушити чистенькі дві сльозини.

Лікарня. Завідуючий районної лікарні Шварцман Сруль сидів у своєму приймальному кабінеті і усміхався. Він нагадав: «Колись Уманський чоботар... До мене щоденно приходили мужики. «Полатай, жидку, чоботи»: Я тепер не поганенький жидок — чоботар, завідуючий районної лікарні... Мужики до мене за ліками, а я їх... Туди їм дорога всім». Шварцман дивився через відчинене вікно. Його цікавило, як йдуть і їдуть опухлі, висушені люди. На підводах, які, мов на ярмарку, тулилися попід паркані лікарні, попід розвалені будинки, лежали мертві і напівмертві люди. Вони прибули, щоб їх лікар звільнив від праці. Деякі пробували допроситися до лікаря, але лікар черговому лікпомові наказав не допускати нікого. Раптом сховався Шварцман. Схопивши костелі, які були зіперті на стілець (був каліка на обидві ноги), поспішав на двір. Він спішив заздалегідь робити поділ хворим.

З поля везли повну підводу людей. Між ними був Гриць.

Шварцман, мов курка на одній нозі, обскакував підводи і направляв в подвір'я лікарні.

— Цих, котрі лежать, всіх до одного в мервецькі, — Шварцман наказував лікпомам і санітарам.

— Товарш лікар, багато ще живих... Живих в палати? — питав черговий лікпом.

— Неоднаково, що вони доздохатимуть в палатах, що в мервецьких, — спростовував Шварцман. — Звалюйте в мервецькій.

Гриць навіть і не думав про те, що він лежить у мервецькій серед живих і мертвих, які, мов сирове дерево, лежали на його руках і ногах. Він хоч і дивився, але не бачив нічого. Йому мов снилося: «Скоро-скоро вивезуть хоч по шматочку хліба, хоч бовтушки.

Цвинтар. На цьому цвинтарі колись розросталися овочеві дерева, попід рів і в рові росли розкішні кущі безу, терносливків. З поміж дерев виглядали дерев'яні, кам'яні, металеві хрести, вартуючи відпочиваючих, нагадували живим людям, що тут відпочивають ті, хто віддав душу Богові. Тепер цей цвинтар голісінький, мов степок, на який зганяють до ватаги овець. Тільки густі купи свіжої землі свідчили про те, що це цвинтар. Колись, коли проходили повз цвинтар, згадавши про покійників люди, спом'янувши своїх рідних, сумували. Москаль, копаючи колективну могилу радів: він одержить за кожного вже закопаного по кілограмові хліба. «Щоб хоч десять закопати сьогодні. За десять хліб одержу десять кілограм хліба... — міркує москаль. — П'ять кілограм з'їм, п'ять на базар. Тепер саме прожити...»

Сонце немилосердно припікає. Вітер ані дихне. Ледве почувся скрип воза. Москаль, почувши постукування коліс, вискочив з ями — глинув. Між житами, суголовками, помаленько сунулась підвода.

«Везуть»... — Москаль радіє. — Глибше не буду копати... Однаково ніхто не перевіряє».

Підвода наближається.

— Сюдою! — махаючи рукою, кричав москаль.

Їздовий повернув попід цвинтар. Підвода порипуючи, перехилилась на лівий бік. Гриць перехилився обличчям. Його очі розкрилися — він побачив свіжі могили.

«Я на цвинтарі»...

Віз зупинився.

— Я піду до сусід, щоб допомогли перекинути воза, бо коли я їх по одному покидаю... — москаль оглядав і підраховував жертви большевизму. — Дев'ять душ...

— Це я тільки привіз дев'ять. Шварцман цілу валку направляє на цвинтар. Це тільки одна яма?

— А скільки? Хіба я можу сам більше? — Задумався. — Я думаю... Трохи підкопаю рова і зроблю велику могилу на душ сто.

— Тоді заробиш...

— Цей заробіток — поєди голодовка. А скільки тобі?

— Мені... нічого. Що людям. Як змилюється голова колгоспу — дасть грам кілька. Це таке розпорядження дав сам товариш Сталін. Гробоконателям платять добре, щоб трупи не валялися. Тепер літо, а по плану ще не мало повинно померти з голоду... Коли ви йдете, то я піду... Поправді сказати — чогось моторошно самому.

Ця розмова, мов сильний грім сонного, пробудила в Грицеві всі частини напівмерлого тіла. Запрацював розум, кров пробудилась. Трьохнуло Грицеве серце.

— Ой, як хочеться жити... — Грицеві здавалося, що він кричить на весь голос, і що його почують люди, які його ще врятують. — Змилюйтеся... Не закопуйте... Я живий...

Грицевої беззвучової мови ніхто не чув: він не кричав, а лише думав. Зібрав останні сили — підняв голову.

— Я серед трупів... На цвинтарі...

Ледве вповз зміж напівживих і неживих трупів — бухнув на землю. Вдарившись обличчям об землю, він відчув біль і разом силу.

— Я дожидав хліба, вони мене ще живого до ями!...

Повповз до жита. Жито, розлягаючись, шелестіло, важким колом нагиналося. Гриць не оглядався на цвинтар: його вхопило життя в свої обійми, дуна рятувала тіло.

— Як хочеться жити... Хочеться всьому світові розповісти про лютих хижаків, які намагаються чесний працюючий люд живими закопати в землю.

Гриць впірнув і заховався в житі.

ПАВЛО ЛОСЬ

Ю д а

Їх було тільки трьох.

Село розцвіталось неначе весною город.

А вони як каменярі невпинно лупали скалу темноти, що муром стала між сонцем та людьми і пробували чорні хмари народньої душі, що цілими століттями лежать на нашій колись світлій батьківщині

важкою тюрмою. Не бачили ті німі та закопані раби ясного сонечка! Серцем і душею трималися тої чорної землі, що їх годувала, і ніколи не сміли підвести свого споченого чола, бо над головою висів жорстокий батіг.

Вони пробили ту чорну скальну стіну... І ясне сонечко глянуло в село і радістю залунали вітри і буйним гомоном покотився ліс... І вільно дихнули широкі осіяні поля і степи і розквітлися левади і луки і молоком облізляло сади...

— Ми люди!!! — радісно скрикнули оці німі раби.

— Коли на нас засяло сонце, коли згинула ніч-темрява, то й ми хочемо рости і розцвітатися! Хто нас сміє стримувати? Хто!? Хто сміє на нас ланцюги закладати і на нашому шляху перепони класти? Хто сміє нашу спину гнути до землі? Хто сміє над нашою головою батіг тримати! Нас батожити!..

Бунтарно гомонів народ, а ворог здригався.

Їх тільки трьох каменярів...

Микола Сидір, Іван Зубатий, Хома Солома. Трьох хлопців мов орлів

І село розквітлося... Вони не знали ні втоми, ні невдач, на їхньому шляху не було перешкод. І на село засяло радісне сонечко, а вночі сріблели білолиций і зорі всміхалися.

Лунала гомінка пісня.

Вечір.. А селом дуває пісня:

«Ой, у полі...»

Розлягається дзвоном крізь тихий вечір і з вітром летить на просторі поля, ген під ясні зорі... І серце клониться і в очах сльози радості!.. І зворушена душа виривається з грудей, наче пташка з клітки, і хоче з піснею погуляти. А думки вилітають і тонуть у вечірньому сутінку наче ластівки у тумані... На хвилю хочеться забути про буденні турботи і журби.

Микола Сидір вийшов із хати і подався на дорогу, що біленька мов стяжка бігла поміж далекі верби в село. А вітер хапав жменями куряву і жбурляв нею навколо.

Пройшов кусень дороги і завернув праворуч на вузьку стежку, що ниткою тягнулася по межі через пахучі городи, крізь вечірню темінь за село, аж он під ту мовчазну та кріслату грушу, що самотна стояла серед поля, мов на вигнанню. Навколо пахли квіти і трави.

Він оглядався позад себе, чи хто слідом не підходить. Ні, нікого... Тільки пісня за ним летить мов розсміяна дитина за батьком і шелестять трави, перешіптуються, і вітер як розбурхане море пливе...

На небі палахкотіли зорі, а над лісами отаборилися хмари, муром ставши понад горами... Ген там за ними десь сховався місяць... А назустріч йому що раз більша приходила широка тінь, наче якась купина. Це ж та сама кріслата груша. А коли підійшов, вже їх трьох чекало на нього.

— Слава!.. Друзі!..

— Слава...

Жбурнув вітер травами, срібними житами і покотився по сріблистих росах і з під кашкета виривав їхні буйні кучері і наче шингуи поривав кожне їхнє слово і ніс кудись світами.

Це були Іван та Хома, а третій з окружної організації — сам секретар, і він четвертий сів біля них і пригорнувся до купки і завлився в одну думку і в одне чуття одним стукотом сердець. Їх споввала одна мета, один змаг!..

— Друзі!.. — почав тихим голосом секретар. Підслухувала тільки кріслата груша та буйні трави... А на небі зорі...

— Ми ведемо невпинну боротьбу з Польщею...

Нарви і думки усіх напружилися.

— Так ми рішили... І даємо вам трьом наказ виконати це завдання... Ви це мусите виконати!

На хвилю всі замовкли. Стало тихо-тихо... Лише шуміла груша та шелестіли трави. На гори сходив місяць, а в селі втихала пісня.

— Зобов'язуєтеся?

— Так! Ми з честю виконаємо це завдання для добра нашої організації.

Говорив Хома.

— І життя не пожаліємо!

З гордістю сказав Іван. Тільки Сидір мовчав, мов у душі лякався. Він люто мовчав, а вони і не помітили.

Максим Бородатий прийшов у кооперативу. Тут було повно людей по самі береги, що протиснутися годі. Так зіпхалися в одну масу, що віддихнути було важко. Говорили і сміялися, а дим від куреня кучерявився попід стелю, мов синя мла над водами. Крамар за ладою так бігав, що з чола піт росаю стікав долі лицем. Його душила втома.

— А то новина! Відважні були!.. Уміли справитися!.. Я то розумію!..

Почав відразу твердим голосом. Усі перервали свої розмови і сміхи і десятками очей із запитливим зацікавленням на його подивилися, з якимсь подивом.

Що за новина? Яка?..

Відозвались чийсь голос і горіли блискучі очі.

Що? Ви ще не знаєте? Ви оглухли? Кругом гомонять та навіть і горобці розказують на вербах!

Через відчинені двері шубовснув теплий вітер, як морська хвиля і між юрбою кинув жмут сонячного світла, мов горючий віхоть.

— Що? Коли? Питали.

— Хто його знає. Тільки було їх двох. Ну, і замасковані у лісі щезали. Зараз погоня... Почали арештовання! Кинули підозріння, що цей замах виконали ОУН... Ще до полудня і до нас поліція прийде...

Пішов розговорі!

— Та хай беруть! Не чуже забрали, а своє, наше! Довинула якась жінка.

У куті край стола стояв Солома і ницьком усміхався, так як усі присутні!

— А були то хлопці!... — Хвалив Бородатий.

— Не попасти чортові у руки.

— Не бійся! Там були не якібудь махери!

Якоюсь радісною новиною обняло їхні душі. Усі чомусь раділи. Раділо і сонце і вітер на дворі. Усі, говорили з пориваючою жвавістю.

На дорозі рознеслася біла курява.

— Приїхала поліція! — Хтось сповістив.

І пройшов селом жах...

Сиділо двох мужиків під лісом і на леваді пасли коні. На землю легким серпанком падав сумерк і сум лісу обіймав їхні душі тугою... і поривав душу... і мрії летіли по вербах, що шпалером стояли над річкою. А коні мовчки паслися...

— То хлопці були!

— Еге, то не які будь справи — говорив із поривом Петро Муха. Уже зо три місяці минає і не знають, хто. І собаки не допомагають, ні арешти, ні тортури! Здається, що справа всякне, як вода в землю.

— Так я розумію! Та ніхто досі не знає, скільки там грошей було.

— Хто знає. Хіба ті, що їх узяли. Напевно можемо думати, що кілька десятків тисяч. Коби якнайбільше, бо вони пішли на нашу справу!

— Тільки ті бідні хлопці, що задармо терплять.

— Ще і тепер арештують. Сьогодні бачив, як п'ятьох провадили закутих і всі руки за спиною. Прийде колись і на поляків кінець, переставуть наш народ так мучити! Коби скоро Бог війни дав!

Так провадили свою розмову і дивилися на білу дорогу, що курилася край села і бігла в сосновий ліс. На хвилю перервали свою розмову і потонули в думках, мов у тому шумному лісі.

— Хто би такий міг бути?

І знов почав Петро Муха, оглянувся кругом поза себе, чи кого немає, мов чогось лякався.

— Хтож може знати? — Ніби байдуже промовив і адвигнув плечима. — Я ніби трохи і догадуюся та тільки мовчу, бо ця справа на нашу користь.

— Я також...

— Я он там під високою межею пас коні. Так по півночі чую в цих соснах стріл, а тут за якоїсь пів години коло мене пробігли Солома і Зубатий... Щось на плечах несли...

Я тільки про них думав, бо я також бачив, як вони поза Деркачові сливи кралися в ліс. Та тільки нікому ні слова, бо сьогодні стіни вуха мають.

Від мене ніколи ніхто нічого не дізнався і не дізнається. Як тільки то вони, то і справді їх можна подивляти. Такі тихі, скромні, такі непомітні і хтож би міг від них такої справи сподіватися!

— Тиха вода береги рве!..

Так воно буває!..

І щораз густіший сумерк клався на землю і втихав ліс і поле. На синьому ставали зорі.

Минуло три місяці і три дні...

Здавалося, що всі втихли. Мовчав і вітер. Мовчали і сосни. Вони все бачили і чули та нікому не розказують, ні словом не згадають. А може і розказують та хто їх розуміє... Сміється сонце як щодень і милує буйні кучері цих відважних хлопців, пеститься, як розкохана дівчина.

Все втихало.

А тут мов грім ударив, у село приїхала поліція і стривожилися люди. Стривожився вітер і почав курявою кидати по дорозі і гнути верби... І так лютився... Гнудися верби, мов востаннє їм кланялися...

Як їх трьох закутих вели селом... Брящали кайдани і до сонця блискотіли гострі багнети. Вибігали люди з хати на дорогу і гомін селом котився.

— Хто зрадив?..

— За що їх ведуть?

— Хіба то вони?..

Дивувалися люди.

Співчували дівчата і друзі. Жалували... Солома і Зубатий були горді і веселі. На їхніх лицах не бачили пригноблення ні смутку. Бачили усміх ясних очей, що може і востаннє споглядали на рідне село.

— Прощайте, друзі! — спокійно проказували.

— Прощайте... Відповідали люди.

Тільки Микола Сидір понурив голову, мов убійник і не смів глянути на людей, що виходили на дорогу прощатися. З очей текли дрібні сльози і глибокий смуток повис на чолі, як осіння хмара над горою. І востаннє подивився на той білий плакат, що висів на паркані і мимоволі його читав.

«...Хто викриє злочинців, дістане сто тисяч золотих нагород і добре плачену державну посаду...»

Совість товкла по душі і розривала на кусні. Про це не знали ні люди, ні його друзі. Не знав ні вітер, ні сонце. Ніхто!..

— Прощайте!..

Вслід за ними летіло слово співчуття і жалю. Десь тепер нишком дівчина заплаче, бо вже нікому назустріч виходити.

За собачу зраду не пожалували. Та хтож коли Юду жалував? Хто славив добрим словом? Як живуть люди на цій землі, то ще ніхто! Усюди з ним по собачому справляються і за поріг виганяють.

Посадили в тюрму, бо за спільника його взяли.

Сидить Микола Сидір сам, неначе в домовині. Кругом чотири брудні стіни, що проймають жахом і маленьке кратоване віконце, через яке тільки бачить маленький крайчик синього неба, а в ночі кілька зірок... Тільки думки вилітають, мов наполошені пташки і не вертають, щоб розказати, що на вільному світі чувати... Пропадають...

Розпука роздирає серце і шматує душу, як собака стерво, а він, мов божевільний кинувся на залізні крати і хотів своїми знесиленими руками ламати, виривати та... Омлілий уяв на тверду долівку і почав головою товкти об стіну, наче хотів пробити діру. Коли з голови потекла кров і міцно заболіла, тоді довго, довго лежав без пам'яті та не знав, що з ним робиться.

Так проходив кожний день.

— Що ти зробив? Кого ти продав? Ти Юда! Зрадник! Проклене тебе рідна кров!!!

Так батожила совість. Ні на хвилину не давала спокою, а раз-у-раз шматувала сумління, мов голодна вовчиця ягнятко. І давила душу.

Ти їх продав! Твої друзі підуть на смерть. Вже на них вирок готують, а ти також не тіпся, бо по собачому тут пропадеш!

— Ну, що? Я зрадив! Що ти мені зробиш! Не боюсь нікого, а вмірати таки колись треба!

Хотів себе підсилити. Коли опам'ятався, вже була ніч. Встав і подивився на той крайчик неба, що був мережаний зірками і обтер рясну слезу. Так чомусь стало йому жалко тої вольности, ще більше, як матері, яка вмирає. Так хотілося йому десь пійти погуляти... Так хотілося обніматися з буйним вітром, що он там за вікном гуляє. Та щож... Тільки пірнули думки, як розбита морська хвиля і в його душі стала бездонна порожнеча.

Тільки знов став йому той вечір перед очима, коли він крався селом, мов алодій на полювання. Так його мучить, що хотів би тут умерти, щоб про ту хвилю ніколи не згадувати.

— Ти Юда! Ти своїх друзів продав!

Знов закричала совість і як голодна вовчиця почала гризти душу і рсривати наболіле серце.

— Ти зрадник!

— Ну, що? Я! Я! Я! Що ти мені зробиш! Вже раз дай мені спокій! Так не муч мене, дай хоч на хвилину спокійно заснути! Хай забуду!

— Ні! Ні! Ти рідну кров продав!

І так батожила совість, мов лютий бат і так немилосердно, мов розлючений хижак. А він божевільно кидався від кута до кута, не міг собі знайти жадної опори, хотів собі заподіяти смерть та не було чим...

На ясному небі спокійно світили зорі...

Срібний покіс

(Новела)

Ніченька... Тепла літнева ніченька і золотавий місяць висить над чорною таємничою поверхнею ставка в обіймах молоденьких молочних хмарок; під накриттям стареньких вербичок шумить в каміннях, понижче греблі, потік. Шумить він... І від нього маленьким тюпцем гомінець біжить повз хату Макара Музикового, що також поринула в вербичках, доживаючи з тугою, вічно в затінку, свій вік.

Дрімота... Солодкі заспокоїливі хвилини прикрили село холодним небом, далекими, мовчазними зіроньками.

Мовчазно...

Зправа до ставка насторожливо підходить піщаний берег. Ліни чутно опускаючи в водяний купіль ноги, ляжливо присідає, розгортає чемно дрібненькі хвилі й штовхає їх поперед себе грудьми. Виснажене каміння й собі слідком за берегом крокує, міцніше вдаючись там, де розгнівані хвилі заливають пісок водою, чинять йому величезний опір. Іде непосильна, довга боротьба.

А лівобережжя нашіптує чарівну казку. Розбиті бурями осокори, виструнчені осики та берести на городі діда Крота ледь-ледь чутно щипають за всевладні струни лірниківських кобз сумні думи про рідне село, про рідних людей, про той місяць, що так довго не розлучається з землею.

На місточку, під яким брязкотить по-зацементованій площині вода, стоять двоє: юнак і дівчина.

Коли на її серце лягла його ліва рука, вона відчула раптом якесь забуття, гарячі схвильовані здриги, коротенькі, але безсмертні, мовчанки, які накопичують силу для повторного здригу, пишуть невідомі, чудної пісні, звуки, не завжди відчутих, снагу. У правичці ж вона вся була, кароока, простенька, з такими ж, як навколо місяця хмари, кісьми.

— Замовч: хтось іде... Шша!.. Та перестань же, ради Ісуса Христа: до яких ти пір будеш дригоніти?

— А ти спокійніший, Дмитре? Скажи... я — дівчина, а ти ж хлопець, — чому не почуваш себе спокійнішим? Що ти на це скажеш?

— Ніщо. Я дивуюсь від того, що твоє серце так сильно кидається в грудях. То воно мабуть чує близькість чорнобривого. Стидно признаватись в цьому, а ще стидніше, як хтось дає натяки на нього. Моя правда?

— А твоє... Стоїть в спочинку? Ах, ти, розбишако, хоч би мовчав та не нагадував ніпроцо.

— Перестань: почують — так не відчепишся від лиха, не відв'яжешся. Це ж не степ глухий, а вулиця сільська, яка кругом має свої вуха, свої очі. Ай, боже мій, — та тихіше! Чуєш, як кроки іголоснішають? Ти мене замучиш, заїш сьогодні. Змидувався б наді мною.

Обоє раптом замовкають і починають вслухуватись в наріст кроків серед тишини. Місяць, вирвавшись із свого оточення, кидає на ста-

вок срібний покiс i швидко знову тiкає в хмари, кудластi, сiрi, купчастi.

— Затихло все, Мар'яно, i ми затихли. Тiльки оцей потiк пiд нами постiйно клекотить. Клекотить... I, здається, клекоту не буде кiнця, Мар'яно. — Мар'яна мовчить. — Мар'яно, скiльки б ти хотiла таких ночей мати на своєму вiку, як сьогоднiшня?..

— Безлiч... якнайбiльше... i ще хочу, щоб вони були ще гарнiшими, ще тихiшими... Так любо, так гарно, солодко... Кругом тебе природа стоїть, люди, небо... Все — безперечне. А що буде, як у своїх руках я буду мати щастя, долю? Росi... на землi. Тiльки коли без сварок, без наговорювань нiде не обiдеться. Знайдуться тi, кому мало i свого життя, i цього здоровенного свiта.

— I я...

I не зчуєсь вiн, як вона опинилась притиснутою до грудей, як його очi зустрiлись з її багаторазово замигали повіками. Вона, затаївши подихи, почала лiчити його сердечнi удари, слiдкувати за рухом його губ, — мвливих, близьких.

— Думав — забуду тебе, Мар'яно, покину думати, журитись за тобою, але цього немає, воно не приходить. На деякий час був трохи забув, ужився без побачень i слухань твого серцемучливого, отрутливо-го голосу, та, як на зло, знову надiйшла минувшина, небажана пора, знову почала мене сушити, розiдати думка про тебе, збиткуватись над моєю нещасною долею. Мар'яно, що я тобі винен? Що я тобі заподiяв злого, лихого? Чому я не можу забути тебе, вiдвикнути вiд тебе? Доки ти мене переслiдуватимеш? Безталанний я... нещасливий... Полюбивши тебе, я зв'язав свою голову, руки, попав у невимiрну прiрву й мучусь у ночi, не знаючи ясного дня, свiтлої години. Хто мене порятує, хто руку подасть?.. Нiхто!.. Нiхто... Я остався сам... одиникий... Все пiшло геть. Один... як сирота на чужинi...

— Дмитре, що ти?

— Нащо ти прикувала мене до себе, нащо приворожила?

— Дмитре, що з тобою? Схаменись!..

— Краще було б вiдказатись вiд мене, не породжувати менi стiльки думок. Серце почувало б тепер вiдраду, спокiй, не знало б твоєї поведiнки, твоїх очаровуючих сил. Тобi й на згадку не прихожу я, ти як у снi пригадуєш минувшi днi, думки, бажання, слова, те село на Полтавщинi, першi зв'язки з Олесью, поступовий розрив зi мною? Перед тобою розквіт весни, а перед мною — холодне, сире провалля.

— Дмитре, ти божеволiєш? Що ти все видумуєш, хто тобі цi думки вселив у твою голову? Чи не яканебудь iнша коханочка?..

— Нi!.. Це мої слова... Менi їх нажило моє серце. Хтось спивав? Так, так, дуже прегарна пiсня. Бiдолаха, подiбний до мене, спивав її.

Ой, не бий, мати, i не лай, мати,

Та не роби калiченьки,

Зав'язи очi темної ночi

Та приведи до рiченьки.

А як приведеш та до рiченьки.

Розв'язи карi очi, —

Нехай гляну я та подивлюся.

З свiтом бiлим розпрощаюся.

— Співає... Піснею гірку тугу заливає, щоб її не знати, щоб її забути. Мар'яно! — Мар'яно!.. Побудь коло мене, не одходь... Я ще хочу побути з тобою. Поклади свою руку на моє серце! Так... Дякую... дуже... й сердечно. А тепер прийми! Досить. — Моя надія згасла...

Мар'яна відійшла від Дмитра геть... Обернувшись до нього спиною, кинула очі аж на край ставка і побачила над водою прегарну постать, у білому платті, а потім, спершись на дубове перило мосту, важко задихала.

— Ага, он про що ти натякаєш. Тепер все зрозуміла. Для мене настав світлий день, мені не треба нічого з'ясовувати — мені досить і цього...

— Про все те, Мар'яно, що я маю з тобою, буду повічно згадувати.

— І це добре, Дмитре.

І заплакала, — тихо, жалісно. Дмитро підійшов до неї і став поруч, й собі скривився, подивляючись на її непокриту голівку, на розпорошене волосся. А потім почав боронитись від сварливих думок, відбиватись напором. Та вони кричали: «А може й не винна вона? Ти також можеш бути великим винуватцем. Плаче... Бідна дівчина... До чого доводить це кляте кохання! До чого!.. До щастя мало... Гарна, мила, але не прийдеться тобі з'єднати недавніші пориви до купи. Кинь її мучити, Дмитре, кинь!»

— Доволі, Мар'яно, плакати, покинь, нехай наші вороги журяться!

— Я не винна, що серце не повертається до тебе зовсім, ти марно на мене нарікаєш. Десь то мавш якусь ганч, бо коли б ти сподобався мому серцю дуже, то цього б не було, — повір! Пробач, може ще всміхнеться доля для тебе. У мене, дома, є сестра така сама, нехай вона попробує зазнати кохання: вже на порі, бо я вже випилась ним, хміль не виходить з голови. Із нею ти ж і подружись, а я... а я... відійду осторонь... Доки могла, то любила двох, як вперше горіла до кохання, так тепер лечу від нього: моє серце — дотравлене, хоч у мені ще бурлює молодість, розточене болями. Я, Дмитре, з тобою не на путі. Шукай собі другу таку, як я; покохай міцніше, і держи міцно-міцно, щоб не вирвалось з рук. Моє серце цурається твого наближення і кидається в припадках, коли ти не слухавш мене. Я плачу не з добра, а з жалю: учора тут стояв Олесь самотній, і все дивився десь туди, на став, а коли я до нього заговорила, то раптом на очах показалися сльози, а тоді потекли по зажуреному обличчю. Навіть і тоді не обізвався, як моя рука плавно спустилась на його плече. Лиш трохи здригнувся від несподіванки. Був байдужий до всього.

— Твоє серце потягнулось до Олесья, ти знайшла в ньому спокій після довгих шукань. Ось чому така різка твоя зміна в поведженні зі мною. Зрозуміло... — Дмитрові лікті опинились також на поруччях, а підборіддя ковтнулось долонями. Захиталась голова, закрились повільно очі: — «Олесь кращій мене, в нього добріша доля і більше щастя».

— Ні, Дмитре, Олесь мені спокою не дав, він ще більше його розросить. Ти підпав під самообман. Відречись від сказаного! Олесь довго мовчав, не обзивався до мене, на лобі зривав прищип, але таки промовив; — «стовлосна неміч моя готовить лаври, — не промовив, а прощептав, — гонить з дому, підставляє мені ніжку, щоб я упав. І прий-

детсья упасти: змагання тяжкі». Багатий на думи, він щось вигадас, ті слова не сказані пусто. Готовиться якась подія, якої я не в силах розгадати.

І Мар'яна послушала ставом, при березі, чорнясту нитку, шукала для причалу своїх думок достойне місце, щоб мати змогу висадити їх на пустельну цілину, пошвидше опорожнити вщерть повні засіки від них, оставляла позад себе мережану смугу. Прибережжя не їжачилось і не косилось, — сміливо впускало на свої володіння погляди чужинки, показувало принагідність шуканого, інколи ще й зупиняло її для більшого обслідування, вибігало наперед неї й низенько вклонялось. Мар'яна приймала це шанування з задоволенням. Застоявшись, задивившись денебудь, скоро знову рушала, снувала нитку. Берег тягнувся, захопував свій кінець удалині. Погратися з Мар'яною кликав і короців молоденьких, і сонних качок, і незникаємий відбиток неба, латчастих хмар, вибитого місяченька.

Та зате Дмитро не шукав причалу: він його не хотів. Запаморочливий Мар'янин удар приглушив його до землі, не дав дригнутись. Лишне було б пробувати ворухнути ногою, зачепити нігтем великого пальця просушену землю. Прибитий оживав опісля, коли набереться сил, тепер же йому — спокійно лежати. Дмитрові надії колисали його в колісці, приносили в пляшці кип'ячене молоко, щоб він його ссав соскою, поправлявся від недуг, прагнув швидше звершити закладений фундамент.

— І ти не жаргуєш? — запитав Мар'яну. — Не чується в твоїй поведінці гри, насмішки. Мені не віриться ще й досі цей зрив. Як це так, — Олесь, завжди замкнутий в собі, віддільний від друзів, надокучливий мрійник, покорив тебе, а ти, як жертва, упала йому в ноги? Здається, він не гарніший мене?

— Ну то й що?.. Хіба мені треба краси? Мені якби його чари, якби його мила душа. Більше я нічого не хочу, нічого не прошу. Я всім багата. Олесь люблю надміру. Чим більше не бачу — тим більше тужу, сумую. Я його ніколи не замінюю за когось. Він — перший і останній.

Не ласкались до Дмитра Мар'янині слова — кололи наскрізь живе тіло, прислухувались, чи ще не стихло серце, щупали пульс. І запитували: «ти живий, не вмер, не розпроцався з світом?» А зсередини відповідав хтось за нього: «живий, живий... Не вмер для втіхи ворогів: давновічно в ньому криється велична могутність»...

— Як так, Мар'яно, то нехай він буде твій, твій коханець; а для мене — ворог. Не мені його в боротьбі знесилити, а тобі покинути любити, коли вже почала.

— Так, Дмитре, ти знайшов свій відворотний шлях назад, знайди тепер ще й те, що маєш згубленим — любов, дівчину. Не вийду більше я сюди на цей місточок, не стану тут під віття верб з тобою. Прости мені, покинутий, і під кінець — прощай!

І раптом затряслась, прокинувшись, долина, покачнулась від налітаючої лавини. І стало моторошно... Деревя витріпали з себе сон. Літній шлях котив до ставу бурю, сильну, страшну, запаморочливу. А за бурєю метушились напередими схвильовані люди, викрикували нечутно слова, яких не можна було розібрати нанизу, кусали губи, викидались усім тілом на непробіжену відстань.

Бігли... Бігли... І з бігом мчався гул... Неначе при акомпонуванні віртуозниці на гітарі. Скорість треба було перевищити: трохи маванні віртуозниці на гітарі. Скорість треба було перевищити: трохи маліший поси́х — і людина впаде жертвою. Про це знали ті, що нагорі, до початку, до зародку цього гулу, крику, який мало-помалу розростався, придержував себе на розп'ятих крилах, летів, як парашютист, на став.

— Боже! — що там діється? Невже якогонебудь злодія доганяють? — запитала сама себе Мар'яна.

— А справді, — чому такий крик? — долучивсь і Дмитро до неї.

Та відповідь принесло ехо: «Пронаде хлопець... Таки хоче замір свій поставити по-своєму... Прудкіш біжіть! Опередіть його хоч на хвилину: смерть свою знайде він під водою!..»

А згодом чути було, як щось легко десь упало, як розкуражився невидержимий плач.

— Мар'яно, — здається, — заголосила там гітара... Біжімо, швидше біжімо туди: якесь, мабуть, нещастя трапилось.

— І це сьогодні можливе, Дмитре, бо в школі випускний вечір десятикласників. Якась бійка між кимось. — О... — чуєш?.. — і біля сільради не тихо. З цього можна зробити висновок, що вечір закінчився. Ось уже я чую й голос керівника музичного гуртка. Ідуть до клубу грати. А дівчат...

Дмитро не слухав далі Мар'яни, а шарпнув її за собою і вони побігли швидко берегом туди, де плач той.

Вже й без еха дзеленчали в вухах слова:

— Тягніть на берег! Ще дихає?.. Роздягайте, викручуйте одезу, зараз же його треба обігріти. Ей, хто лишній, ідіть геть! Не мішайте в допомозі! Від багатого гурту люду він може перейти в непритомність.

— Правильно. Хто не може стати тут при допомозі, ідіть до клубу, туди вже он і шкільна музика пішла, дівчата. Чуєте, як щебечуть, ідучи греблею? Під гору піднімаються. І вчителі там: аж сюди чути їх розмови. Майже вся школа йде на танці.

— Годі толкувати!.. Розмова може вплинути на нерви Олеся.

Цього було досить Мар'яні, їй більше не треба було слухати: офіра впала на її коханого Олеся, на того, за ким вона готова йти в вогонь і в воду. Вчорашні слова його перегородили їй дорогу; — «змагання тяжкі», — почали кидати різне бадилля, замасковувати мутні, але з відблиском місяця, калюжі. Вона ні перед чим не зупинялась. Потяг до Олеся в неї розвинувся до найвищого щабля. Рішилась або добігти, або вмерти з незаплямованою відданістю до нього, не покрити себе валами людського сміху, не підвести під рушійні сили глуму.

Тим часом вістка про Олесин намір — покінчити життя шляхом самогубства — облетіла миттю всіх гуляючих біля клубу, підштовхнула їх скоріш добратись до місця придержаного вчинку, довідатись, з чого почалось, як розвивалось і що помішало здійсненню. Перелякані вчителі замість налагоджування тишини, порядку, прискорили розвиток метушні, безперерійності криків. Через декілька хвилин біля клубу не можна було знайти ні одної живої людини: всі побігли. Одні кинулись навпростець, другі — на обходини. Дехто вже встиг опинитись голим у ставу й плисти до протилежного берега, щоб зекономити доро-

гий час. Друзі спочатку й не довіряли почутому, та згодом кошмар страху й ними оболодів.

Пріли від думок: «Коли ж Олесє вислизнув з класи? До кінця ж вечора сидів з гітарою на лавці, грав, жартував, сміявся. Кинув навіть і репліку перед ними, як мали грати «Г'опак».

Ще минуло кілька секунд і Мар'яна стояла навколїшках перед лежачим Олесем і думала, чи не вчепиться вневдозі паскудна болячка, якщо тепер буде врятований її коханий, її король, князь, лицар, найславніший опікун, з вродливою усмішкою брат, як іноді любив себе при поцілунках називати, завжди чутливий приятель.

А він лежав... Мовчки ковтав незабрезкле повітря... Журба, а також і безнадійність спустились до його спасителів і немилосердно точила їх серця. Гурт навколо нього зростався похвилиняно. Вже були перші цікаві від клубу, що прибігли, спотикаючись, низом.

— Якби киця не скакала — було б ніжки не зломала... — дошкульно хтось обізвався. — Нервовість довела його до цього. У холодних людей і холодні вчинки. Утопившись, був би собі чимось допоміг? Самозрозуміло — ні, лиш наніс би ущерб матері, батькові, посмутив би братів, сестричок. Нащо на таке рїшатись?

Олесє заворушився більш. Від калюжі води, викачаної з нього, його віднесли всторону, — під гору, де був підходячий плац. Перегорілий намір думок зник ураганом і заставив відкрити замкнуті повіки.

— Хто це наді мною? — Так проговорив він байдуже. — Ти, Мар'яно? Відведи мене додому, положи у ліжку і залишись поруч.

— Я... голубе мій сизий... Хотів покинути й не попрощавшись. Куди ти нісся в цю липневу ніченьку?

З глибини грудей замерехтіла просьба:

— Зостав усе, Мар'яно... І вона зіставила. Втирала платочком сльози. По сльозах люди установили її прив'язаність до Олеся.

Прибігли учителі, між ними — і Оріся, викладачка географії. Скоріш пробрались до центру, де хотїлось побачити того, хто, ще кілька хвилин назад, розвеселяв клас, говорив з батьками учнів — по чину — голова учкому — зупинились і задивились.

— Що з ним трапилось? — запитала Оріся. — Чому він повернув своє життя до згасання?

— Хто його зна... Він про це нікому не говорив.

— Ой... гітара плаває на ставу... Ах-х... це вона плакала, вона тужила по господареві, який кинув її, розцяцьковану, в руки хвилюк...

Оріся аж шарахнулась, коли побачила ті цяцьки в рівномірному колісанні та відблиску:

— Не розумію я нічого... Плюнув на все хлопець. Коли б хтось інший зробив собі такий дар, то не було б дивного, а то Олесє, наш Олесє... І учнем був гарним, і вчився добре, а показав диво... всім... Тяжка ситуація була б...

Зітхала юрба, чогось чекала, топтала соковиту траву-бережину. А Мар'яна допомагала підводитись Олесю на ноги, збиралась іти з ним додому. Пелюстиячими пальчиками розправляла йому волосся. Він промерз. Більше не говорив. Найкращого спокою шукав вдома, насамоті. Товаришів, що його оточили, не бачив. Він тільки чув у вухах

без кінця той знайомий, той проклятий голос жида, ізза якого хотів залишити все і всіх, закрити вхід до некремезного серця.

— Мар'яно, я тобі допоможу, — звернувся до Мар'яни Дмитро, — тобі з ним самій не справитись...

Ніч летіла в скаженому гоні в безвість і доходила до половини. Схід волік страшенну чорну хмару, що мусіла скоро вхопити в свої лещати місяць, зорі, ніс позавтра розпуку, дощ.

— Ні, Дмитре, ти не підеш. Я покличу Орісю Віталіївну. Добре? Отже... Орісю Віталіївну, допоможіть мені провести Олеся додому. За вашу допомогу буду щиро вдячна. Я б сама спробувала, але це не по моїх силах: гляди, як він ще щонебудь придумає. Вірити на його послухність — рівно, що дати знову нагоду до...

— Моя допомога й без подяки надається тобі, я також болю за життя мого учня. А що буде, коли з нами піде й директор школи? Цим для матері його полегшення в переживаннях принесемо.

Дмитро наповратився таки провести Олеся:

— Хоч гоніть, хоч бийте, а я Олеся допроваджу також з вами до рідні. Він — колега мій...

Оточений Олесем тремтячими ногами ступнув уперед, а за ним — і вся юрба. Гітару, мокру зверху, але суху всередині, ніс з четвертого класу учень, учасник того гуртка, що й Олесем, його роль була в гуртку — підсвітувати.

Історія пориву Олеся до самогубства стала мимоволі відомою. Розповіла її цікавим Надія, десятикласниця-випускниця.

— Хто з вас не цікавиться сьогоднішнім випадком? Я думаю, — всі, всі до одного, бо цей випадок не можна злегка обминути, він нам усім важливий, потрібний для майбутності.

— ... Ще в осінь Олесем розповідав одного разу біля школи, що він хоче йти з десятої класи здобувати професію техника-механіка, щоб стати поруч капітана на пароплаві згодом. Але, як знаєте, після зимової перерви прибув до нас новий математик, єврей по національності. З того часу й почались між ним і Олесем незлучні шляхи. Не опанувавши духа української мови, цей учитель неясно подавав уроки, перекручував часто наші слова, бісився на учнів. А на другий день поголовно ставив усім: «Дт», «Пг». ¹⁾ Отож ізза цього Олесем і завжди просив виразніше подавати урок, помаліше говорити, бо той математик сипав словами невпинно. Так і посердилися.

— ... А як посердилися, то й посварилися. Испити принесли скоро всьому кінець. Обое, — непохитні, надмірно вперті, тверді носії завданого зла, — вирішили колись помститись один одному в глушині за минувшину міцним кулаком. Коли сьогодні Олесем заслухав свої четвертні, річні і випускні оцінки, сіпнувся страшенно з місця: поведінка — «посередня»; ²⁾ в додатку ще й зла усмішка з боку вихователя класу, того ж математика. — «Прійдеться поведінку Олесю перездавати в осінь». Всі батьки, присутні на вечорі, миттю закопалися в таємничості такої низької поведінки Олеся: не пив, не курив, не даявся, не блукав попусту по різних зборовищах, завжди приймав активну участь

¹⁾ «Дт» — одиниця, «Пг» — двійка.

²⁾ «Пс» — трійка.

у шкільному житті, гарно вчився. Запитали: — «чому?» А він: — «за довгий язик та непокору старшому», — і далі ще: — «... потопаючий хапається за соломину в морі. На ньому ми вчимо інших»...

— ... Свідectво з «посередньою» поведінкою дало гарантію сісти з середньою освітою дома на печі і слухати щоденні докори матері. Прибитий такою вісткою, схопив розгнівано гітару і вискочив із нею з школи. А потім бачили ми з подругою, як він ускочив у цвинтар, заховався за кущами беззу... Мою подругу щось торкнуло і вона, схопивши мене за палець, прошепотіла:

— «Ходім за ним, я бачила на його обличчі перемену настрою. Ходім!.. Нехай це буде нечесно, та по-товариському: в таких випадках часто бували смерті».

— ... Бачили пізніше, як він виміряв висоту і себе, і Христа дерев'яного. Вренькнула басова струна, свиснула пронизливо, і була почеплена на хрест. Тоді я побігла назад до школи, гукнула на поміч... Потерпівши неудачу, Олесь вирвався до ставу. Ми — за ним. І почула, як загула гітара, впавши на став, як з шумом скрився під водою Олесь. Та не втік: його спас наш шкільний рекордсмен по бігу...

Почав зриватись вітерець-вітрило.

Розходились нетихо. Снувались неясні думки: «чому? для чого? невже Олесь м'який на вдачу? Ні, він має велику силу волі!»

Прот. ЯКІВ КРАВЧУК

Преподобний Нестор — Прабатько української Історії

Українська історія «повелася» від преподобного Нестора, монаха Київсько-Печерської Лаври. Його «Літописець» — цей наріжний камінь, на котрому базується студія минувшини України. Коли й де родився преподобний Нестор, невідомо. Російський історик Татищев уважає за його батьківщину Біле-озеро. — Сімнадцятилітнім юнаком прийшов він до преподобного Теодосія, як він сам пише про себе в своїй літописі та постригся в Київсько-Печерському монастиреві в монахи ігуменом Печерським Степаном, а потім висвячений в диякони. Святий Теодосій вмер в 1074 році — то значить, преподобний Нестор родився десь коло половини одинадцятого століття. Сам Нестор оповідає про себе, що йому та ще одному монахові доручено було відкрити гріб св. Теодосія, коли монахи Печерського монастиря вирішили перенести св. Мощі на більше відповідне місце. Ось і все, що відомо з життя Нестора; в Печерському Патерикові говориться лише: що він «поживе літа довольна труждаєся въ дѣлѣхъ літописанія, и літа вѣчная поминая, и тако добре угоди Творцу, къ немуже по лѣтѣхъ временыхъ довольныхъ преставися на вѣчность и положенъ есть въ пещерѣ». Історіограф Міллер думає, що Нестор жив 59, а Шлецер 60 років. Міллер каже, що Нестор, проживши 40 років в монастирі, почав писати свою повість від 1112 року та продовжував її до кінця свого життя, — цебто до 1114 року. Татищев ду-

має, що до 1093 року. В найдавніших списках літописів після 1110 року знаходимо таку вставку: «Се азъ Сильвестръ Игуменъ Св. Михаила написах книги сея» и проч. З того заключили, що першим продовжувачем Несторової літописи був Сильвестр. Російський історик Карамзин доказує, що «написах значить — списав та що Сильвестровський список поширився на Руси та дійшов до нас; та що першм продовжувачем Несторової літописи був якийсь Василь, котрий жив в кінці XI століття в Червенській чи Волинській області; опис частини подія 1096 року Карамзин приписує Василеві, але думає, що Нестор, усе таки, писав до 1111 року, та що оповідання Василя та Нестора відтак злучили в одну цілість. Полевий говорить, що Нестор писав лише до 1093 р., що від того часу починається праця Василя та продовжується до 1110 року, а Сильвестр списав літопись Нестора та Василя не раніше від 1113 року та, здається, додавав потім до цього списку й свої власні замітки, бо від 1124 року знова йдуть подрібні відомості. Тут сліди дальших продовжувачів цілком губляться, та літописі починають рижнитися по різних списках. Оригінал Несторової Літописи затратився так, як й його продовжувачів, але зберіглися багато списків, з котрих найдавніші такі: харатійні з XIV та XV віку; перший з них Лаврентієвський. Написаний він на пергаменті для великого князя Дмитра Константиновича Суздальського й доведений до 1303 року. Список цей називається також Пушкінським, бо він належав графові Мусіну-Пушкінові. Другий список Нестора — Троїцько-Сергієвської Лаври. Він згорів у Москві в 1812 році. Інші списки: Іпатієвський, Хлібниківський, Радзівіловський, Воскресінський, Львівський та Архівський. Перші друковані списки Нестора були такі: Радзівіловський, прозваний Кенігзбергським, бо його князь Радзивил подарував Кенігзбергській Бібліотеці; Миколаєвський — 8 томів; Новгородський перший та другий; безіменний; Софійський.

Історичне Товариство в Москві свого часу почало було видавати Лаврентієвський список, але не довело видання до кінця; другий початок того видання зроблений був в Петербурзі. Важнішим виданням Несторової літописи є Шлецерів порівняний Нестор, над збіркою котрого Шлецер працював 40 років. Крім літописи Несторові приписують Життя преподобних Печерських, котрі поміщені в першій частині Патерика Печерського. Оригінал тих життєписів затратився: зберіглося лише вибране з них найбільше гідне уваги, цебто вже не в тім вигляді, як вони були первісно написані. Дехто думає, що Нестор не писав окремого Патерика, бо після нього не залишилося іншого пам'ятника, крім літописи, котру він сам назвав «Повість временных лѣтъ»; а життєписи, котрі приписуються його перу, це ніщо іншого, як лише витяги з його літописи, котрі й поширилися. Нестор знав грецьку мову; він вписував та перекладав цілі сторінки з візантійських істориків і на початку своєї літописи наслідував Іх. Джерела його відомостей нам невідомі; багато знав він, як сам він і свідчить, від собрата, монаха Яна Вишатича, котрий жив 90 років, цебто родився він в 1016 році, рік після смерті Князя Володимира Великого, а в багатьох речах був він сам сучасником; до того історію свого народу він провадить лише всього через 250 років, а тому міг він мати відносно вірні перекази. Хронологія у нього з початку дуже не точна та з пропусками многих років. Мо-

же бути, що це сталося в наслідок помилок та недогляду переписників. Від 879 року Нестор описує вже ширше та точніше.

В «Обзоръ русской духовной литературы» пр. Філарета (Гумілевського) находимо ще деякі відомості про преп. Нестора.

«Небагато відомо нам про його життя. Згідно відомостям Полікарпа, в уздоровленню Ніфонта від бісовського наводу приймав участь з другими старцями і «Нестор, иже написа лѣтописецъ».

Це було при Ігумені Іоані, цебто біля 1085 року. Згідно власним висловам Нестора, він у 1091 році з благословлення ігумена, віднайшов нетлінні моці преподобного Теодосія. Свою освіту завдячує він читанню книг. З великою любов'ю говорить він про вчення. Книгами бо кажеми, пише він в літописі, и учими есми пути покаянiю, и мудрость бо обрѣтаемъ и въздержаніе отъ словесъ книжныхъ: се бо рѣки суть напаяюще вселенную; се бо суть исходнища милости, книгам бо есть неисточна глубина: сими бо в печали утѣшаемы есмы; сiи суть узда въздержанiю, мудрость бо велика есть». Блаженну смерть його відносять з певністю до 1114 року.

Першим твором преподобного Нестора з числа нині відомих було Життя святих князів Бориса та Гліба — «чтеніе на пользу повиновенiя младшихъ старшимъ». Розвідка про нього в Відомостях Акад. т. II. 117—130, 210—220.

«Послѣ того, какъ написаль я о житiи и убiенiи и чудесахъ Бориса и Глѣба, понудилъ себя обратиться къ другому повѣствованiю, я, грѣшный Несторъ», так пише преподобний на початку життя опису преподобного Теодосія. Цей твір його — взірець біографії, досконалий у всіх відношеннях: по красоті стилю, по духу побожності, по історичній точності. Він написаний для того, як він сам висловлюється «да и по насъ черноризци, прiимше и почитающе, и тако видяще мужа доблестъ, восхвалять Бога и угодника Его прославляютъ и на причіе подвиги укрѣпляютъ». Він цінний і по своїй глибокій навчальності та красномовності; цінний і тому, що в ньому є багато відомостей про сучасний церковний побут. Нажаль, дорогоцінний твір досі не видано в його оригінальній вигляді (за винятком деяких місць, надрукованих в Істор. Збірникові 1838 р.). В друкованому Патерикові він в багато дечому змінений.

Далі: «Нестор написа лѣтописецъ, — блаженный Несторъ въ лѣтописецѣ написа о блаженныхъ отцахъ», так писав печерський монах Полікарп на початку XIII віку. Літопись Нестора (вид. в I т. Собр. лѣтоп.) місцями написана зі захоплюючим красномовством, з одушевленням живої побожності; а поскільки дорожить він історичною точністю, свідчить вже це, що про давні часи говорить він дуже коротко, обмежуючись виписками відомостей з літопису Малали та Георгія Амартола, — по болгарському перекладові (кн. Оболенського передмова до літопису Переясл. стр. 6, 19, 85); відомості про часи Володимира підпадають його критиці. Оповідання довголітнього воеводи Яна (вмер 1106), оповідання руських купців, вояків, подорожніх, доповнювали йому перекази та давні замітки колишніх часів. Тепер, коли відома така кількість слав'янських письменників, котрі були перед Нестором, скептицизм супроти Нестора був би смішним. Літописець пише: «въ лѣто 6360 (852), наченну Михаилу (імператору) царствовать,

на ча ся прозываети Русска земля... Тѣмъ же отселѣ начнешь и числа положимъ». Відтак, показавши роки княжіння Олега та других до Ярослава та сказавши, що від смерті Ярослава до смерті Святополка-Михайла прошло 60 років. — при кінці запису каже: «но мы на прежнее возъвратимся, скажемъ, што ся удѣя въ лѣта си (852—1113)». Цебто літописець постановив охопити своїм описом події 852—1113 років. Все що було перед тим, служить для нього вступом. Особистість літописця видно в останній раз під 1106 роком, де він переповідає свою бесіду з Яном Вишатичем: про княжіння великого князя Мономаха в ній нема ані слова.

В життєписові преподобного Теодосія Нестор говорить про висвячення Теоктиста в єпископи, що сталося 12 січня 1112 року: це доказує, що літопись преподобного Нестора не сягає далі 1112 року.

ЛЕОНІД МАСЛОВ

Юрій Нарбут

(1886 + 1920)

Графіка в Україні має давню світлу традицію. З найдавніших часів цінено її в нас, присвячувало їй багато уваги, плекано з виїмковою дбайливістю. З початку розвинулось у нас графічне мистецтво в улюблених прикрасах: заставках і ініціалах перших рукописів та рукописних євангелій, пізніше, з приходом в Україну в другій половині XVI століття друкарської штуки — в багато компонованих літерах і книжкових прикрасах та врешті — в ритовині, яка в XVII і XVIII столітті доходить до величезного ступеню розвою. Маємо в тих часах цілий ряд європейської міри і культури графіків, як Леонтій та Олександр Тарасевичі, Іван та Інокентій Щирські, Іларіон Мігура, Григорій Левицький, Галаховський та багато інших, які успішно працюють в різноманітних техніках гравєрства. Вони то вбагатили нашу культуру прекрасними творами, перлинами мистецтва, визначаючи українській графіці певне місце серед європейської культури.

В наших часах, спіраючись на традиціях старого книжного мистецтва, відродилась новітня українська графіка, якої батьком був геніальний, нажаль передчасно вмерший Юрій Нарбут, пребагата індивідуальність, величезний талант, що не тільки заложив міцний фундамент під сучасну українську графіку, не тільки дав їй сильний імпульс до дальшого розвою, але і відразу підніс її до височезного рівня, ставлячи її в перших рядах поруч світового мистецтва.

Юрій Нарбут народився 26 лютого 1886 року в селі Нарбутівці Глухівського повіту на Чернігівщині; десятилітнім хлопцем вступає він до глухівської гімназії а по її скінченню приїздить до Петербургу і вступає на історично-філологічний відділ петербурзького університету; однак філологія його дуже мало займає, далеко більше його цікавить мистецтво, до якого рветься він всіма силами, врешті покидає університет

і вступає до малярської майстерні відомого маляра Реріха; однак не лишається він тут довго і, нічого не вносячи від цього першого свого вчителя, переноситься до другого тодішнього величезного авторитету в світі мистецтва — Білібіна, у якого вчиться початків графічного уміння. Залюбки береться до студіювання і компоновання літер і тут при своїй фантазії і величезних здібностях витворює прекрасні взірці стилізованого письма; його літери визначаються багатством форм, ідеальною композицією, надзвичай тонкою графікою, з одночасним узглядненням самої суті літер — їх конструкції; береться до ілюстровання книжок, переважно дитячих казок, як: «Забавка», «Соловій», «Скакунець» та інші; властиво, це навіть не були ілюстрації до казок, бо казками були самі ілюстрації, а тексти були дороблені до них пізніше. Ілюстрації ці прекрасні не тільки під технічним чи композиційним оглядом, але тут мистець і чудово передбачав дитячі бажання, узгляднюючи складну психологію малих читачів. Річ ясна, визначний мистець-педагог, яким був Білібін, не міг залишитись без впливу на творчість молодого юнака-учня, однак цей вплив не був дуже значний і то лише зовнішнього характеру, лише в технічних засобах перших років мистецької праці Нарбута. «Але його графічне вміння і майстерство, пише Лукомський, ще більш вражає ніж Білібінське. Склад, індивідуальність, сюжетність були його власні вже і тоді, навіть в першому періоді діяльності». В 1909—10 роках перебуває Нарбут в Мюнхені, де працює під керівництвом Гальшні, однак творчість нашого мистця залишилась без найменшого впливу цього учителя.

Вернувшись до Петербургу Нарбут працює багато; стає відомим; найліпші петербурзькі видавництва роблять у нього замовлення. Працює над сільветками, виконує *ex libris*'и, займається геральдиком, яку любить, пильно студіює, присвячуючи їй багато уваги. Ілюструє такі геральдичні видання як «Юрівські статуті», «малоросійський гербовник» та «Гетьманські герби», виконує заставки до праці Лукомського «Галиція», «Харківські усадьби», рисує картинки до байок Крилова. Тут Нарбут виразно застосовує українську тематику, вибираючи українські мотиви, які охоче студіює і використовує до своїх праць. «Він, каже Крушельницький, сприймає всією широтою свого серця українську культуру, він її розуміє, використовує всі її можливості для розвитку свого мистецтва, — а ставши згодом її основним знавцем, дає високоякісні твори, з яких уже не стримаво віз український дух».

Працює теж над виготовленням української ілюстрованої абетки для дітей. Є це не позбавлений дотепу, прекрасно викінчений мистецький твір, в якому може найбільше виявився весь величезний талант Нарбута.

З вибухом революції та повстанням України Нарбут спішить на батьківщину щоб там українській культурі віддати всі свої сили. З початку їде він до Чернігова, зближується там з Вадимом Модзалевським вченим архівістом; разом вони мешкають, разом працюють в архіві і потім разом переїздять до Києва, де мешкають на георгієвському перевулку, напроти брами Заборовського та золочених барокових бань софійського собору. Тут Нарбут працює яко професор, пізніше яко ректор української академії мистецтв, виховуючи молоде покоління мист-

ців; виконує проекти грошових знаків та державних кредитових білетів: його роботи є перший грошовий знак української держави 100 карбованців, знаки в 50 і 25 карбованців (так зв. «лопатки») та кредитові білети 10, 100 та 500 гривень; особливо вдалі були 100 гривень. Виконує він також проекти поштових марок, актових паперів, рисує герб української держави та печатку академії мистецтв, яка є може одною з найліпших його праць, виготовлює рисунки карт до гри з українськими типами; крім цього працює далі для книжкового мистецтва, ілюструючи книжки та виконуючи обгортки для книжок та часописів; до кращих праць належать: «Akta Narbutorum», він'єтка до праці Павла Зайцева «Оксана», окладинка до збірника поезій брата мистця Володимира Нарбути «Алелуя» та обгортки для часописів: «Наше минуле» та «Мистецтво». Приступає також до великої праці: до виконання ілюстрацій для «Енеїди» Котляревського, однак дуже тяжкі тодішні видавничі відносини швидко знеохочують його до цієї праці, так, що з цілого цього широкого задуму залишилась лише одна ілюстрація, яка вказує на велику фантазію та технічні можливості автора.

Рисує свої праці Нарбут звичайним сталевим пером або пензлем, виводячи тверді і чіткі лінії. Оскільки ще в перших роках вживав він так би мовити «мозаїкового» способу, остільки пізніше цілком переходить до лінії, смілої, сильної і твердої, а одночасно свobodної і еластичної, оперуючи переважно двома колірими: білим тлом паперу і чорним тушовим рисунком; іноді впроваджує він додатково ще третій колір: переважно червоний або брунатний, рідше зеленкавий чи сірий. Працюючи над оздобленням книжки Нарбут знає, що мусить постійно бути в зв'язку з друкарською технікою, коли ж остаточним викінченням книжкової графіки є її друкарська відбитка на сторінці книжки, тому старається випрацювати спеціальну техніку, яка найліпше підходить для книжкової графіки, яку можна найлегше і найвірніше передати при помочі штрихової друкарської кліші, через те часто він відповідно упрощує композицію своїх творів і звідси чіткість і прозорість його рисунку. Дуже проста, але логічна, докладно обдумана і опрацьована композиція, а до того першорядна, безконкуренційна техніка — це прикмети графік Нарбути. Впроваджуючи до своїх творів українську тематику: краєвиди, тиши, архітектуру, просто орнаментику, досліджуючи та студіюючи українську геральдику та ритовини минулих поколінь та приміняючи їх до своїх композицій, при своїй геніяльності, зумів Нарбут, може як ніхто інший, зв'язати минуле з сучасним, сполучити стару історичну українську графіку з новою, творячи оригінальну, прекрасну повітряну українську графіку.

Після заняття Києва Денікіном, ціле українське, а за ним і мистецьке, життя української столиці завмирає: всі українські установи замкнено, діячів арештувано або переслідувано; переслідувано і Нарбути. Сидить він дома без всяких можливостей і бажань до праці; до цього долучуються злидні, голод; випродує свої колекції. За большевиків нічого не змінюється на краще. Тяжкі матеріальні та моральні умови підривають його здоров'я і врешті по тяжкій недузі 23 травня 1920 року вмирає він на тридцять п'ятому році життя.

Значення Нарбути для української культури є кольосальне. Поминаючи вже його роллю як мистецького діяча, яко педагога, що вихован

цілий ряд визначних мистців, яко виховавця, що формував мистецький смак багатьох тисяч читачів, популяризатора українського мистецтва — має він найбільше значення яко мистець-геній, що своїми творами прославив українське мистецтво на цілому світі і визначив йому передове місце серед мистецтва Європи.

Відомий український графік покійний Павло Ковжун так характеризує творчість Нарбута: «графіки Г. Нарбута майбуть чи не найбільше прислужились не тільки до поширення українського мистецтва в загалі, але й поставили його поруч зі світовим мистецтвом, виробили фундамент нашого книжкового стилю, який мусить через свою глибокiсть відбитися і в малярстві, навіть в будівництві і різбі. Графіку Нарбута треба розглядати не тільки як технічну геніяльність, але й як кольосальну силу у відродженні українського малярства взагалі, робленого високо-аристократичним розумом». І може зовсім немає пересади в словах цитованого вже Лукомського: «смерть Нарбута була втратою цілого мистецького світу, бо Нарбут як графік був чи не найбільший в світі, в кожному разі єдиний свого роду». Одначе, як це не дивно, цей геніяльний творець новітньої української графіки і один з найвизначніших графіків світу, якого надзвичайні заслуги для мистецтва України безспірні, є ще й досі (по 23 роках від його смерті) дуже мало популярний серед нашого громадянства, є майже йому незнаний. Річ ясна, графіка, яка по словам Маковського є аристократизмом мистецтва, не так безпосередньо промовляє до почуття, є далеко трудніша до зрозуміння ніж інші роди мистецької творчості, тому і не може бути такою популярною серед загалу громадянства; це теж, до певної міри, пояснює нам брак належного зацікавлення такого величезною постаттю як Нарбут, але теж не підлягає сумніву, що був він серед нашої інтелігенції за мало спопуляризований мистецьким світом; маємо, правда, про нього значну кількість розвідок як в українській так і в чужих мовах, але це є, переважно, більші чи менші статті, розкидані по різних газетах та журналах; солідної ж монографії, гідної цього великого мистця, яка б освітлила всебічно його мистецьку творчість та його значення для мистецтва України й цілого світу, яка б показала його і нам і Європі в цілій величі — ще й досі немає.

Я. К.

2000-ліття щоденників

«Quid est in vita tantopere quaerendum,
quam id, quod his libris quaeritur?»

Cicero: Definib. t. 4.

(«Чого в життї слід з таким зусиллям
добиватися, як не того, що в тїм творі дослід-
жується?» Ціцерон).

В березні 1943 року сповнилось рівно 2002 роки від дня появи так важного в суспільнім і політичнім життї органа, яким є щоденник.

У давньому республіканському Римі з давніх давен (мабуть, чи не від самого початку існування республіки — 509 р. до нашої ери) місцеві жреці (Pontifices) провадили щоденні записки, чи хроніку важливіших подій в місті чи державі, так звані Acta diurna urbis vel populi, quibus proscribebantur quae singulis diebus acta, gesta iudicata essent, цебто: щоденні події міста чи народу, в котрих описувалося все це, що кожного дня ставалося, зроблено, обдумано та обговорено: — записувалося все, що відносилось до народніх зібрань (comitia), народнього суду (iudicia publica), кар (supplicia), народніх гриз та всього іншого ludi, edicta et res rationesque populi, цебто справ і народніх задумів.

На початку, майже за весь час Римської Республіки, ця щоденна хроніка подій не опубліковувалася, вона була відома лише жрецям, римському сенатові та магістратам, цебто вищим правлячим особам міста. Але в 59 році до нашої ери (59 плюс 1943 = 2202) Юлій Цезар ставши римським консулом, у намірі припинення тайних інтриг своїх противників, вирішив надати тим Actis diurnis, значіння явних державних оголошень та наказав оригінал їх ввішувати на римському форумі до загальної відомости, а приватні писарі та листоноші (scribae privati et tabellarii), котрих у Римі було багато, робили з них відписи та поширювали їх в місті та поза містом шляхом розносу та розсилки. Юлій Цезар таким чином мав ще крім того й контролю суспільного характеру над діяльністю правительства. **Таким чином 2002 років тому появилася в світі перший щоденник.** Наяк, ця газета, чи журнал щоденних подій — Acta diurna, — давнього Риму до нас не дійшла, хоч і регулярно віддавалася до переховання (після використання на римському форумі) в оригіналі до державного римського архіву.

Французький вчений Г. Victor Leclerc у своїм творі «Des journaux chez les Romains (Paris 1838) зібрав і наводить на 48 сторінках (374—421) фрагменти їх, котрі він зібрав з різних джерел. Також Hübner в своєму творі «De senatus populi Romani actis» (Lipsiae 1859) подає їх історію.

Рівнобіжно з Acta diurna urbis в Римі провадилися також, мабуть з часів Юлія Цезаря, окремі Acta senatus, vel acta Patrum (див. Tacitus Annales, V. 4), цебто офіційні протоколи засідань римського сенату, журнал сенатських рішень, наказів і постанов: Senatus consulta decreta, auctorita. У тому самому 59 році до нашої ери Юлій Цезар вирішив надати їм публічне значіння пляхом вивішування їх на римському форумі разом з Acta diurna urbis Romae, як про це свідчить римський історик першого віку до нашої ери Светоній (65—135) в 20 розділі життєпису Юлія Цезаря: Inito honore consulatus primus omnium instituit, ut tam senatus, quam populi diurna acta confierent et publicarentur, цебто, «принявши почесне становище консула, Юлій Цезар перший зі всіх постановив, щоби як сенатські так і народні щоденні діяння складалися та опубліковувалися, очевидно, способом нами вказаним. Наступник Юлія Цезаря в управлінню Римською Республікою, Октавіян Август (27 р. до нашої ери — 14 нашої ери) ствердив складання Acta senatus, але заборонив знова публікацію їх до загального відомства, як про це свідчить знова той самий Светоній в 36 розділі життєпису Августа: Constituit, ne Acta Senatus publicarentur» — цебто вирішив, щоби діяння сенату не опубліковувалися. При наступних римських ім-

ператорах лише винятки (*excepra*) з *Acta Senatus* доходили до офіційного правительства «*Acta diurna urbis Romae*», котрий опубліковував крім різних подій в столиці, новини, котрі торкалися імператорської фамилії, правительственні акти, службові призначення та таке інше: *nativitates, illustres mortes, matrimonia, divortia, adoptiones, casus singulares et inauditi artium miracula, ludi etc.*, цебто відомості про народження, смерть знаменитих осіб, шлюбах, розводах, усиновленнях і надзвичайних подіях, виставах штуки, народніх грищах і таке інше. (Suetonius, *Claud*, 41; *Tiber*, 5; *Calig*, 8; Tacitus, *Annales*, III, 3; *Lampriid*, *Commod*, 5). По свідочтву історика Тацита (54—140) ті публікації уряду користалися великою популярністю та мали багате читачів: *Diurna populi Romani per provincias, per exercitus curatius legantur*, цебто: Щоденні відомості римського народу жадібно читаються по провінціях та у війську (див. Tacitus, *Annales*, lib. XVI, cap. 22). Складанням щоденних відомостей Риму були заняті окремі урядовці, котрих називали *actuarii*, чи *actarii*: *qui actorum conficiendorum curam habebat, actuarius vel actarius, vel ab actis dicebatur*, цебто, той, хто турбувався складанням діян, називався актуарієм чи актарієм (див. *Inscriptiones apud Gnit*, 389).

При імператорах редакція тих *Acta Diurna urbis Romae* в руках окремого урядовця, котрого називали *procurator Augusti ab actis urbis*, цебто імператорський уповноважений по міських відомостях. У нього були окремі помічники, котри називалися *adiutores* чи *optiones*, цебто секретарі та асистенти. (Див. *Codex Justinianus VI*, № 4694 та 4695; VIII, № 874).

Вказівки та згадки про ці щоденні римські відомості під назвою «*Acta populi*» (народні діяння), «*Acta publica*» (державні діяння), «*Acta diurna*» (щоденні діяння), «*Acta urbana vel acta rerum urbanarum*» (міські діяння), «*Acta urbis diurna*» (щоденні міські діяння), просто «*Diurna*» (щоденні діяння), «*Diurni Quotidiana*» (щоденні записки), «*Diurna scriptura*» (щоденник) та «*Commentarii*» (щоденна запись) знаходимо у многих римських письменників, як напр., у філософа Сенеки (3—65) в його творі «*De beneficiis*», книга II, розділ 9, де він пише: «*Beneficium in acta diurna non mitto*» (благодіяння в щоденні відомості не посилаю, цебто не друкую); історик Тацит (54—140) в своїх (крім книги XVI, розділ 22), в книзі XIII, розділ 31, пише: *Cum ex dignitate populi Romani reperitum sit res illustres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare*, цебто, коли по величі римського народу відкриті славні діла в літописях, то вони поручаються щоденним діянням міста. (Порів. його книгу III, розд. 3). «*Annales*»; Сатирик Ювенал (42—120) в сат. IX, вірш 84 пише: «*Tu libris actorum spargere gaudes Argumenta viri*», цебто «Ти тишишся, що в книгах відомостей розсіяні докази мужа»: очевидно тут мова про свято вдягнення мужської тоги, про котре повідомляли в щоденних відомостях. Пор. також його сатиру VI, вірш 482. Див. також Suetonius, *Augustus*, 64, *Claudius*, 41. М. Т. Cicero (106—43), *Ad famil.* XII, 23; Vergilius (70—1 р. до нашої ери), в *Georgica*, книга II, 502; Plinius Minor (62—115), *Epistol.* IX, 15; Ammianus Marcellinus (IV в. н. е.) XXIII, cap. 3; Vopiscus (поч. IV в. н. е.); Dio Cassius (поч. III в. н. ери). Книга LI, розд. 22; Dionysius Halicarn (I в. до н. е.).

Книга XLVII та LVII; Lampridius (IV в. н. ери), Commod. 15; Alexand. Severus, 16).

Величезне історично-культурне значіння давнього Риму, котре полягає в передачі ним новим народам культурних цінностей та величезного політичного досвіду, котре зібране давніми, не може підлягати сумніву. Ми вирішили пригадати про цю культурну цінність нашим широким колам читачів, а також пригадати про ту величезну культурну цінність, котрою являється часопис, та про часописну традицію, котра припала в спадщині від давнього Риму всьому культурному людству, — пригадати про традицію, котрій тепер снівняється 2002 роки.

До повищесказаного про початки газетярства в давньому Римі залишається ще хіба додати коротеньку справку про дальнішу долю на протязі 2000 років історії римських «Acta diurna». У звязку зі зростом римської держави, з поширенням його кордонів не лише на весь середньоморський басейн, але й на всі відомі тоді області та краї Європи, Азії та Африки, значіння періодичних урядових відомостей «Acta diurna populi Romani» дуже зросло: вони виявилися, як одинокий спосіб держати в курсі столичного життя, його інтересів та переміщень усіх римських урядовців: відкупників (publicani), землемірів (agrimensores), — а також збірників податків (coactores susceptores) та населення різних частин величезної Римської імперії. Дуже багато спричинявся до поширення римських відомостей все більше та більше розвиваючийся торговий обмін поміж всіма складними частинами імперії. Після упадку Західньої Римської імперії (476 р. н. ери) та в епосі середньовіччя (VIII—XIV століття), значну роль в поширенню римської газети відіграли головні торгові країни Європи, а серед них знаменита купецька Венеціанська республіка, котра стала головним центром в Європі та разом з тим центром усіх світових новин. Сюди, до багатої та величної столиці венеціанських дожів (латин. *dux*), збиралися звідусіль політичні новини про турецькі війни, про рицарські походи на Схід, всякого роду палацові новини з Риму, Відня, Олександрії, Константинополя. Це, між іншим, примусило вперше венеціанських купців створити у себе спеціальне бюро новин, котре з появою в XV віці друкарства почало поширювати свої видання на окремих листках, котрі продавалися за дрібну венеціанську монету *gazzeta* (2 шаги) — назва, котру відтак присвоїли за листками періодичних видань взагалі.

Рівночасно, при кінці XV, а особливо в XVI столітті, і в інших європейських країнах широко поширюються так звані «реляції» — *Relationen*: донесення, рукописні листки з переліком цікавих подій з палацового життя, міських слухів, пльоток і т. д. Сама найстарша відома нам реляція з'явилася в 1488 році в Відні в цілі заспокоєння населення відносно Максиміліяна I, котрий перебував у полоні в Бельгії. В 1493 році була опублікована реляція-лист Христофора Колумба про відкриття ним нових земель на Заході. У Франції ці реляції називалися «*Nouvelles à la main*», а в Англії «*News letters*». Реформація та супроводжуючі її релігійні війни XVI століття спричинилися до широкого поширення «*Relationen*», «*Nouvelles*» та «*News letters*».

За висловами англійського історика Маколея (1800—1859) в Англії «люди, котрі жили далеко від театру політичної боротьби, могли регулярно отримувати відомості про те, що діється, лише за посередни-

цтвом «News letters», виготовлення котрих творило окрему професію в Лондоні. Таким чином у Європі біля XVI століття з'явилася окрема класа людей, котрі вчинили зібрання та поширення часописних відомостей своєю професією. Первісно всі часописні новини були чисто інформаційного характеру, чисто хронікального а не публіцистичного: листки просто подавали факти, не вдаючися в коментарії чи пояснення їх, як це прийнято робити тепер. Але поступово працівники часопису почали впроваджувати публіцистичне освітлення подій, щобто пояснити їх зі суспільної та державної точки погляду. Удосконалення друкарства та розвиток правильного поштового зв'язку дуже спричинилися до розвитку та поширення газетярства в передових країнах Європи, де почали регулярно виходити щоденники: в Бельгії (Антверпен) в 1605 році, в Німеччині в 1615 році («Frankfurter Journal», котрий існує і в наші часи), в Англії («Weekly News») в 1621 році, в Франції («Gazette de France») в 1631 році, в Італії (Флоренція) в 1636 році, в США (Бостон) в 1704 році. Пізніше почали виходити щоденні газети — «Daily Courant» вийшла в Англії 11 березня 1702 року, в Німеччині — лише від 1710 року, в Італії від 1716 року.

В Україні, котра на своє нещастя зв'язана була з Росією, газетярство розвилось донерва в XVII столітті в зв'язку з розвитком його в Росії, коли на основі донесень заграничних московських агентів у московському посольському приказі почали були складати уривки, котрі в 1621 році відомі були під назвою «Курантів», бо вони в більшій своїй частині складалися з переєладу рукописних голландських курантів в Росії. Починаючи від 1631 року московський уряд почав виписувати друковані голландські та інші часописи та після них складати свої придворні куранти, котрі при Слексі Михайловичові (1645—1676), приблизно починаючи від 1665 року, коли закордоном встановилося правильне поштове сполучення, почали більше чи менше появлятися правильно. Перша правдива російська газета появилася в Росії донерва при Петрі I (1682—1725). 27 грудня 1702 року був надрукований так званий «Юрнал» про осаду російськими військами міста Ноттінбурга, а 2 січня 1703 року появилася перший номер часопису «Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском Государстве и в иных окрестных странах», котрий був друкований в 1000 екземплярів під безпосередньою редакцією Петра I.

Величезним фактором в дальшому розвитку політичної газети в Європі була Велика французька революція 1789—1794 рр., котра видвинула на сцену великих публіцистів-політиків Марата, Демулена, Лустале та інших. Тираж і поширення французьких політичних газет в Європі того часу мали нечуване поводження. Епоха наполеоновських війн та слідуєча за ним епоха були ще більшим часом розвитку газетярства в Європі.

Таким чином на протязі більше як 2000-літнього існування та культурного служення людству давні «Acta diurna urbis Romae» в постаті своїх потомків — щоденних газет — стали правдивими *innumeraabilia*, щобто нечислимими, так, як і їх заслуги перед читаючим, культурним людством.

Колись і тепер

I.

Після вигнання большевиків з Правобережної України я вирішив відвідати своє рідне село на Волині, в якому не був з 1929. р., тобто від самого початку большевицької колективізації. Минуло 12 років. Природнім було моє бажання побувати в рідних місцях, подивитись на поля, сади, будинки рідного села, побачити своїх односільчан, подихати повітрям, яким дихав у дитинстві. Там я пас корів, ганяв голубів, пережив перше кохання. Все це кабіло. Здавалося, що разом з рідними місцями, де минуло дитинство, зустріну я й свою молодість...

Два дні тяжкої їзди в потязі, пересадки, вогка погода, метушня подорожніх — усе це стомило. Але коли я підїжджав до останньої станції, втому наче рукою вняло.

Ось покуття підвода, і добродушний селянин, її власник, валюбки згодився підвезти мене в Н., тим більше, що подорожній віз силу цікавих новин, яких нетерпляче чекало нове українське село.

Поїхали. Виявилось, що я не задовольнив мого візника. По 10—20 реченнях, сказаних йому, я поринув у мовчачне споглядання місцевості. Бо й вона нагадувала мені дитинство. А найголовніше те, що за півгодини появилсь на обрії силімет рідного села: вітряки, що весело машуть крильми, наче кличуть до себе; церква, що сяє золотом банею, наче всмітаючись западаючому сонцю, густі садки, що пестять вір оксамитною зеленню. Все це я десятки разів бачив у дитинстві, підїжджаючи до рідного села з залізничної станції.

Але... сподівання мої були марні. Ось до Н. лишилося 2-3 версти, а знайомих картин на обрії нема! Ось я вже зовсім під селом, але... Це не Н., це чуже село! Може візник сплутав? Я перезитую: „Ви не сплутали? Мені в Н! Здається, ми не туди їдемо“. Але той з спокійною усмішкою упевнено хитає головою: „Та цеж вона, наша, тільки ви тепер, коли довго не були тут, не впізнаєте її“. Мені наче обцецьками стискає серце.

Ось ми вже в Н., роздвинулося по обидва боки вулиці (якщо дорогу, якою ми їхали, можна навати вулицею), і серце мов стискається від болю й одчаю. Так воно боліло колись, коли щиро любима раптом і несподівано виявлялась негідною цієї любові.

„Кому повім печаль мою?“ І, пробувши кілька днів у рідному селі, я вирішив написати про те, що бачив і пережив. Нехай це буде останнім подарунком рідним пенатам, що виростили мене й навчали любити життя!

*

З чого ж мені почати про це село в 1941. році? Чи знайдуться слова, чи стане барв, чи витримає серце від болю, чи не розірветься на частки? Кого покликати за свідків? Кому показати все те, що зробили за 12 років люди нелюдської породи?

Я не впізнав села, в якому 13 років тому пізнав би не тільки кожну хату, а й кожне деревце. Село ніби погоріло. Питаю: чи не було пожежі? Ні, кажуть, не було. А проте жадної клуні, жадного сарая, жадного паркану коло хати! Хата, як балина в полі, оббита дощем, обвіяна вітрами, чорна, як земля. Вікна і двері покосилися, а перед дверима висока купа гною.

Де ділися садки? Їх нема — вирубали й попалили. Все попалили, бо біля села немав лісу. Все знищили поступово рік за роком. Зникли 18 вітряків, дві просодерки, чотири олійні. Нічого не залишилось. Тільки на північному краї села простяглися чотири незграбних будівлі, схожих на курники. Це — колгоспний двір. Тут — мовок села!

Там, де була церква, вітер бур'ян ганяє. Де було кладовище, обгороджене високим парканом, густо вкрите вишнями, — тепер чисте поле. Вирубали хрестів, викорчували вишні, поламали паркан. Тільки горбки могил де-де виглядають. На краю, де був склеп важкої родини, — глибока яма; стоять три труни, але без вік, — їх хтось виїняв, попалив. А кістки померлих чекають, може хто вмилостивиться та засипле їх землею.

Людей у селі до страшного мало. Пройшовши село, я зустрів тільки двох хлопчиків і одну жінку.

В 1914. році в селі було 200 дворів, 540 чоловіків, 694 жінки. Тепер тут 134 двори (за 12 років росту й життя!), а людей 723 чоловіка дорослих, старих і дітей!

Де ділися люди? Що робилося на селі дванадцять років? Наш сусід Андрій К. розповів.

В 1929. році НКВД вислало 13 родин у Сибір. Це ті селяни, що мали по 10—12 десятин землі. Майно їх було стягнуто до курників у північній стороні села. Починаючи в цього року, кількість садіб рік-у-рік зменшувалась. Щороку НКВД вислало по 10—12 родин в Сибір або взагалі з села. Наслідки виявились незабаром. Коли в селі до початку 1928. року було 334 двори, 2887 душ населення, 500 коней, 300 корів, 700 овець, 200 свиней, 150 возів, 180 плугів, 700 колод пасіки, то в 1933. році лишилося: 194 двори, 931 чоловіка, 130 коней, 50 корів, 45 овець, 60 свиней, 35 возів, 200 плугів, 120 борів, 2 трактора, 60 колод пасіки.

За приблизними підрахунками в селі вмерло в 1933. році коло 500 душ дорослих, старих і дітей, а в 1929. по 1939. рік коло 500 душ вислано в Сибір — це були переважно середняки та бідняки, що не хотіли вступити в колгоспи. Давно, але факт, що з усіх представників районного начальства селяни найбільше знали уповноваженого НКВД. Він мав свій штат сексотів, яких, до речі, всі на селі внали і які разом з місцевою владою чинили суд і розправу над селянами.

Досить було, щоб дочка якогось колгоспника впала в очі голові сільради або колгоспу і не побажала відповісти взаємністю, щоб уся родина нещасної зазнала репресій, які примушували або завчасно виїхати з села або підпасти під чергову кампанію НКВД. Доля її вирішувалась уже в холодних просторах Сибіру.

Де ж при таких умовах думати про якусь естетику, красу народнього селянського життя? Гаслом кожного селянина в ті роки було: аби тільки вижити! Як правило, місцеву владу на селі представляли всякі пройдисвіти, шахраї, а то просто карні алочанці, що добре вмів ладити з районним начальством і тримати ніс за вітром.

Таке ідеологічне і моральне керівництво при загальному народньому зубожінні скоро дало свої наслідки. В селі щороку було 5—10 випадків вбивства на ґрунті грабунку, насильства, помсти. В 1933 році два брати Мамчури пішли вночі красти свиню у Ярового Степана. На цей час Франц Шиманський вийшов в свої хати на двір. Він бачив, як Мамчури несли вбиту свиню. Щоб не було живого свідка, злодії залишили вдобач, підійшли до Шиманського і, поваливши його на землю, випустили йому кушки. Жертва, звичайно, померла... А до революції сільські старожили не пам'ятають жадного випадку чужої наглої смерті...

До революції тут і не чули про венеричні хвороби. Найбільш поширеними хворобами були тиф, шкарлатина, дизентерія і всякі хвороби від застуди. Тепер, за даними сільської амбулаторії (новина, введена більшовиками) найбільший відсоток захворювань припадає на хвороби венеричні.

В селі була семирічна школа, але завідувач її не вмів вирахувати відсотків, а власне ім'я писав з помилкою: „Владимир“.

Недалеко пішли в шкільній премудрості й учителі школи. Одержуючи жebraцьке утримання, вони більше цікавилися власними городами, прибутками від самогону. Діти приходили в школу обідрані, голодні. Зовні такий же жалюгідний вигляд мав і вчитель.

Старовинні ознаки українського народнього побуту поступово зникли. Жадна дівчина на селі не знав народніх пісень, на які таке багате було село півтора десятика років тому. Їх замінив сурогат — пісеньки з советських фільмів, як: „Капітан, улыбнитесь“, „Трактористи“, „Танкисти“ и т. д., або з патефонних пластинок — „Галя, дорогая“ та ін. Стильний український одяг відступив своє місце якійсь мішанині, в якій перемішались російські сарафани в українськими вишивками, перешиті на міській аравок.

Ви не побачите в жадній хаті розписаної українським орнаментом печі або стіни, не побачите весілля а його піснями й обрядами. Все заміняє горілка власного виробництва, в якій селянин топить своє безмежне горе і той безвихідний стан, у який завела його советська влада. Немає в сучасному селі людей, які могли б бачити далі того, що вказане советськими розпорядниками. Такі люди були, але їх знищили більшовики за роки свого панування.

Війна принесла селу нові надії і нові перспективи. Всі вони концентруються навколо одного: внаслідок, знищать колгоспи і я живу, як жили мої батьки!

Селяни все більш розуміють сенс сучасних подій, все більше входять у нове життя. Ще рік — два, і нове українське село піде семимильними кроками по шляху, яким сотні років ішли працюючі українці-хлібороби!

Дніпрова Чайка

Дніпрова Чайка (Людмила Василевська 1862—13. III. 1927) помітна й оригінальна постать в українській літературі кінця XIX. та початку XX. сторіччя, на жаль, мало відома масовому читачеві. Це сталося, поперше, тому, що критика приділяла творчості письменниці менше уваги, ніж вона на те заслуговувала, а подруге тому, що надмірно скромна оцінка власної творчості самою письменницею не сприяла популяризації її творів, які іноді доводилося діставати від письменниці для друкування лише після настійних вимог.

На українську літературну ниву Дніпрова Чайка вийшла у 80-тих роках XIX. ст., у часи найчорнішої реакції та переслідувань усього, що бодай найменшою мірою зв'язане з українством. Працювала письменниця довгий час і залишила невеличку, але цінну ідейною і мистецькою стороною літературну спадщину: оповідання, художні мініатюри, поезії, лібретта дитячих опер, переклади творів західноєвропейських письменників.

Дніпрова Чайка прилучилась до давньої молоді української інтелігенції, славної багатьма іменами на рівних ділянках громадської роботи. Це була інтелігенція нового типу, відмінна від аполітичних культурників попереднього періоду, які відкладали до слушного часу справи широкого громадського характеру і віддавалися виключно нагромадженню культурних цінностей. Вісімдесятники продовжували боротьбу попередників, розширюючи її проблематику, удосконалюючи її тактику. Наші вісімдесятники були (на протизагуг інтелігенції російській 80-тих років) люди енергійної цілеспрямованої акції, палкого громадського темпераменту (як Борис Грінченко, Іван Франко, Леся Українка). Це були нечисленні, але випробувані сила, вагатовані широким досвідом громадської боротьби на Наддніпрянській і Західній Україні.

Однією з кращих представниць цієї інтелігенції в літературі кінця XIX. та початку XX. сторіччя була Дніпрова Чайка. Ранні свої твори, з селянською тематикою переважно, авторка дуже вдало використала для пропаганди гасел молодого українського народництва. Продовжуючи кращі традиції українського реалізму, вона внесла чимало нового в тематику, систему образів, добір мистецьких засобів.

Тільки глибоке почуття спорідненості з народом могло надхнути такі правдиві, яскраві, пам'ятні образи, як в оповіданні „Вольтер'янець“, де авторка змальовує допитливого селянина і його шукання відповіді на питання, що цікавили кращі уми людства, або образів селян в оповіданнях „Чудний“, „Чи скаїтальсь?“, де авторка переконаливо підкреслює природню шляхетність почувань у наших простих людей і доводить потребу тісного єднання інтелігенції з селянством. В образах інтелігенції в оповіданнях „Тіні нестворених істот“, „Уночі“ авторка, піддавши осудові половинчатість, ба й цілковиту байдужість до народньої справи, властиву певній групі інтелігенції, рішуче закликає до подвигу, до служіння всією душею своєму народові.

З боку мистецького, оповідання Дніпрової Чайки, особливо ранні, свідчать про спорідненість їхню з творами представників українського побутового реалізму. Але пізніші оповідання вже помітно позбавлені етнографізму, відзначаються також посиленням психологічної характеристики персонажів, старанною роботою над удосконаленням стилістичних засобів, дбайливим мовним добором, придатним для відображення тонких психологічних переживань і далеким від примітиву побутовців.

Для вдосконалення мистецької майстерності письменниці велике значення мало її обізнання з літературою Заходу. Заслугою Дніпрової Чайки є те, що вона збагатила нашу літературу новим жанром, давши цикл мистецьких мініатур, творів значної поетичної сили й витонченої форми.

Цей жанр письменниця використовувала для викладу найглибших своїх переживань, поглядів, думок. Беручи теми, що хвилювали тогочасну громадськість, Дніпрова Чайка розгорнула їх на сюжетах із життя природи, старовинних легенд, придатних для мистецько-філософських узагальнень. „Нема прощення зрадникові громадської справи“, — робить висновок читач із „Буревісника“, і довго вгадуватиметься йому образ непохитного, розумного, чесного ватажка діда Трохима, а разом з ним і честолюбця Гордія, який спричинився своєю зрадою до загибелі громади. „Для батьківщини, її слави, гідності належить віддати і життя, і душу“ — думаємо ми, закінчивши мініатюру „Мара“, в якій дано сильний, артистично викінчений образ теніального митця, що знівчив свої твори, аби не вславити ними москалів-переможців над його батьківщиною: „Краще смерть, ніж ганьба життя в неволі“, — приривується читач, закінчивши „Гонолю“.

Мистецькі мініатюри Дніпрової Чайки — гімн боротьби за волю батьківщини, ославлення героїчних борців за її виволочення, документ протесту проти дикої гнітючої російської дійсності. За формою це казки, легенди, в центрі яких є сильна героїчна особа, мова мініатюр — піднесена, патетична. Образ дівчини-чайки, що не пошкодувала життя для порятунку „чубатих звитяжців“, теніального митця, що гине в своїм творам, не спокусившись привадами, та багато інших — це емоційні і досить чітко різьблені образи, що надовго лишаються в уяві схайльованого читача. Вражають гарячі барви палітри автора „Морських малюнків“ і форма, витончена до останньої риски.

Звертаючись думкою до світлого образу поетеси в день її смерті, ми вгадуємо її слова, сказані при похоронах Бориса Грінченка в р. 1910; „Ми проспівали „вічну пам'ять“, засиплемо землею труну і квітами укривемо, — та то не все :

Повинні ми покласти зверху присягу на працю і вдання, на вірність Тій, що вік йому була, як дивний прапор сили».

(*Нова Україна, Харків, 13. 3. 42.*)

ІВАН ФЕДОРІВСЬКИЙ

Музейництво в Січеславі

Основоположник Січеславського (Дніпропетровського) історичного музею і на протязі багатьох років (1902—1933) його керівник, академік Дмитро Яворницький, багато сил поклав на вивчення нижньої Наддніпрянщини. Зокрема в останньому десятиріччю свого життя він вивчав археологію тієї території, що в побудову Дніпропетровської гідроелектростанції залилась водою. Так на початку 1927. р. він організував і очолив наукову археологічно-етнографічну експедицію, в склад якої ввійшли вчені-археологи П. А. Ковар, М. О. Міллер, В. А. Грінченко, А. В. Добровольський, асистенти К. С. Пасько, П. А. Ковтун, І. Ю. Потапів та ін.

Ця експедиція виконала величезну роботу, що являється цінним вкладом до скарбниці не тільки української, а й світової науки. „Протягом трьохрічної праці, — писав 1929. р. у журналі „Всесвіт“ археолог П. А. Ковар, — комісія набрала силу такого цінного матеріалу (понад 5000 річей), що рівного жаден музей СРСР не має. За цей час досліджено 150 могил, коло 40 землянок, 2 селища, неолітичні стації, камінні спорудження на острові Хортиця...“

Хоч і величезні наслідки праці, але експедиція мала періодичні труднощі, насамперед бракувало коштів на ведення розкопок і дослідів. Про це дізнавмося в статті Ковара, уміщеній також у згаданім журналі за 1929. р. Там він писав: „Коли вже сила археологічних пам'яток руйнувалася лопатами будівників Дніпрельстану, коштів на систематичні досліді в розпорядження експедиції не було (Весна 1927. р.).

Брак грошей на досліді був і пізніше. Описавши найцінніші з досліджуваних експедицією пам'яток, Ковар в боєм в душі повідомляв: „На жаль досліді перших двох пам'яток за браком коштів цього року припинено“ (1929. р.).

Думавмо, що і наведених п'ятат досить для врозуміння того, як большевики „спряли“ українським ученим в їх праці та в яких умовах доводилося працювати академікові Яворницькому.

Тяжкі умови не дали можливості славетному академікові повністю реалізувати свій задум в праці експедиції. Днірова вода, що в побудову Дніпрельстану виїшла з берегів, валила великі простори, в надрах яких лишалися цінні для науки скарби.

А пізніше большевицьке переслідування академіка, як і його наукових співпрацівників, примусило учених припинити дальшу роботу над дослідженням Наддніпрянщини.

З приходом німецьких визвольних військ та зі спадом води в Дніпрі по зриві греблі Дніпрельстану, настала можливість продовжувати незакінчену працю шокійного акад. Яворницького. За неї взявся його найкращий учень, а потім на протязі багатьох років (1929—1931) науковий співробітник та член Науково-археологічної експедиції Дніпрельстану (1927—1931), доктор історичних наук, професор Дніпропетровського університету Павло Антонович Ковар.

Він організував на території Дніпрельстану археологічні розвідки, до чого німецькі уряди віднеслись прихильно.

Розвідки відбулися на островах: Перуні, Лантухівському, Шкварцевому, Дубовому й ін.

31. липня 1942. на засіданні історичної катедри Дніпропетровського університету проф. Ковар підбив перші підсумки наукової розвідки. У своїй доповіді про нові археологічні знахідки він навів ряд цікавих річей. Так, наприклад, розвідкою знайдено на двох островах кувалі Запорізьких Ковалів. Ці кувалі до цього часу були невідомі. В них знайдено кресала, люльки, шматки килимів і ін. Крім того, знайдено багато експонатів доби неоліту. З неолітичної стації (так називають вчені селища, які існували за доби неоліту, тобто 2-3 тисячі років до нар. Хреста) знайдено човники, грузила рибачки; дуже доброго виробку рибальський крючок, зроблений в кістки, і ін.

Незабаром почнуться наукові розкопки в балці Башмачці, де, як передбачав др Ковар, повинні бути цінні для науки речі. Дніпропетровська міська управа асигнує для цього відповідні кошти.

Академік Яворницький через свій Січеславський історичний музей намагався популяризувати серед народу здобутки науки та історію своєї батьківщини, насамперед — Козаччини. Але й до музею індо-більшовицькі приклади були свої брудні руки.

Усунувши в 1930-тих роках від праці кращих наукових працівників музею і відповідно перетасувавши та частинно вивісивши експонати, вони використовували музей для розпалення класової боротьби серед українського народу та для антирелігійної пропаганди. А при відступі кращі експонати музею вивезли. Так вони зробили й в місцевим мистецьким музеєм (вивезли коло 500 найкращих картин).

Тепер ведуться роботи по устаткуванню історичного музею. Знову ж тут багато праці прикладає др Ковар, якого призначено директором цього музею. Всі експонати музею, які лишилися, вібрано, упорядковано й законсервовано та перевезено з старого до нового приміщення (Шевченківська ч. 21). Уже ведеться ремонт приміщення, для чого Міська Управа відпустила 40 тис. карбованців.

По ремонті передбачається устаткувати три відділи: доісторичний, українсько-етнографічний і художній. Музей буде збагачуватися новими археологічними знахідками.

Проф. др Ковар веде археологічні розвідки і працює в музеї в такою любовю і наполегливою енергією, з якими колись працював на благо своєї батьківщини академік Д. І. Яворницький.

Дніпропетровськ 1. 8. 42.

(Ковельські Вісті 15. 11. 42).

Літературні й україністичні матеріали по газетах

ХП.

Лютневі „Львівські Вісті“ принесли у 60-ті роковини смерті Володимира Барвінського (* 1850. † 3. 2. 1883) статтю п. н. „Піонер економічного піднесення“.

„Львівські Вісті“ у березні ц. р. принесли статтю Василя Дядинюка „Українське мистецтво за останніх 25 років“, монтаж-перегляд Ле „Гуцульські мотиви в українській літературі“, статтю о. Р. Луканя „Дослідник українського середньовіччя“ — слово на могилу пок. о. Теофіля Коструби, репортаж Івана Кароа з Холмищини „Тепер я вже українець“, що далі йшов вже під назвою „Спис — символ боротьби холмської землі“, статтю д-ра Василя Щурата „Т. Шевченко й В. Аскоценський“, статті П. Мурського в приводе театральних подій („Зацікавлення аматорською сценою“, „По роках зусиль і посвяти“), імпресіоністичний нарис Михайла Жука „Смуток“, дуже сумну гумореску Теока про калічення Шевченкового „Кобзаря“ більшовиками п. н. „Новоє видання“, статтю д-ра Василя Щурата „Наше весняне свято“ — про Шевченка, М. Возняка „Перше видання „Кобзаря“, д-ра І. Копача „Вічно живий Шевченко“, В. Лева „Словникова скарбниця з ранньої Шевченкової поезії“, Т. „Тарас Шевченко — малює“, Богдана Заклинського „Шевченкові мандрівки“, історичне оповідання В. Чапленка „Кавказький бранець“ — про загибель Кубанського Отамана Якова Кухаренка, Шевченкового приятеля, статтю Микити Думки „Українські землі в очах Геролота“.

Лубенське „Чдне Слово“ ч. 59(76) від 20. травня м. р. містив докладну статтю О. Івановича „Франко проти більшовиків“ з численними цікавими прикладами того, як актуально сприймалися в совєтській школі твори автора „Бориславських опові-

дань". Трохи раніше, 8. травня м. р. цей часопис умістив довшу статтю до 32-ої річниці з дня смерті Бориса Грінченка п. н. „Лицар невідомої праці“ та спогади К. Бурого про Соловкі. 22-го й 27-го травня м. р. часопис містив статтю І. Ж. „Вживаймо некалічену рідну мову“.

„Миргородські вісті“ в листопаді й грудні м. р. в літературних речей вмістили вірш М. Гопала „Листопад“, вірш Олега Зуєвського „В рідній оселі“ та нарис Михайла Степового „Підтяти крала“, про повевіряння української молоді на советів. Крім цього часопис умістив також статтю М. П. Півторацької „Культурний діяч села“ про композиторку пані Зінаїду Запорожець, статтю І. Костюченка в нагоду 40-річчя з дня смерті поети-засланця Павла Грабовського. У рідвянім числі цього часопису знаходимо новелю М. Степаненка „Коляда“, вірш А. Осипи „Ріадво“, оповідання Олега Зуєвського „Мати“ й статтю М. Шевчика „Б. П. Гребінка“ — в нагоду 91 роковин смерті поета.

„Миргородські Вісті“ в січні цього року містили спогади І. Логвина про советські часи п. н. „Пережитте“, оповідання Олега Зуєвського („Сирота“, „Прохожай“), репортаж Івана Кузьменка „Село взимку“ та його ж вельми дотепні сатиричні вірші, статтю М. Шевчика „Наш внаменитай земляк (До 23-річчя з дня смерті П. Мирного)“ та спогади Ніни Білоскурської про українського історика-жінку, Олександрю Бфименкову.

„Лубенський Вістник“ наприкінці минулого й на початку цього року містали в літературнім куточку оповідання Ол. Дамаскіна („Ріадаяна любов“, „Пісня буряного моря“) та його ж вірші (в „Слів від серця“ та ін.).

Ковятинське „Нове життя“ в 1. листопада 1941. умістило цікаві спогади — нарис М. Кулика „З минулого“.

Остерський „Новий Шлях“ чч. 15—17 від 8, 11. та 15. грудня 1941. року вмістали довшу поминальну статтю „Пам'яті хоробрах“ (До 20-річчя героїчних подій під Базаром).

Ювівський „Донецкий Вестник“ у ч. 11 з 21. грудня 1941. р. містить статтю В. Дробовського „Новие пути развития украинской литературы“, ч. 13 з 25. 12. 41. містить фейлетон В. Ткача в українській мові, ч. 20(34) з 8. березня 1942. містить вступну „Великий поет України“, статтю Влад. Дробовського „Т. Гр. Шевченко“ та оповідання з життя Шевченка „Цена свободы“ Андрея Холодова, ч. 43 з 28. травня 1942. р. містить статтю В. Дробовського „И. Я. Франко“, ч. 103 з 22. грудня 1942. статтю українською мовою „Останні дні М. Сумцова“, 29. грудня — статтю Лубенця „Пейзажист України С. І. Васильківський“, як і взагалі в грудневих числах цього часопису значна частина місцевої хроніки подветься подекуди в українській мові. 10. січня 1943. часопис вмістив довший репортаж В. Страхова „Утро на родине Гоголя“.

Р е ц е н з і ї

„ВІЛЬНЕ СЛОВО“. ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ. Під редакцією М. Угриня-Безгрішного й А. Лотоцького. Видавництво „Журавлі“ в Рогатині. Рогатин. 1941. Стор. 94.

Більшу частину цього альманаху займають спогади Миколи Угриня про передвоєнне (в роках 1906—1909) українське літературно-журнальне життя у Львові (журнали „Бжолка“ та „Будучність“) та про взаємини самого автора цих споминів в київськими та харківськими тогочасними молодими українськими літераторами й редакціями, що увінчалися подорожею п. Угриня до Києва та Харкова на весні й влітку року 1909. До цих спогадів автор додає також листи від М. Бвшана-Федюшки, Івана Липи, П. Богацького, Христі Алчевської (найбільше). Дуже просто й безпретенсібно написані спогади Угриня цілковито переносять читача у весняні часи тієї доби, коли починали засновуватись літературні журнали тогочасної української молоді — „Будучність“ у Львові, „Українська Хата“ в Києві. Поруч з цим М. Угриня подає також коротенькі спогади про одного з тогочасних своїх знайомих з Борзенщини — Степана Ілляшенка († 28. 2. 1928) та при цій нагоді жваво накреслює свої тогочасні враження з побуту на Борзенщині влітку 1909. року, переховування від царської поліції тощо.

Пова тим є в альманахові два може й недруковані інде вірші Богдана Лепкого („Голос надії“, 1911. року та „Далекий я вам“, без дати), віршована присвята Ярослава Вільшенка „Богданові Лепкому“, 1932. року. Цілий альманах закінчується вір-

шам Ол. Бабія „Під Крудами“. Крім того надруковані тут коротенькі спогади Василя Давковського „В Карпатах“ — про початок осені 1914. року на Закарпатті в рядах українських формацій при тодішній австро-угорській армії та записані п. Угрином з уст народу дві пісні про московсько-більшевицьку навалу на Західню Україну в рр. 1939—1941.

М. Куренівець.

КАЛЕНДАР АЛЬМАНАХ НА 1943. РІК. Українське Видавництво Краків—Львів. Стор. 167 тексту.

З літературних творів у цьому альманахові уміщене оповідання Б. Нижанківського „Останні постріли“, Ніни Бурик „Сімейний фронт“, В. Кархута „Володар гір“, Гр. Пономаренка „Повій, вітре, в Україну“ та ще кілька дрібніших.

Історичний характер має стаття Івана Крип'якевича „З минулого Холмщини“ й нотатка Теофіля Куралло „Кн. Теодор Островський на Лемківщині в XV. в.“

З огляду на загострення т. зв. кризи репертуару на сучасній українській сцені можна уважати цілком вчасним уміщенням тут статті Юрія Кошача „За новий стиль українського театру“. Цікаво й дуже обізнано написана стаття Дем. Горняткевича „Українське та європейське народне мистецтво“.

Св. Гордінський дає спробу підведення підсумків літературних осягів минулого року в огляді п. в. „Літературний рік“, переглянувши побіжно крім книжок також журнали й газети. В. Л. дає також перегляд: „Літературні імпреси минулого року у Львові“. Досить повно складений „Наш помяник“, де подані короткі життєписні дані культурних переважно діячів, що відійшли від нас протягом минулого року.

Юрій Липа умістив тут цікаву спробу п. в. „Як живе нарід“, написану у формі двох листів — листа історика про наш нарід в сучаснім та відповіді йому — листа природника.

Дуже цікаві підсумки діяльності української преси за останнє 25-річчя дав Петро Сагайдачний у довшій статті „Українська преса в боротьбі з большевизмом“.

Зміст альманаху цим далеко не вичерпується, але тяжко подати навви усіх численних дрібніших статей, нарисів та нотаток на різноманітні теми, уміщених на його сторінках.

М. К.

JROSLAU RUDNYCKYJ: LEMBERGER UKRAINISCHE STADTMÜNDART (Znesinja), „Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität Berlin“, hgb. von D. Westermann, Nr. 11, 1943, Stor. 139, 8°. (Український говір міста Львова: Знесіння).

Українська діалектологія, що має вже за собою в часів Михальчука великий і заслужений науково-дослідчий шлях, цікавилася передусім сільськими говорами, залишаючи місто, як предмет досліду на боці. Чи була ця вехить до міста диктована просвітянським народництвом із гаслом „ходження в народ“ у минулому столітті, чи теж ненавистю й чужонаціональним (російсько-польсько-жидівським) впливом наших міст, не будемо тут в це ближче входити, наведене вгорі твердження остається неспірним для всякого, хто хоч трохи зорієнтований в українській мовознавчій літературі. І ось в цієї причини нова праця Рудницького, що становить перший крок у систематичному опрацюванні говору одного міста, в цьому випадку львівського міського говору в окремою увагою на говір однієї частини Львова: Знесіння, ця праця це великий зворот у досюгочасному напрямку наукових зацікавлень не тільки самого автора, але й нашої діалектологічної науки взагалі.

Сама праця Рудницького складається із вступних культурно-історичних та мовно-географічних міркувань та завяз на тему методи й перепису (стор. 5—19). Опісля йде граматичний опис львівського говору, а саме його фонетики, морфології (тут і складні), як теж історичного огляду найважливіших мовних прикмет (стор. 20—80), а врешті кінцеві завязи (стор. 70—71). Окремий розділ займають у праці міжмовні відносини у Львові, де виказується вплив української мови на польську й навпаки та німецькі запозичені слова (81—94). Опісля йдуть говоріві тексти, а саме один записаний на Знесінні, інші записані в грамофонних пластинок зі Львова, що їх у рр. 1940—41. награв берлінський університетський „Інститут Звукових Дослідів“ (стор. 97—118). Працю закінчує діалектологічний словничок, в якому подано, крім власних записів, теж і поодинокі вислови й контексти в таких авторів як Франко (львівське оповідання „Яндруси“), Марійчина (оповідання „Ліва кампа“ із львівської тюрми), Нижанківського (збірка „Вулиця“ й оповідання „Суверени“) та Керницького (опові-

дання „Грачі“). Отже автор використав для своєї праці як найширший матеріал і це дало йому основу для побороення багатьох труднощів, на які натрапляв дослідник при опрацюванні міського говору взагалі.

Не будемо вводити на цьому місці в подробиці цієї книжки. Ствердимо тільки, що це праця дуже своєрідна для вашої наукової дійсності, вона стоїть на дуже високому науковому рівні й щодо методи може послужити як зразок, як опрацювати синтезу якогось міського говору взагалі. Серед численних праць автора з останніх років вона займає окреме місце так щодо предмету дослідження, як щодо його опрацювання. Коротко: українська діалектологія збагатилася в 1943. році ще одною цінною працею.

Ганна Наконечна.

МИКОЛА ЗЕРОВ. КАМЕНА. Поесії.

Українське Видавництво. Львів 1943. Редакція і вступна стаття Святослава Гордінського. Обкладинка М. Бутояча. Стор. 118.

Це нове поширене видання збірки оригінальних поезій та перекладів Миколи Зерова в рамських поетів, що було вийшло накладом видавництва „Слово“ в Києві ще року 1925.

До давніше знаних оригінальних віршів тут додано лише два нових, хоч може подекуди й знаєх сонети „Чистий четвер“ та „Сон Святослава“.

Натомісць значно більше розвісся у цій другій виданні „Камени“ відділ „римлян“. Тут додано багато перекладів в Катулла, Вергілія (I. й IV. Еклога), два уривки в Енеїди (V, 835—871 та VII, 1—36), Проперція й особливо багато — в Горация та Овідія.

М. К.

Х р о н і к а

— Українське Видавництво (Краків—Львів) видало повість Бориса Грінченка „Сонячний промінь“ (стор. 138).

— Вийшов накладом Українського Видавництва (Краків—Львів) „Карний кодекс та право про переступи“. З польської мови переклав проф. др Микола Паше-Озерський. Редакційна колегія: Петро Коструба, Т. Мацьків, М. Паше-Озерський, А. Рак, М. Стахів.

— Хліборобське Видавництво у Львові видало „Ілюстрований Календар Сільський Господар“. Річник XV. (Стор. 173+15 оголошень).

— Українське Видавництво (Краків—Львів) видало коротку географію України Івана Теслі п. н. „Наша Батьківщина“ (I. Загальні відомості в географії українських земель, II. Описова географія, III. Господарство українських земель). Стор. 180. Окл. Мирона Левицького. Це саме В-во видало брошуру д-ра Василя Ватвицького „Взаємини М. Лисенка в Франком (Листи й примітки). Стор. 40.

— Українське Видавництво (Краків—Львів) видало збірник у пошану Богдана Лепкого (1872—1941). Зміст цього збірника складається в вірша Б. І. Ан-

тонича „Поет“, спогадів Романа Купчинського „В бережанській тихій стороні“, життєписного нариса Микола Голубця „Життєвий шлях Б. Лепкого“, статті Дем. Горняткєвича: „Б. Л. як мляр“, Є. Ю. Пеленського „Б. Л. — поет“, В. Дорошенка „Наукова діяльність Б. Л.“, Павла Лисяка „Б. Л. як громадянин“ та бібліографії творів Б. Л. опрацьованої Є. Ю. Пеленським. У збірці в також багато ілюстрацій.

— Видавництво „Колос“ (Прага) видало брошуру доцента д-ра Юрія Русова „Королєве господарство (Рибництво в малих ставках і озерах, стор. 67, 11 рис. у тексті).

— У днях 12. й 13. березня у Львові відбувся краввий в'їзд культурно-освітніх працівників.

— Дня 7. березня в валі УОТ при УДК у Варшаві проф. П. Кривда-Соколенко мав виклад на тему „Назви місяців в Україні“.

— Дня 24-го березня ц. р. в Літ.-Мист. Клубі у Львові мр Борис Ольхивський виступав в рефератом на тему „Критерії приналежності до українського народу“.

— 29. березня в Літ.-Мистецькому

Клюбі у Львові проф. Омелян Терлецький виголосив реферат на тему „Помилкові погляди на історію“, де обговорив ряд на жаль дуже поширених помилкових поглядів на українську історію.

— Дня 21-го березня в домі Союзу Українських Купців у Львові проф. Омелян Терлецький виголосив реферат на тему: „Курець в історії культури та цивілізації“.

— У Львові в середині березня відбулася вистава малярів-початківців, улаштована заочним курсом інституту народної творчості у Львові.

— 4-го квітня у Львові в приміщенні П. держ. гімназії відбулась доповідь проф. О. Панейка для учителів п. н. „Найчастіші мовні помилки“.

— Др Я. Цурковський 4. квітня у Львові мав виклад для ремісників п. н. „Наукова організація в ремеслі“.

— На сходинах фармацевтів у Львові 4. квітня мр Іван Гідець зачитав другу частину реферату про вітаміни.

— Доповідь дир. д-ра Володимира Каліни „Умовини розвитку технічних шкіл“ була зачитана у Львові в приміщенні державної технічної школи.

— У Спідці Праці Укр. Журналістів 30. березня у Львові проф. Марон Заклинський зачитав доповідь п. н. „Ніппов і його моральний закон“.

— У Кракові дня 3. квітня ред. Роман Курчинський виступив в рефератом про недавню закриту у Львові виставу образів та рьаб та про висліді останнього літературного конкурсу у Львові, кладучи натиск на проблему „української тематики“ в мистецтві та літературі й „національного оформлення“ мистецького твору.

— Світлиця Співробітників Відділу Культурної Праці УЦК — Літературно-Мистецький Клуб у Львові — проголосила конкурс на 1943. р. на крашу драму камерного типу. Умови конкурсу: тема драми — в українського міського життя, дієвих осіб не більше як сім.

— У березневім зшиткові німецького місячника „Wir und die Welt“ уміщена незвичайно ґрунтовна стаття Вернера Гассельблатта п. н. „Народність та історія українців“. (Стор. 102—106).

— Місячник „Deutsche Wasserwirtschaft“ за м. березень б. р., орган зв'язку німецької техніки для секції водного будівництва приносить статтю „Die Stromgebiete der Ukraina, ihre Abflussspende und Wasserkräfte“ von H. Billig, Danzig.

У цій статті назви місцевостей та річок подано в українській транскрипції. Тіж назви, що часто пишуться не по укра-

їнській подано також в укр. транскрипції. Напр. Kiew (укр. Ку́jew), Dniper (укр. Дніпро). Як джерело до статті про загальне водне господарство України подано наукову працю відомого українського гідролога проф. І. Шовгеніва. Назву цієї праці „Водне господарство на українських землях в Європі“ подано мовою українською та німецькою.

— Автор цікавих двотомових спогадів про повстання на Україні в рр. 1921—22, Яків Гальчевський - Войнаровський, трагічно загинув 22. березня ц. р. у Пересоловичах на Підляшші на 49. році життя.

— У 38-му році життя помер маляр Володимир Іванюх, учень школи Олекси Новаківського. На останній виставі Спільн. Образотворчих Мистців у Львові його праці звернули загальну увагу.

— Українське Академічне Товариство „Січ“ у Відні відсвяткувало в березні ц. р. 75-ті роковини свого існування.

— Вийшло ч. 5—6 часопису українського вчителства в Ген. Губерній „Українська Школа“ (Листопад - Грудень 1942. р.) Зміст: Ісаїв: Лекційний виклад; Кузьмів: Особливості праці в учит. семінаріях; Богачевський: Алгебрична аналіза при навчанні тригонометрії; Бавник: Вибір звання; Шапковський: Професійне шкільництво в нар. господарстві; Конрад: Дім і школа; Сокульський: Стимуляція і навчання; Гриневський: Рідна пісня і виховна праця; Ярославенко: З мого співання для молоді; Горбачева: Що треба знати учням в укр. мові; Грицак: Чит. мнѣжок в укр. гімн. в Ярославі; Павлушевський: Чим бажали б стати лемківські діти; Некрологи: † М. Левицький, † М. Демчук, † Б. Короневич, † П. Сопків; П. І.: Із розпоряджень шк. влади; Огляд шк. життя; З педагогічної літератури; Чотири стор. світлин в шк. життя та в III. вист. Сп. Образотворчих Мистців у Львові.

— Нізела Гільдебрандт умістила статтю „Стан польських оселево-географічних досліджень у середній Галичині“ в журналі „Deutsche Forschung im Osten“ 1941, ч. 8, ст. 35—47.

— Йоганн Вернер Німанн умістив статтю „Торгівля міста Львова у Середньовіччі“ в краківсьім журналі „Die Burg“. 1941, ч. 4, ст. 69—92.

— Г. Шеперс умістив статтю „Припять-Полісся“ в журналі „Zeitschrift für Geopolitik“ 1942, ч. 6, ст. 278—287.

— У Львові вийшов „Каталог Альманах III. Виставки Спільн. Праці Українських Образотворчих Мистців 1942.“ (Львів, 1943, стор. 22+(1)+(26)+(19) ст. репродукцій.

Вже появилася і продається
книжка

HANDBUCH DER UKRAINE

опрацьована з доруки Українського Наукового Інституту проф. Др. І. Мірчуком при співпраці д-ра В. Кубійовича, д-ра З. Кузелі, д-ра Яр. Рудницького, д-ра М. Антоновича, В. Садовського та інж. Р. Димінського.

Ціна оправленого прям. — 10— RM,
брошур. 8— RM, + пересилка
1— RM.

Замовляти:

«PROBOJEM», Praha XIV.-65.,
pošt. schr. 3.

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ, до чого стремить
демократія та большевнам?

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ, що є руйніючою
цивілізація?

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ, хто є причиною
цієї війни?

Вичерпуючу відповідь знайдете у працях св. пам.

Инж. М. Сціборського

„ДЕМОКРАТІЯ“

та

„СТАЛІНІЗМ“

Обидві книжочки мають по 48 стор.
друку і коштують кожна по 0.75 RM.

Замовляти:

«Probojem», Prag XIV-65, Fach 3.

НОВИНА! УВАГА!

Вже вийшла у В-ві „ПРОБОЖМ“
у Празі книжка

Доц. д-ра Я. Рудницького

„Як говорити
по літературному?“

Приклади, правопис, граматики,
взірці мови і т. п.

Негаймо посилайте замовлення
на адресу:

«Probojem», Prag XIV.-65, Fach 3.

Ціна з пересилкою 2— RM.

Авторський гонорар із цієї книжки
призначений на допомогу Українському Студентству.

МИНУЛЕ ПРОМОВЛЯЄ...

Несмертельна героїчна традиція
Української Нації яскраво
став перед нами, коли читавмо

ЗОЛОТЕ СЛОВО,

вибір думок, історичних оглядів,
похвальних слів та універсалів
наших великих предків Княжої
та Козацької доби.

Книга містить уривки в Київського та
Галицько-Волинського літописів,
„Слова о полку Ігоревім“, козацьких
літописів та інші пам'ятки нашого
минулого.

ЦІНА 2— RM, (з перес. 2.30 RM).

Замовляти:

«Probojem», Prag XIV-65, Fach 3.

УКРАЇНЦІ!

Передплачайте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно 3 РМ. В цій сумі є і ва „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культура, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Чвертьрічно 3 РМ.
- V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглубити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошури в технічного знання.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки в церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети велетнів України, тризуби, листівки, гасла, відаваки, тощо.

Гроші василайте виключно нашими чеками: Число конта Поштової Ццадницї в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Іен. Іубернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitel'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.